

AL-MİZÂN

DÜNYA ÇEVRE SÖZLEŞMESİ

“Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi)
O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü
adâletle tutun ve eksik tartmayın.”

(Kur’ân, 55:7-9)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

AL-MİZÂN

Dünya Çevre Sözleşmesi

Üsküdar Üniversitesi
Çevre Ahlakı Forumu

26 Eylül 2022

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - ...
Üsküdar Üniversitesi, ÇEVRE FORUMU Yayınları:1

AL-MİZÂN: Dünya Çevre Sözleşmesi
Özgün Adı: Al-Mizân - A Covenant for the Earth

Editör: PROF. DR. İBRAHİM ÖZDEMİR

Kapak ve Grafik Tasarım: Bülent Tellan

ISBN: *****

Yayıncılık Sertifika No:
42573

Matbaa Sertifika No:
44995

Baskı Tarihi:
2022

Baskı Sayısı: 1.000
1. Baskı

Baskı Cilt:
Armoni Nuans Görsel Sant. ve İltiş. Hiz. San. ve Tic. A.Ş.
Yukarı Dudullu Mah. Tavukçuyolu Cad. Palas Sok. No:3 Ümraniye / İstanbul
Tel: 0216 540 36 11
www.armoninuans.com

Copyright © 2022
Bu kitabın Türkiye’de yayım hakları Üsküdar Üniversitesine aittir. İzinsiz,
kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

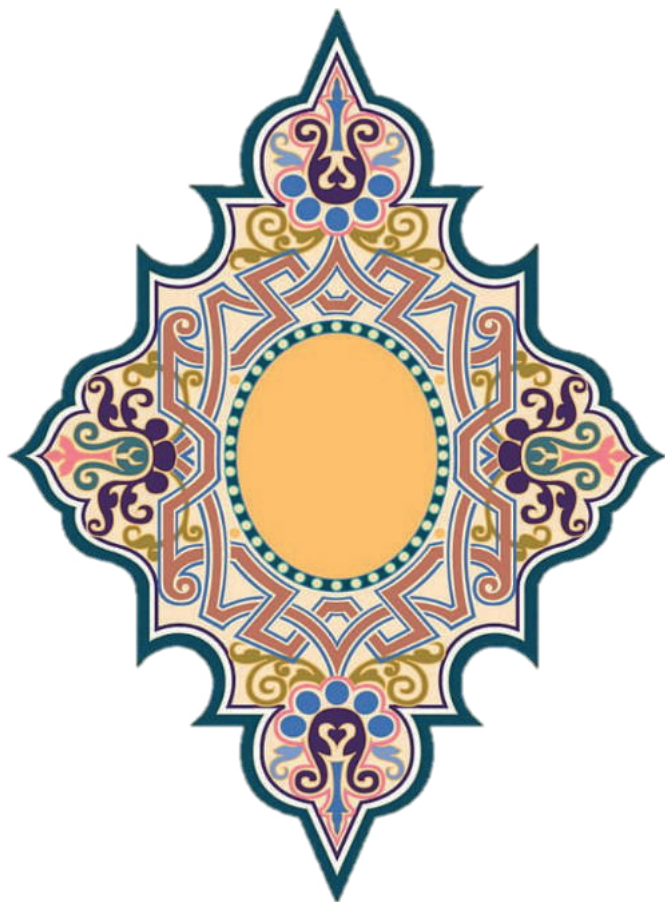
İletişim Bilgileri
Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No: 14 Pk: 34662
Üsküdar / İstanbul / Türkiye
Tel: 0216 400 22 22 / Faks: 0216 4741256
www.uskudar.edu.tr - yayin@uskudar.edu.tr

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Üsküdar Üniversitesi'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere her hangi bir şekilde çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

1. DÜNYANIN DURUMUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	7
Düşünceler	7
İnsanlık Mirası: Ellerimizle Yaptıklarımız	8
Küresel İklim Değişikliği	12
Biyolojik Çeşitliliğin Kaybı	14
Politik Ekonomi	14
Umutluyuz.....	18
2. KÂİNAT VE YERYÜZÜNDEKİ İŞARETLER	21
Tek Yaratıcı, Âlemlerin Rabbi.....	21
Yaratılışın Fitrî Değeri	23
Kozmik Denge.....	26
Yeryüzündeki Sorumluluk (<i>Hilafah fî'l-Ard</i>).....	30
Yeryüzünde Tevâzuyla Yürüyün.....	35
3. EKOLOJİK ETİK VE İSLÂM AHLÂKİ	37
Tevhid Ahlâkı	37
Hürmet Temelli Bakım.....	38
Herkesine Karşı En İyi Olmak.....	39
Her Şeye Karşı Şefkat ve Merhamet.....	40
Rahmân'ın Âyetleri	41
Mânevî Uygulamalar	45
En Güzel Örnek: Âlemlere Rahmet Bir Peygamber	48

4. TABİİ KAYNAKLARIN PAYLAŞILMASINDA EŞİTLİK,	
HAKKANİYET VE ADÂLET	53
Refahı Anlamak.....	53
Kalkınma ve Hayat Tarzı	55
Hayatın Kaynakları (Mevârid).....	58
Borç Batağındaki Bir Dünya: Sömürü ve Katkı Arasında.....	62
Tutumluluk ve İsrâf Arasında	64
Karşılıklı İstişâre ile Yürütme.....	66
5. YERYÜZÜNÜ KORUMAK İÇİN İLKELER VE UYGULAMALAR	69
Dinin Amaçları (Makâsîdü's-ş-şer'îa).....	69
Faydalar ve Zararlar	71
Doğrular ve Yanlışlar	74
Yiyeceğimizi Hasat Etmek: <i>Helâl ve Tayyib</i>	76
Hayat Kaynaklarını Korumak.....	79
<i>Dinî</i> Ahlâk Temelli Politikalar	87
İyiliği Tavsiye Etmek ve Kötülükten Vazgeçirmek/ Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker	89
EK: ÖNÜMÜZDEKİ YOL	93
BİR DUA	99
TEŞEKKÜRLER	101
ANAHTAR TERİMLER SÖZLÜĞÜ	107
SONNOTLAR	135

1. DÜNYANIN DURUMUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Düşünceler

1.1 Tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a; gökteki yıldızların, yağmurların damlaları, suların dalgaları, ağaçların yaprakları, kumların taneleri, göklerdeki ve yerdeki atomların sayısınca hamd ve şükürle başlarız.

Üzerinde yaşadığımız Dünya, tarif edilemez derecede geniş ve muhteşem olan kâinatın bir parçası olup; kavrayışımızın ötesinde olan âlemlerin Rabbi ve her şeye kadîr olan Allah'ın tüm varlığı kuşatan üstün ihtişamını yansıtır. Bizim de bir parçası olduğumuz canlılar, her şeyin Rabbinin lütfunu ve rahmetini yansıttığından her türlü ifadenin ötesinde, fanî varlıkların kavrayabileceğinden de daha değerlidir. Allah'ın yarattığı her şey, O'nun kudretinin, hikmetinin ve lütfunun birer âyetidir (işareti). Bizler bu âyetlerden hareketle kavrayış, anlama ve rehberlik ararız. Allah'ın denge hâlinde (mîzân), birbirine muhtaç olarak yarattığı bütün varlıklar birbirinin yardımına koşmaktadır. Hiçbir şey nedensiz, gayesiz veya boşuna yaratılmamıştır. Hepsi hakîkatle ve Hak için yaratılmış ve her birinin üzerimizde hakları vardır: Tüm yaratılmışları Yaratandan dolayı derin bir hürmet, şefkat, son derece güzel-

lik ve hayırla gözetmek ve korumakla mükellefiz. Âlemlerin Rabbine en iyi şekilde kulluk ederek ibadet etmek hayatımızın en önemli gayesidir. Allah *“Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”* (67:2)

İnsanlık Mirası: Ellerimizle Yaptıklarımız

1.2 Bununla beraber, içerisinde yaşadığımız ve bir parçası olduğumuz dünya; hâli hazırda tahrip edilmiş, bozulmuş ve tehlikeli derecede istikrarsızdır. Dünyanın çehresini değiştirdik ve dengesini yeniden kurmak için mücadele ediyoruz. Böcek öldürücülerden radyasyona kadar zehirli maddeler, havayı ve suyu kirletiyor; atmosfer, yanan fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazlarıyla aşırı yükleniyor; topraklar, erozyon sonucu aşınıyor ve fakirleşiyor; okyanuslar, plastikle doluyor; dağlardaki ve kutuplardaki buzullar eriyor; deniz seviyeleri yükseliyor, mercan resifleri ağarıyor; ölümler, kuraklıklar, orman yangınları, kasırgalar ve sellerin sıklığı ve şiddeti git-tikçe artıyor. Egzotik türler, yabancı oldukları ekosistemlerde çoğalıyor ve yerli yaşam biçimleri, insanlık tarihinde daha önce görülmemiş oranlarda yok oluyor. Savaşlar ve ölümcül şiddetli çatışmalar hız kesmeden devam ediyor. Bütün bunlar, en savunmasız kişilere -yoksullara, mülksüzlere, zulüm görenlere, mültecilere, çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve engellilere- ölüm ve büyük ıstıraplar getiriyor: Çatışmalardan en az sorumlu olanlar, en yüksek bedeli ödüyor. Yerli halklara, ırklara, etnik ve dinî azınlıklara yönelik baskılar devam ediyor. Bu da kültürlerin ve kültürel sembollerin şu veya bu ideoloji adına yok edilmesinde; zorla yerlerinden ve yurtlarından edilmiş insanların sayısının artmasında görülüyor. Bu sözleşme, kitap hâline getirilmek için matbaaya gönderilirken bu sayının 80 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹

1.3 Biz insanlar; milliyet, ırk, kültür, etnik grup, kabile ve aile bağları, din, ideoloji ve politika ile ayırt edilebiliriz. Ancak son tahlilde aynı Dünya üzerinde yürüyor, aynı havayı soluyor ve aynı suyu içiyoruz. Dünya'yı ortak bir ev olarak paylaşıyoruz. Dünya sahip olduğumuz tek ev. Yakın tarihimiz boyunca teknolojilerimiz, ticaretimiz ve endüstrilerimiz, dünyanın "küresel bir köy"e dönüştüğünü anlamamızı sağladı. Şimdiyse hep birlikte iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını yaşıyoruz. Koronavirüs pandemisi, ülkelerimizin ne kadar birbirine bağlı olduğunu, küresel krizlerin küresel iş birliği olmadan çözülemeyeceğini hepimize gösterdi. Bazıları diğerlerinden çok daha fazla suçlu olsa da bu kapsamlı fiyasko bizim eserimiz. Bu sözleşmenin taslağını hazırlamaya başlayan bizler, içinde bulunduğumuz genel durumu anlamaya çalışırken aşağıdaki düşünceleri paylaşıyoruz.

1.4 Ortak evimiz olan Dünya'nın yaklaşık 4,54 milyar yaşında olduğu tahmin ediliyor. Gezegenimiz bu uzun tarihi boyunca sayısız misâfir ağırladı. Sayısız türler ortaya çıktı ve mevcut iklime uyum sağladılar. Onları besleyen şartlar değiştiçe yok oldular. Paleontologlar, Dünya'daki bu karmaşık hayatın filizlenmesinin; muazzam volkanik patlamalar, uzun süren buzul çağları, çarpışan kıtalar tarafından itilen yeni dağ engelleri veya tüm hayat formlarının yüzde 75'inden fazlasının göktaşı çarpması ile beş kitlesel yok oluş tarafından kesintiye uğradığını söylüyor. Ancak zamanla her kitlesel yok oluştan sonra, yeni hayat biçimleri meydana geldi ve gelişti. Biz insanlar, bu süreçte ortaya çıkan son misâfirler arasındayız. Bir saatin yüzünde yazılı on iki saat olarak gösterilen Dünya'nın zaman dilimiyle ölçüldüğünde, insanlık tarihi milisaniyelerle sayılır. Bu dönemde, son Buzul Çağı yaklaşık on iki bin yıl önce gerilemiş ve bu da atalarımızın yerleşik topluluklar kurmasını ve medeniyetler inşâ etmeye başlamasını

mümkün kılmıştı. Farklı ortamlarda ve kıtalarda ortaya çıkan ve birbirini takip eden medeniyetler, birbirlerinden, geçmişin peygamberlerinin ve bilgelerinin öğretilerinden öğrenmiş -ya da öğrenememiş- ve birbirlerinin başarıları üzerine yeni uygarlıklar inşâ etmişlerdir. Kitlesele yok oluşlardan sonra eşyanın tabiatı gereği, üzerlerinde ormanlar büyüdü ya da kumlar izlerini örttü; Dünya toparlandı ve yıkıntılarında hayat yeniden doğdu.

1.5 Beş yüz yıldan biraz daha uzun bir süre önce geçmişin İberyalı denizcilerinin cesur denizcilik başarıları, yeni dünyaların ve -onların gözündeki- farklı medeniyetlerin fethedilmesine yol açtı. Bu fetih çağı hız kazanırken bugün Aydınlanma olarak bilinen hareket, Avrupa’da şekillendi ve insanlığın Tanrı ve tabii dünya ile ilişkisinde kökten bir değişim başlattı.

İnsanlar kendi yeteneklerine güvenmek için inanç çıpasından koptukça tabiata daha önce hiç olmadığı kadar hükmedilmeye başlandı. Bazı durumlarda inanç, yerlilerin tabii dünyayla olan mânevî bağlarını bozacak şekilde çarpıtıldı. O andan itibaren ilâhî ve kutsal olanın önemi azaldı. “*İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu*” inancı, modern insanın tabii dünyayı, giderek daha karmaşık hâle gelen teknolojimiz ve artan nüfusumuzla birleşen doymak bilmez iştahlarımıza tâbi kılmasına yol açtı.

1.6 Biz insanlar, kendimizi, masum bir şekilde “küresel köy” olarak tanımlanan ve çoğu ülkeden ekonomik olarak daha güçlü şirketler tarafından yönetilen bir sistemin içine düşmüş olarak buluyoruz. Bu sözleşmenin baskıya girdiği şu sıralarda 1 milyon dolardan fazla servete sahip olan dünyanın en zengin yüzde 1’i, küresel servetin yüzde 40’ından fazlasına ve dünya nüfusunun yarısından fazlasının servetiye sadece yüzde 1,4’üne sahip.² Sayısı 2.000’den biraz fazla olan dünya

milyarderleri, gezegen nüfusunun yüzde 60'ını oluşturan 4,6 milyar insandan daha fazla servete sahip.³ Tüm bunlar, sahip olduğumuz değerlerimiz ve anlayışımız pahasına meydana geldi. Buna rağmen gerçek şudur: Şimdi içinde bulunduğumuz çıkmazdan neredeyse tüm insanlar suç ortağıdır ve bundan toplu olarak sorumluyuz. Etkilerimiz o kadar büyüdü ki artık kendimizi tabiatın bir gücü olarak tanımlıyoruz. Jeologların *Holosen* yani tamamen yeni çağ olarak adlandırdıkları buzul çağı sonrası dönem, artık giderek artan bir fikir birliği ile *Antroposen* yani insan çağı olarak tanımlanıyor.

1.7 Tabii dünyanın gidişatını değiştiren biz insanlar, gelişmiş geçmiş en büyük uygarlık olduğu varsayılan mevcut uygarlığımızın da mîadını doldurmuş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak zorundayız. Atomu parçaladıktan, çift sarmalı keşfettikten, insan genom haritasını çıkardıktan, aya gidip geldikten, bozulmayı reddeden yeni malzemeler ürettikten, vücudumuzu istila eden kalıcı organik ve sentetik kirleticiler yaptıktan ve hayatımızı kolaylaştırmak için sayısız kolaylıklar icat ettikten sonra, şimdi varlığımızı tehdit eden ekosistemlerin çöküşüyle karşı karşıyayız.

1.8 Çehresini değiştirmekte olduğumuz Dünya'yı bizimle paylaşan diğer canlıların hayat alanlarını da yok ediyoruz. Yaşam alanlarını yok etmek, onların da hayatlarını mahveder. Dahası kendi hayatımızı sürdürebilmek için zorunlu olan flora ve fauna (bitki ve hayvan) çeşitliliğini de hızla kaybediyoruz. Dünya'nın kendisini ya da bu gezegendeki tüm hayatı yok etmeye gücümüz yetmez.⁴ Bununla beraber, içerisinde geliştiğimiz ve kaderimizin ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğumuz çeşitli türlerin özel ağlarını bozuyoruz. Bilim adamları arasında, insan faaliyetlerinin neden olduğu aksaklıkların altıncı bir kitlesel yok oluşu tetikleyebileceği konusunda bir fikir birliği ortaya çıkıyor.⁵ Dünya tarihindeki her kitlesel yok oluş,

gezegendeki canlı türleri topluluklarının kökten bir şekilde sıfırlanmasına yol açtı.⁶ Gerçekten de başka bir kitlesel yok oluşa sebep olursak bundan kurtulan türler arasında olmaz pek mümkün görünmüyor. Kur'ân'da, kendi kaynaklarını ve tabîî dünyanın nimetlerini tüketen ve sınırlarını aşan önceki medeniyetlerden söz edilerek; Allah'ın bizi, yeni bir yaratılışla değiştirmeye kadîr olduğu hususunda defalarca uyarılırız.⁷

Küresel İklim Değişikliği

1.9 İklim değişikliği, Dünya'nın tekâmülü tarihinde yeni bir olgu değil. Geçmişte güneş enerjisindeki değişiklikler, Dünya'nın Güneş etrafındaki eğimi veya yörüngesindeki volkanik patlamalar, değişen okyanus sirkülasyonu ve büyük miktarlarda metan gazını açığa çıkaran kutuplardaki donmuş toprakların erimesinden kaynaklanıyordu.⁸ Medeniyetler geliştikçe artan enerji talepleri; yel değirmenleri, su çarkları, yerçekimi ile beslenen hidroelektrik, nesnelere hareket ettirmek, ısı ve ışık sağlamak için hayvan ve insan kaslarının kullanımı gibi yenilenebilir kaynaklardan karşılandı. Böylece, *Sanayi Devrimi*'ni körüklemek için kömürün büyük ölçekte çıkarıldığı iki buçuk yüzyıl öncesine kadar binlerce yıl el değmemiş hâlde kaldı.

1.10 O zamandan beri, enerjiye bağımlı tüketim temelli medeniyetimiz, Dünya'nın ekosistemlerine iki kez zarar veriyor: Birincisi; fosil yakıtları, kömürü, petrolü ve gazı, jeolojik nedenlerle milyonlarca yıl boyunca depolandıkları Dünya'nın bağırsaklarından çıkararak ve pompalayarak; ikincisi, bu yakıtları yakarak karbondioksit (CO₂), metan ve diğer sera gazlarını atmosfere salarak. Atmosferdeki aşırı CO₂ nedeniyle hapsolmuş ısının, küresel iklim değişikliğini oluşturduğu

ancak son zamanlarda anlaşıldı.⁹ Bu gaz, atmosferin yalnızca yüzde birinden daha azını oluştursa da Dünya üzerindeki hayat için çok önemlidir. Karbon döngüsü; karalar, okyanuslar ve atmosferik alanlar arasındaki akışını düzenleyerek Dünya'nın iklim dengesini (mîzân) korur. Davranışlarımız, Kur'ân dilinde mîzân olarak ifade edilen Dünya'nın birbirine bağlı sistemlerinin hassas dengesine büyük ölçüde müdahale etti.¹⁰

1.11 Dünyadaki sorumlu ülkelerin iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için planlar yapmasını ve harekete geçmesini takdirle karşılıyoruz. Bu planlar arasında öne çıkanlar, daha yeşil alternatiflere geçiş sürecinde benzinli ve dizel yakıtlı araçların yasaklanması önerisidir. Ancak bu yeşil görünüm, yeterince aşama kaydediyor mu? *2015 Paris İklim Anlaşması*'nın "küresel ortalama sıcaklıktaki artışı, sanayi öncesi seviyelerin 2°C'nin çok altında tutma ve sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 1,5°C üzerinde sınırlama çabalarını sürdürme" hedefini karşılayabilecek mi?"¹¹ Kasım 2021'de Glasgow'da düzenlenen COP26 süreci, birçok delege ve gözlemciyi, iklim değişikliğine karşı savunmasız ülkeler için "kayıp ve hasar" finansmanı konusunda anlaşmaya varılamaması nedeniyle hüsrana uğrattı. Zengin ülkeler, yeterli desteği sağlayamadığından küçük ada devletleri deniz tarafından yutulmaktadır. Geleceğe uzanan derin fay hatlarının farkındayız. Dünya Meteoroloji Teşkilatı tarafından düzenlenen bir raporda¹² "Afrika'da artan sıcaklıklar ve deniz seviyeleri, değişen yağış düzenleri ve daha aşırı hava koşulları insan sağlığını ve güvenliğini, gıda ve su güvenliğini ve sosyo-ekonomik kalkınmayı tehdit ediyor." tespiti yapılmaktadır.¹³ Sahra altı ve küçük ada ulus devletleri, en düşük CO₂ salıncıları arasında yer almaya devam etmelerine rağmen¹⁴ gelişmiş sanayi ülkeleri tarafından üretilen CO₂'nin olumsuz etkilerinden orantısız bir şekilde etkileniyorlar. 9 Ağustos 2021'de *Hükümetlerarası*

İklim Değişikliği Paneli (IPCC), yüzlerce bilim insanı tarafından binlerce araştırma sonucuna dayalı olarak hazırlanan ve sekiz yılı aşkın bir süredir derlenen altıncı raporunu yayınladı. Rapor tek bir mesajla sona eriyor: Zamanımız tükendi.

Biyolojik Çeşitliliğin Kaybı

1.12 Biyolojik çeşitlilik, gezegenimizin en karmaşık ve en hayatî özelliğidir. Tabii dünyadaki sayısız canlı formunun karmaşık etkileşimleri olmadan insanlık için bir gelecek olamaz. Bu karmaşık ilişkiler; soluduğumuz havayı, içtiğimiz suyu ve yediğimiz yiyecekleri üreterek hayatımızı destekler.¹⁵ Bütün bunlar, bugün dünyayı tabiatın özüne karşı yönetme biçimimiz tarafından tehdit ediliyor.¹⁶ Yeterince zaman verildiğinde, iklim değişikliğinin etkileri tersine çevrilmezse de hafifletilebilir. Ancak bir tür yok olduğunda sonsuza dek ortadan kalkar. Tabii dünyanın ritmini sürdürmek için hangi türlerin en hayatî öneme sahip olduğunu henüz bilmiyoruz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi taraflarının, *BM 2011-2020 Biyoçeşitlilik On Yılı*'nin bir parçasını oluşturan yirmi "*Aichi Biyoçeşitlilik Hedefi*"nden tek bir tanesine bile tam olarak ulaşamadığını derin bir endişeyle not ediyoruz.¹⁷ Bununla birlikte, *BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* (CBD) Sekretaryasının, 2030 yılına kadar ulaşılması gereken 21 hedef ve 10 'kilometre taşı' içeren yeni bir küresel biyolojik çeşitlilik çerçevesinin ilk taslağını yayınladığını belirtmekten memnuniyet duyuyoruz.¹⁸

Politik Ekonomi

1.13 Mevcut durumun, çevreyi korumak yerine ekonomik büyümeye verdiğimiz önceliğin doğrudan bir sonucu olduğuna inanıyoruz. Orta sınıf tüketiciler olma hedefimiz, tabiatla uyum içinde yaşamının önüne geçiyor. *Sürdürülebi-*

lir Kalkınma Hedeflerini her derde deva olarak ele almanın, biyolojik çeşitliliği koruma çabalarımızı yeterince geliştireceği konusunda hemfikir olamayız. *Sürdürülebilir Kalkınmanın* dünya nüfusunun daha yoksul kesimleri üzerinde sahip olacağı olumlu avantajları dengelemek için daha zengin ulusların hayat çeşitliliğini korumak için tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde azaltmaları gerektiğini savunuyoruz.

1.14 Kültürel çeşitliliğin yok edilmesiyle birlikte biyolojik çeşitliliğin de ortadan kaldırılmasının ne kadar derinden iç içe geçtiği belki de tam olarak takdir edilememektedir.¹⁹ Tüm bunlar, insanlık tarihinin son beş yüz yıllık dar penceresinde gerçekleşti. Bugün içinde yaşadığımız medeniyet, binlerce yıldır her tür hayat çeşitliliğine kendi yöntemleriyle büyük ölçüde özen gösteren geleneksel toplumların mezarlıkları üzerine inşâ edildi. Hâkim küresel monokültür (tek kültür), ister biyolojik ister kültürel olsun, çeşitliliğe çok az önem veren bir paradigma tarafından yönetiliyor. Bu anlayış, kendilerine veya yerel koşullarına uygun olup olmadığına bakılmaksızın dünya halklarına dayatıldı.²⁰

1.15 İnsanlık tarihinin tehlikeli ve belirsiz bir aşamasına girmiş bulunuyoruz. Şu anda içinde yaşadığımız ve eşsiz maddî faydalar getirdiği düşünülen medeniyetin bizzat kendisinin bu krizin kaynağı olduğu açıktır.²¹ 1992 yılında *Dünya Bilim İnsanlarının İnsanlığa Uyarısı* adlı manifestosu,²² “eğer büyük bir insanî sefaletten kaçınılacaksa Dünya’yı ve üzerindeki hayatı yönetme biçimimizde köklü bir değişikliğe gidilmesi gerekmektedir.” uyarısında bulunmuş ve “İnsanoğlu ve doğal dünya çarpışma rotasındadır. ... eğer kontrol edilmezse mevcut uygulamalarımızın birçoğu... yaşayan dünyayı öyle değiştirebilir ki yaşamı bildiğimiz şekilde sürdüremeyiz.” demiştir. Bu uyarının güncellenmiş bir baskısı 25 yıl sonra 2017’de yayınlandı. Bu rapor, önlemlerin çoğunda insanlığın

ilerleme kaydedemediği sonucuna varmış ve “zamanın tükenmekte olduğu” uyarısında bulunmuştur. Aralık 2020’de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres “*Gezegelimiz çökmüş durumda*” dedi.²³

1.16 İnsanlığın şimdiye kadar krize verdiği cevaplar son derece yetersiz ve parça parça olsa da uluslararası kurumların, uzman kuruluşların ve Dünya’yı korumaya kararlı bireylerin cesur çabalarını alkışlıyoruz. Kur’ân, fırtınaları hem korku hem de umut kaynağı olarak tanımlar.²⁴ Karanlık fırtına bulutlarının arasından süzülen umut ışıkları arasında inanç topluluklarının, geleneksel toplumların ve yerli halkların eşi benzeri görülmemiş bir araya gelmeleri de var. Bu, dünya nüfusunun %80’inden fazlasını temsil eden ve toplumun temelindeki liderlerle hızlı değişim getirme potansiyeline sahip büyüyen bir ittifaktır. Dahası her inanç topluluğu, her geleneksel toplum, her yerli halk *çağların bilgeliği* ile donanmıştır. Dünyanın ekosistemleri ve onların çeşitli hayat toplulukları ile yüzyıllar veya binlerce yıl boyunca gelişen bir değerler sistemini (ethos) bünyesinde barındırır. Bu kültürel çeşitlilik, krize tepkimize katılabilecek çok sayıda değer ve bilgelik içeriyor.

1.17 Yine de burada uyarıcı bir not düşmemiz gerekiyor. İnsanlık çözüm ararken krizin nedenlerinden çok belirtileriyile uğraşiyor. Bize o kadar yakın iki temel mesele var ki bunları neredeyse tamamen kanıksamış durumdayız. Yeryüzü sistemlerini yeniden bir denge (mîzân) durumuna getirmeyi amaçlıyorsak bunların incelenmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, sömürülmesi gereken bir kaynak olarak tanımladığımız tabii dünyanın kendisine karşı tutumumuzdur. Zenginleşmek için acele ederken ekonomik büyümeyi ve tabii dünyanın insanî gelişimini doğrusal bir süreç olarak sürekli, hiç bitmeyen bir ilerleme ve gelişme ile eşitleyen yanlış bir

paradigmayı körü körüne takip ettik. Esas felaketimiz, tabii dünyanın ilâhî olarak belirlenmiş düzeni karşısında durabileceğimizi sanmamızdır.²⁵

1.18 İkinci konu yalnızca birinciyle çok yakından bağlantılı olmakla kalmaz, aynı zamanda onu besler. Bu da paradır. Para, insanlığın binlerce yıl boyunca ticaret yapmasını, mal ve hizmet alışverişinde bulunmasını ve medeniyetler inşâ etmesini mümkün kıldı. Onsuz yaşayamayız gibi görünse de son zamanlarda paranın doğasında köklü bir değişiklik yaptık. Geçmişte para, kelimenin tam anlamıyla ağırlığına değerdi ancak şimdi önde gelen ekonomistlerin parayla ilgili açıklayıcı değerlendirmelerine daha yaygın bir şekilde rastlıyoruz. Örneğin “...para, kendine özgü bir değeri olmayan ve belirli herhangi bir şeyle doğrudan bağlantısı olmayan çıplak bir semboldür.” ifadesi bunlardan biridir.²⁶ Aslında para, onu her kullandığımızda tabii dünyanın dokusunu kemiren bir virüs gibidir. Uluslararası sistemi yönlendiren ekonomik büyüme modeli, bu yanılsamaya dayanıyor ve küresel ekonomik çöküşe dair kâbus vizyonlarına yol açıyor.

1.19 Bir tür olarak binlerce yıldır çevreyi kendi yararıma olacak şekilde değiştiriyoruz. Ancak artık tabii ekosistemlerin iyileştirebileceği sınırların çok ötesine geçmiş durumdayız. Kur’ân’da Allah’ın yarattığı tabiatı değiştirmenin şeytanî bir amel olduğu konusunda sürekli uyarılıyoruz (4:119).²⁷ İnsan faaliyetleri, Kur’ân dilinde *fesâd fi’l-ard* olarak adlandırılan Dünya’da büyük bir bozulma ve tahribata yol açtı: Havanın ve suların kirlenmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği, hayat kaynaklarının aşırı sömürülmesi, canlıların yaşama alanlarının tahrip edilmesi ve parçalanması, toprağın fakirleşmesi, istilacı yabancı türlerin yer değiştirmesi, genetiği değiştirilmiş organizmaların piyasaya sürülmesi, yırtıcı hayvanların ve zararlı olarak kabul edilen türlerin yok edil-

mesi ve kendi doyumsuz türümüzün aşırı çoğalması yoluyla hayatlarımızın ve diğer canlıların hayatlarının bağlı olduğu ekosistemleri fakirleştirdik. İncancımızın öğretilerine göre Dünya’da iyiliğin sorumlu temsilcileri olarak yaratılan biz insanlar, Dünya’yı sadece yozlaşma ve kan dökme ile doldurmakla kalmadık, aynı zamanda Dünya tarihindeki karmaşık hayatın altıncı kitlesel yok oluşunu da başlatmış olabiliriz. Bundan daha ağır ya da daha savunulamaz bir suçlama düşünmek zordur:

“İnsanların kendi elleriyle yapıp-ettikleri sonucunda karada ve denizlerde çürüme ve bozulma başladı: Bu şekilde [Allah], belki [doğru yola] geri dönerler diye yaptıklarının bazı [kötü] sonuçlarını onlara tattıracaktır.” (30:41)

Umutluyuz

1.20 Yukarıdaki mezkûr Kur’ân âyetinde, yönümüzü değiştirmek için çok geç olmadığını ummak için bir zemin buluyoruz. Geri dönüp rotamızı doğru bir şekilde belirleyebileceğimiz umuduyla şimdi incancımızın bize üzerinde yaşadığımız Dünya ile nasıl ilişki kurmamızı emrettiğini düşünmeye devam ediyoruz. Yaklaşımımız çok yönlüdür:

- Müslümanlar olarak Dünya’ya, tüm yaptıklarımızdan bizi sorumlu tutan âlemlerin Rabbinin mübârek bir eseri olarak yaklaşıyoruz. Onu kötüye kullanarak ona ilişkin anlayışımızı nasıl kutsallıktan uzaklaştırdığımızı belirlemeye çalışıyoruz. Bu şekilde hareket ederek kaybettığımızı yeniden keşfedebiliriz.
- Yaratıcı ve yaratılış arasındaki ilişkinin yanı sıra insan-noğlunun her ikisiyle olan ilişkisini ve her birine karşı yükümlülüklerimizi, ontolojik ve kozmolojik bir anlayışla ifade etmeye çalışıyoruz. Bu anlayış, yanlış yap-

tıklarımızı nasıl düzeltebileceğimizi net bir şekilde görmemizi sağlayacaktır. Bizleri peygamberlik geleneğine uygun olarak ihtiyaç duyulan davranış değişikliklerine kendimizi adamaya motive edebilmeleri için İslâm'ın temel ahlâkî öğretileri ile değerlerini netleştirmeye ve ifade etmeye çalışıyoruz.

- İslâm mirasında yer alan ve ekonomistlerin “doğal kaynaklar” olarak adlandırdığı yeryüzündeki hayat kaynaklarının faydalarını adil bir şekilde paylaşmaya yönelik hangi unsurların eşitsizlikleri gidermemize yardımcı olabileceğini anlamaya çalışıyoruz. Aynı zamanda gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden iyi bir hayat sürmeye yönelik daha sürdürülebilir, hatta yenileyici bir yaklaşımı hayata geçirmeye çalışıyoruz.²⁸
- İhlâl ettiğimiz dengeyi (*mîzân*) yeniden tesis etmek; gerekli tedbirleri almaya başlayabilmemiz için mevzûat, düzenlemeler, koruma uygulamaları, politikalar ve aktivizm açısından dinimizin en temel yönlerini belirlemeye çalışıyoruz.

2. KÂİNAT VE YERYÜZÜNDEKİ İŞARETLER

Tek Yaratıcı, Âlemlerin Rabbi

2.1 Kur'ân'da tabiatta olup-bitene bolca atıf bulunmasına rağmen çevreye veya şu anda anladığımız şekliyle "izm"-lere hiçbir gönderme yapılmaz.²⁹ Klasik Arapça'da 'çevre'ye en yakın terim, "çevreleyen" anlamındaki muhî'tir. Ancak Kur'ân'daki kullanımda *muhî't* olarak tanımlanan ve 4:156'da olduğu gibi her şeyi kuşatan ilâhî varlık ile bilgidir. Modern Arapça kullanımında 'çevre' için kullanılan kelime, bir habitata tanımlayan *b'ah't* ancak bu kelime Kur'ân'da geçmez. Kur'ân, klasik Avrupa felsefesinden türetilmiş bir soyutlama olan ve "tabiat" anlamına gelen Arapça *tabi'a* kelimesini de kullanmaz. Bununla birlikte, Kur'ân yaratılıştan (el-halk) bahseder ve bu kelimenin çeşitli gramer biçimlerinde kullanıldığı 250'den fazla âyet içerir.³⁰ Burada, inancımızın kozmolojisini ve Allah, yaratılış ve insanoğlu arasındaki ilişkilerle ilgili olarak tabiat teolojisini sunuyoruz.

2.2 Tevhid, Allah'ın birliğinin tasdik edilmesi, İslâmî ahlâkın temel taşıdır. Biz Müslümanlar, Allah'ın birliğinin; inancımızın, metafiziğimizin, ahlâkımızın, hukukumuzun ve mânevîyatımızın temeli olduğunu kabul ederiz. Kur'ân, Allah'ın "*âlemlerin Rabbi*" (*rabbü'l-âlemîn*) olarak övülmesiyle başlar

(1:1). Günlük olarak emredilen ibadetlerin her biri de bu sözlerle başlar. Rabb kelimesi bir yandan hizmet ettiğimiz Rab ve Mevlâ'yı, diğer yandan da her varlığı var eden, sonra onu rızıklandıran, besleyen, geliştiren ve kaderi gerçekleşene kadar ona rehberlik eden Sürdürücü'yü ifade eder. Rabbü'l-âlemîn'i buna göre "*tüm varlıkların Rabbi*" olarak tercüme ettiğimizde ahlâkî yükümlülüklerimiz ortaya çıkar.³¹

2.3 Atom altı parçacıklardan uzak galaksilere kadar kâinattaki yaratılmış her şey, Allah'ın yarattıkları olarak bir araya gelmiştir ve tamamen O'na bağımlıdır. "*De ki: O, bir olan Allah'tır, Allah, her şeye kadîrdir.*" (112:1-2). Bu, tüm yaratılmışların birliğine ve insanoğlunun tabîi bir parçası olduğu kevnî düzenin dokusuna tanıklık eder: "*Allah; Yaratan, Yapan, Biçim Verendir...*" (59:24). Tabîi dünya, ilâhî olanı teyit eder. Bu temel kavram, Kur'ân'da (3:190, 30:17-27, 41:53, vb.) tekrar tekrar vurgulanır ve bize Allah'ın her yerde var olduğunu hatırlatır:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Ve Allah her şeyi kuşatmıştır." (4:126)

"Doğu da Batı da Allah'ındır: Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır." (2:115)

O, size rızık verendir: "*Size göklerden ve yerden azık sağlayan Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?*" (35:3)

Cansız maddeyi diriltten ve yaşamla ölüm arasında döndüren O'dur: "*Allah, tohumu ve meyve çekirdeğini çatlatarak ölüden diriyi meydana getirendir.*" (6:95)

2.4 Allah, mutlak ve sonsuz iken yaratılan her şeyin sonlu ve sınırlı olması takdir edilmiştir. Her şey, kesin olarak ölçülmüş ve sınırları Rableri tarafından belirlenmiştir. Kur'ân bize şöyle der: "*...her şeyi yaratan ve her şeyi belli yasalar örgüsüne göre düzene koyan O'dur.*" (25:2) Bu sınırları şükran ve sevinçle kabul ediyor; bu sınırlar dâhilinde seve seve yaşıyor

ve bu sınırları aşmaya çalışmıyoruz. Zira Allah “Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Allah’ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan, pek zalim ve çok nankördür.” (14:34)

Yaratılışın Fitrî Değeri

2.5 Allah, yarattıklarından hiçbirini değersiz kılmamıştır: Bir varlığı yaratmış olması ona özünde bir değer ve kıymet verir. Yaratılmış herhangi bir varlığı ahlâkî değerlendirme-nin dışında tutmak *tevhid* ilkesini ihlâl eder. Dahası, O her şeyi bi’l-hakk, yani *hak ve hakikat üzere* yaratmıştır. Bundan dolayı yaratılan tüm varlıkların hakları vardır.³² “Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık.” (44:38-39). Bir sivrisineğin önemsiz olduğunu düşünebiliriz ancak Allah, onu ya da daha küçük bir yaratığı mesel olarak sunmaktan çekinmez (2:26) ve arı, ilâhî ilhama mazhar olur (16:68-69). Yaratılan hiçbir şey anlamsız değildir. Hiçbiri boşuna yaratılmamıştır; Hepsi hak için yaratılmıştır. Bu nedenle hiç kimseye kötü davranmamalıyız ve meşrû olmadıkça hiçbir cana kastetmemeliyiz. Âlemlerin Rabbi, yeryüzünü mübârek kılmıştır: “O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada ihtiyaç sahipleri için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi.” (41:10) ve yarattıklarını da mükemmel kıldı, onları en güzel rızıklarla ve güzelliklerle doldurdu: “Yarattığı her şeyi en güzel kılan...” (32:7).³³ “Bir de o dağları görür, donuk ve hareketsiz sanırsın; oysa onlar bulutların yürüdüğü gibi yürümektedirler. İşte bu, her şeyi muhkem ve mükemmel yapan Allah’ın sanatıdır. Muhakkak ki O, sizin yaptığınız her şeyden haberdardır.” (27:88)

2.6 Allah: Rahmân. Bütün varlıkların Rabbi olan Allah, Rahmân ve Rahîm’dir.³⁴ O’nun her şeyi kuşatan rahmetinin,

merhametinin ve lütfunun boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha fazladır.³⁵ *“...Rahmetim her şeyi kuşatmıştır...”* (7:156) Allah, merhameti Kendine ilke edinmiştir. (6:12) Kâinatı ihtişam ve güzelliklerle doldurdu. Hissedebilen tüm varlıklara ve bizlere kâinattaki bu ihtişamı ve güzelliği algılayabileceğimiz duygular verdi. Onun rahmetinin mührünü taşıyan ve uyum ile güzelliğin her şeye nüfuz ettiği bir kâinata yaşıyoruz: *“Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır...”* (40:7)³⁶

2.7 Tüm varlıklar, Yaratıcıları ve Rablerinin aşkın ihtişamına şahitlik eder:

“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (17:44)

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.” (24:41)

Bütün varlıklar -insanoğlu hariç-; istek, itaat ve bağlılık içinde Yaratıcılarına ve Rablerine teslim olurlar; hepsi ibadet ve dua ile O’na boyun eğerler. İnsanoğlu, Rablerinin sürdürdüğü tabiat kanunlarına boyun eğmekten her ne kadar kaçınmasa da gönülden takvâ ile kulluk etme veya Rablerinin emirlerini reddetmeyi tercih edebilir ve böylece O’nun gazap ve cezasına maruz kalabilir:³⁷

“Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur.” (22:18)

“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez ona boyun eğmişken ve ona döndürülüp götürülecekken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?” (3:83)³⁸

Her şeyin Rablerine ve Yaratıcılarına teslim olmalarından, Müslüman olduklarının tanınması ve insanların isteyerek benimseyebilecekleri ve bu topluluğun bir parçası olabilecekleri geniş bir *İslâm* topluluğunu oluşturmaları gelir.

2.8 Allah'ın Âyetleri (İşaretleri). Yaratılan her varlık kendisinin ötesinde Yaratıcısına, O'nun bilgeliğine ve merhametine işaret eden hârikulâde bir âyet, yani işarettir; her biri anlam ve alınacak derslerle dolu birer alâmettir. Tabiat bir ayna gibi Yaratıcısının kudretini, ihtişamını, güzelliğini, bilgeliğini ve merhametini yansıtır.

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru.’ derler.” (3:190-191)

“İşaret” anlamına gelen “âyet” kelimesi, Kur’ân âyetleri için kullanılan kelimeyle aynıdır. Müslüman âlimler, Allah’ın elçileri olan peygamberler aracılığıyla insanlığa vahyedilen ve çeşitli şekillerde *el-Kur’ân et-tedvînî* olarak bilinen yazılı metinler arasındaki paralellikleri vurgulamışlardır. Yazılı Kur’ân ya da *el-kitâbu’l-mestûr* ve *el-Kur’ân et-tekvînî*, yani kozmik Kur’ân ya da *el-kitâbu’l-manzûr*,³⁹ yani gözlemlenen kitap olarak bilinen tabii dünyadaki Allah’ın vahiyleridir. Bunların her biri işaretlerden, *âyetlerden* oluşan vahiylerdir ve aynı kaynaktan gelirler. Tabiatta bulunan ilâhî işaretler, metinlerdeki anlamlarını açıklığa kavuşturur ve yazılı metinler de yaratılışı anlamamızı sağlar.⁴⁰

2.9 Her bir şey kendi öz değerinin ötesinde, Dünya’daki hayatı destekleyen ekosistemlerin bir bileşeni olarak pratik ya da kullanım değerine sahiptir. Allah’ın yaratışının tüm bileşenleri, Allah’ın yollarına (*sünen*)⁴¹ göre birbirleriyle etkile-

şir, birbirini tamamlar, birbirini destekler ve yardım eder. 13. yüzyıl hukukçusu İzzeddin ibn Abd es-Salam'ın gözlemlediği gibi: "Allah, mahlûkâtı yarattı ve onları birbirine bağımlı kıldı, böylece her grup diğerinin esenliğini desteklesin."⁴² Bütün varlıklar boyun eğerek Allah'a kulluk ederler: toprak, bitkiler, hayvanlar ve göklerin hepsi birbirini destekler; hepiniz birden Allah'a itaat edin. Bütün varlıklar, özünde ve evrensel olarak birbirine muhtaçtır ve sahip olduklarını birbirlerine vermeleri sadakadır.⁴³ Böylece her varlık, ilâhî olarak belirlenmiş vazifeleri aracılığıyla bütünü refahına katkıda bulunur. Bu, Allah'ın tüm canlıları beslediği kozmik bir yardımlaşmaya yol açar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "*Yaratılanlar Allah'ın kullarıdır. Allah'ın en çok sevdiği yaratıklar, O'nun kullarına en çok iyilik yapanlardır.*"⁴⁴

Kozmik Denge

2.10 Al-Mîzân: Denge ve Karşılıklılık. Kur'ân, tüm varlıkları ahenk ve uyum içerisinde birbirine bağlı, birbirine bağımlı ve bütünleşmiş olarak tanımlar:

"Yeri de yadık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik. Orada hem sizin için hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik." (15:19-20)

"Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın. Allah, yeri canlılar için yaratmıştır." (55:7-10)

Kozmik denge veya ahenk, Kur'ân'da "*eşitlik, hakkaniyet ve adâlet*" anlamına gelen *el-kıst* ile ilişkilendirilir:

"Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mîzânı (ölçüyü) indirdik ki insanlar adâleti yerine getirsinler." (57:25)⁴⁵

2.11 Böylece Kur'ân, Dünya'nın ve kâinatın anlam, amaç, düzen ve güzellikle dolu zengin ve canlı bir tasvirini takdim eder. Fizikî dünya tesadüfen oluşmamış, kaosla karakterize edilmemiş ve değerden yoksun değildir. "Boşluğu, kopması, yerinden oynaması olmayan, sağlam ve iyi örülmüş bir yapıya sahip olan" tabiattaki yaratılış,⁴⁶ Müslümanlar tarafından, Yüce Yaratıcı'nın ve âlemlerin Rabbinin muhteşem eserlerinin bir göstergesi olarak kabul edilir.

Kur'ân âyetlerinin ışığında, tabiattaki dengeli, her şeyin birbirine bağlı ve bağımlı olduğu yaratılış süreçlerini gözlemlemeye ve ayırt etmeye davet ediliriz: Gündüzün geceye, gecenin gündüze dönüştüğü, cansız maddenin canlıların etine dönüştüğü; ölen ve toza dönen canlılarla birlikte, rüzgarlar, bulutlar, yağmurlar, yıldızlı gökler ve uçsuz bucaksız uzayda yüzen gezegenler... Kâinatın birbirine bağlı bu muhteşem nizamı, bereketi ve güzelliği, değeri ve anlamı omuzlarımıza mânevî bir sorumluluk yüklemektedir.

2.12 Ümmetler: Topluluklar. Kur'ân, yeryüzünü birlikte paylaştığımız sayısız canlı hayvanı kendimiz gibi topluluklar olarak tarif eder:

"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir."
(6:38)

Onlar da bizim gibi duyarlı varlıklar ve topluluklar oldukları için onlara karşı hürmet ve özen (*takvâ*), şefkat, merhamet ve *ihsan* ile muamele etmekle mükellefiz. Kur'ân'ın insan dışındaki bu topluluklara yönelik ahlâkî öğretileri, İslâm bilim geleneğinin doğuşundan bu yana kabul edilmiştir.⁴⁷

2.13 Hurmah: Dokunulmazlık. Bütün bu değerler ışığında, Müslüman hukukçular ve âlimler, Allah'ın yarattıkları

rının kutsallığını ve dokunulmazlığını (*hurmah*) kabul etmişlerdir. Bu dokunulmazlık, savaşta bile geçerlidir. 13. yüzyıl hukukçusu Muvaffak ad-Dîn İbn Kudâma'nın sözleriyle "Peygamber'in (s.a.v.) arıların öldürülmesini yasakladığı ve [askerî amaçlarla] ele geçirilen çiftlik hayvanlarının öldürülmesini yasakladığı sabittir.. bu bir bozgunculuktur, dolayısıyla Allah'ın bildirerek yasakladığı şeylere girer:

"O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaydı, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez." (2:205)

Ayrıca, "hayvanların ruhu olduğundan onları öldürmek caiz değildir.. zira hayvan olarak dokunulmazlardır.."48

2.14 Fitrat: İnsanlığın Aslî Mahiyeti. Kur'ân bize, insanlığın tabii yaratılışın aslî kalıbı (*fitrat*) içinde yaratıldığını ve onun bir parçası olarak tabiatımızın (*fitratımızın*) bu kalıp tarafından tanımlandığını söyler:

"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler." (30:30)

Kur'ân'ın bu âyeti, insan tabiatının değiştirilmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunurken Allah'ın yarattıklarını değiştirme yasağı bağlamında tabiatımızın ekolojik bağlamını ele alalım. Biz insanlar, birbirlerine, son buzul çağında ve buzulların neredeyse on iki bin yıl önce çekilmesinden bu yana hüküm süren çeşitli iklim koşullarına uyum sağlamış belirli bir türler topluluğu içinde yaratıldık.

Okyanusların, buzulların, yağmur ormanlarının, *boreal* ormanların, sulak alanların, bozkırların ve çöllerin karışımı, biz ve diğer canlıların içinde ortaya çıktığı ve geliştiği

hayat alanlarını oluşturur. Dolayısıyla buradaki *fitrat* kelimesi, aynı şekilde, insanoğlunun ve diğer canlı dostlarımızın yaratıldığı sınırlar içindeki başlangıçtaki kalıba da atıfta bulunabilir. “Allah’ın yarattıklarının değiştirilemeyeceği” ifadesinde de bir uyarı îmâ edilmektedir. Zira Kur’ân’ın başka bir yerinde “Allah’ın yarattıklarını değiştirmenin (bozulma veya çarpıtma anlamında)” şeytanî bir iş olduğu, kötülüğün timsali olduğu bildirilmektedir. Çünkü şeytan “Onlara Allah’ın yarattıklarını değiştirmelerini emredeceğim.” demiştir. (4:119)⁴⁹

2.15 Kur’ân’da sadece denizler, dağlar, bitkiler ve hayvanlar değil, kâinat ve içindeki her şeyin, hatta gündüz, gece, güneş, ay ve yıldızların insanlığa hizmet için (*musahhar*) yaratıldığından bahsedilir.⁵⁰ Rabbimizin nimetlerini asla saymakla bitiremeyiz. Ama yeryüzünde böbürlenerek yürümemeliyiz:

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” (17:37)

“Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (40:57)⁵¹

Allah, hiçbir yerde diğer mahlûkâtın sadece -hatta öncelikli olarak- insanlara hizmet etmek için yaratıldığını belirtmemiştir.⁵² Bu varlıkların sadece bizim zevkimiz için yaratıldığını düşünmek saçma olduğu gibi hiçbir fayda görmediğimiz herhangi bir türü yok etme hakkına sahip olduğumuzu varsaymak da kendini beğenmenin zirvesi olur! 14. yüzyıl düşünürü Takiyüddin Ahmed ibn Teymiyye, Allah’ın yarattıklarını Âdemoğullarını için yarattığını bildirdiği Kur’ân âyetleri hakkında şöyle demiştir: “Allah’ın bu mahlûklarda insanlara hizmetten başka ve insanlığa hizmetten daha üstün amaçları olduğu mâlûmdur. Allah (bu âyetlerde) bu varlıklarda Âde-

moğullarına ne gibi faydalar olduğunu ve insanlara nasıl bir lütufta bulunduğunu gösterir.”⁵³

2.16 Diğer canlılar, hayatta kalmamız için ne kadar vazgeçilmez olsalar da bize sağladıkları faydacı değerleri, onları korumanın birincil sebebi olamaz. Herhangi bir canlının faydacı değerini ölçmemiz mümkün değildir. Bırakın biyosferdeki ekolojik görevlerinin sonuçlarını ve bütünün refahına nasıl katkıda bulduklarını, içinde kendimize ne gibi doğrudan faydalar saklı olduğunu bile bilmiyoruz. Bu nedenle her bir türün korunmasına yönelik birincil yasal dayanak, *Allah'ın yarattığı bir varlık, bir işaret, bir mûcize ve O'nun aşkın ihtişamının eşsiz ve yeri doldurulamaz bir tezahürü* olarak sahip olduğu aslî değer olmalıdır.⁵⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.), bir karınca tarafından ısırılınca bütün karınca yuvasını ateşe veren bir peygamberden söz ederek; Allah'ın onu “Seni bir karınca ısırды diye, Benim yüce şanıımı ilan eden bütün bir topluluğu (*ümme*ti) yok ettin.” diye azarladığını buyurmuştur.⁵⁵

Yeryüzündeki Sorumluluk (*Hilafah fi'l-Ard*)

2.17 Kur'ân, insanoğlunu *halâif fi'l-ard*, yani yeryüzünde yaptıkları her şeyden sorumlu tutulan fâiller olarak tanımlar:

“Allah, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.” (6:165)

Hz. Peygamber, “Şüphesiz ki *dünya yeşildir, tatlıdır. Allah da sizi orada halifeler yapmıştır*. Sizin nasıl amelde bulunacağınıza bakmaktadır.” buyurur.⁵⁶

2.18 *Hilafet* ve *emânet*, yani insanın sorumluluğu ve emâneti iç içedir. Kur'ân, insanların; göklerin, yerin ve dağların

kabul etmeyi reddettiği bir emâneti yüklenmeyi üstlendiğini bizlere öğretir:

“Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalimdir, çok cahildir.” (33:72)

İnsanoğlu, Allah'ın yaratışındaki normlarına veya yollarına saygısızlık etmeden (*sünenullah fî halkihî*) veya Allah'ın hukukundaki hükümlerini ihlâl etmeden (*ahkâmullah fî şer'ihî*) çevrenin tüm bileşenleriyle münasebet kurmalıdır. Çevreden almamız ve ona vermeliyiz; çevrenin haklarını korumalıyız ki o da bize hakkımızı verebilsin. İlişkilerimiz ve tüm ekonomik faaliyetlerimiz, Allah tarafından yaratıldığı ve sürdürüldüğü şekliyle bu ezeli kozmik dengeye (*al-mîzân*) dayanmalıdır.⁵⁷ 11. yüzyıl düşünürü Er-Râgıb el-İsfahânî, sorumlu ve hesap verebilir varlıklar olarak insanoğluna ilişkin Allah'ın nihâî amaçlarının üç temel şekilde örneklendirilebileceğini düşünmüştür:

Birincisi; Allah'a kulluk ve ibadet etmektir. Buradaki hizmet ve ibadet, hayatın her alanında Allah'ın söz ve amelle sevdiği her şeyi ihtiva eder. İkincisi; Allah'ın peygamber Dâvûd'a verdiği emrinde gösterildiği gibi yeryüzünde *hilafeti*; yani hak ve adâleti gözeterek Dünya'da iyilik ve faydayı yaymak:

“Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” (38:26)

Üçüncüsü, âyet-i kerîmede ifade edildiği gibi, ekin ve toprağın canlandırılması ve serpilmesidir (*îmâret-i ard*), *“O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın îmarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı.”* (11:61)⁵⁸ Toprağın yeşermesi ve canlandırılması ağaç ve fidan dikimi, îmar etme, onarma

ve işleme, ihyâ etme ve her türlü bozulmadan (*fesad*) ve tahripten uzak durmakla olur (*ihlâl*).

2.19 İnsanoğlunun Dünya'yı yozlaşma ve tahribattan koruma sorumluluğunu yerine getirirken onu insanoğlundan koruması gerektiği açık ve net olmalıdır. Biz onu kendimizden korumalıyız. Kur'ân'da bize söylendiği gibi, yeryüzündeki *hilâfetimiz* iman ve faydalı işlerle, güzelliği, mükemmelliği ve en yüksek iyiliği ortaya çıkarmak için çabalamakla ve yeryüzünde bozulmaya, yıkıma ve harabeye (*fesâd*) yol açan her şeyden kaçınmak ve sakınmakla gerçekleşir. Kur'ân'da:

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a, (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır." (7:56)

Gerçekten de insanoğlunun yeryüzünde fesat -yozlaşma, bozulma, yıkım ve harabe- çıkarmasının dehşeti ve bu tür bir ihlâlin yol açtığı felaketler Kur'ân'ın adâlet kozmolojisinde büyük yer tutar. Dünyanın yaratılışı anlamsız ya da önemsiz bir olay değildir. (38:27; krş. 3:191) Tabîî yaratılış o kadar tutarlı bir şekilde birbirine bağlı, bütünleşmiş ve o kadar sabit bir şekilde çalışır ki bu, Allah'ın en büyük mûcizevî harikasıdır: Bu âlemde iyilik yapan iyilik bulur; eğer ona veya onun içindeki mahlûkâta kötülük yapılırsa ortaya çıkan şey tam bir korkudur.⁵⁹ Kur'ân bize, *yeryüzünde bozgunculuk*, yıkım ve yıkılış getirenlerin (7:85-86) son tahlilde ne olduğuna bakmamızı emreder: Firavun, Ad, Semûd ve Medyen kavimlerinin hepsi güçlü ve varlıklı idiler. Ancak yeryüzünde bozgunculuk yaptılar ve böylece kendilerini yok ettiler. *Yeryüzünde bozgunculuk yapanlar*, kendilerine *emânetin* bahşedilmesi güvenini kötüye kullanırlar ve yeryüzünde sorumlu olmalarıyla açık bir tezat içindedirler.⁶⁰

Müslümanlar olarak yeryüzündeki yozlaşmanın feci sonuçlarından korkuyla titremeliyiz: Türlerin yok olması, küre-

sel ısınma, kirlilik, kıtlık ve salgın hastalıklar, bunların hepsinden biz insanlar sorumluyuz.⁶¹

2.20 İman ve faydalı işler (*es-sâlihât*), inkâr ve yeryüzünde bozgunculuğun zıddı olup; insanlığın kurtuluşu ve nihâî refahı, iman etmek ve sâlih ameller yapmakta yatmaktadır.

“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.

Sonra onu, aşığuların aşığına indirdik.

Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükafat vardır.” (95:4-6)

“Andolsun zamana ki insan gerçekten ziyan içindedir.

Ancak iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka. (Onlar ziyanda değillerdir)” (103:1-3)

Yeryüzünde bozgunculuk ve tahribat, nasıl yok oluşumuza yol açıyorsa iyilik, doğruluk, sıhhatli, salih ameller de yeryüzünde bekamızın, iyiliğimizin ve refahımızın anahtarlarıdır. Allah, şöyle buyurur: *“Yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır.”* (21:105) İyi iş, Allah’a ibadet ve yeryüzünde insan sorumluluğunun yerine getirilmesi için o kadar önemlidir ki İslâm hukukundaki fayda (*mesâlih*) terimi, bu iyilik (*sâlih*) kelimesinden türemiştir. Zarar (*mafâsid*) terimi de bozulma ve yolsuzluk anlamındaki *fasad* kavramından türemiştir.⁶²

2.21 İnançımızın temel ahlâkî değerleri ışığında, bu emânetin taşıyıcıları olarak insanın yeryüzündeki sorumluluğun üzerinde derinlemesine tefekkür edelim. İnsanın *halife* olması özünde bir ayrıcalık mıdır? Elbette bu bir onurdur. Çünkü insanlar, Allah tarafından *“en mükemmel şekilde”* yani iyilik için en büyük melekelerle sahip olarak yaratılmıştır. Ancak bu melekeleri fark edemezsek *“en aşağı mertebeye”* atılırız.⁶³ Allah’ın *halifesi* olmak bir ayrıcalık değil; bir emânet, bir so-

rumluluk ve bir imtihandır. Allah, ölümü ve hayatı hangimiz daha iyi iş yaparız diye bizi imtihan etmek için yaratmıştır. (67:2) İnsanın *hilafeti*, büyük ölçüde, yaratılışın refahını etkileme gücümüzün tabîî bir sonucudur. İnsanlara hem iyilik hem de kötülük yapma konusunda muazzam bir yetenek verilmiştir ancak bu yetenekle birlikte sorumluluk da gelir. *Halife*, çobandır ve sürüsünden sorumludur. Her insan, hayır ve şerrinin dokunduğu yeryüzündeki bütün canlılar üzerinde bir çobandır. Onlara verdiği zerre kadar hayır ve zerre kadar zarardan hesaba çekilecektir.⁶⁴ Her gün bu tehlikeli imtihan yenileniyor. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buyurdıkları gibi "*İnsanlar sabahleyin iki kısım olarak kalkarlar. Kimisi nefsini satıp helâk eder; kimisi de faydasına çalışarak onu âzâd eyler.*"⁶⁵

2.22 *Yeryüzünde halife* olarak rolümüzü tanımlarken açığönüllülük sergileyecek olsak da *hilafet* ahlâkının asaleti nefes kesicidir: Biz insanlar; göklerin, yerin ve dağların taşımaktan çekindiği bir *emâneti* yüklendik. Ama Dünya'ya göz kulak olma ve koruma söz konusu olunca, tamamen adâletsiz ve cahil olduğumuzu ispat ettik.⁶⁶ Çevreyi koruma ufkumuzu, Allah'ın yarattığı mahlûkâtının tüm türlerini, fertlerini ve nesillerini bugünden Kıyamet Günü'ne kadar içine alacak şekilde mekân ve zaman ekseninde genişletmedikçe, bu emâneti tam olarak yerine getiremeyiz. Bunu yaptığımız gün, yeryüzünde *halife* olacağız.⁶⁷

2.23 Bunun insanoğluna imkânsız bir yük getirdiği varsayılabilir: Bir insanın faaliyetlerinin tüm sonuçlarını ve etkilerini, günümüzde bile tam olarak bilemezken gelecekte ortaya çıkacak çok daha azını kim görebilir? Çevreyi koruma ufkunu bilinmeyen bir geleceğe genişletmek ne anlama geliyor? Küresel iklim değişikliği ve kitlesel yok oluşun zaman ölçekleri ahlâkî kavramlarımızı nasıl etkiliyor? İnsanlığın ve gelecek bin yılda var olabilecek insan dışındaki yaşam topluluğunun

belirsiz gelecek nesillerine karşı ahlâkî yükümlülüklerimiz nelerdir? Bir insan, Allah'tan başka hiç kimsenin tam olarak bilemeyeceği yaptıklarının tüm sonuçlarından nasıl sorumlu olabilir? Bilgimizin, gücümüzün ve yeteneklerimizin sınırlarının tam bilincinde olarak, tüm varlıkların Ebedî Rabbine ibadet etme niyetlerimizin ve özlemlerimizin sınırsız olması gerektiğini söyledik. Vazifemiz, elimizden gelenin en iyisini yapmak ve âlemlerin Rabbinden hidayet dilemek ve eksikliklerimiz için af dilemektir. Allah kimseye kaldırabileceğinden daha büyük bir yük yüklemesiz.⁶⁸

Yeryüzünde Tevâzuyla Yürüyün

2.24 Yeryüzünde alçakgönüllülükle, yumuşakça, nezaketle yürümemiz Kur'ân'da emredilmiştir. *“Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir...”* (25:63) Alçakgönüllülük ve nezaket, şükürün nitelikleridir. Bizi bir araya getiren âlemlerin Rabbine karşı şükür borçluyuz. Allah, bu enfes ve güzel gezegendeki diğer canlı toplulukları ile hayatımızı sürdürmek ve onları korumakla bizleri görevlendirdi... Bu bölümü, insanı Allah'ın yarattığı âlemde O'nun âyetlerini müşahede etmeye çağıran aşağıdaki Kur'ân âyeti ile bitiriyoruz. Bu âyetler bizleri Yaraticının yaratılıştaki âyetleri üzerinde tefekkür etmeye, anlamaya ve onlardan öğrenmeye davet eder:

“Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tesbih edin.

Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tesbih edin.

Allah, diriye ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız.

Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delil-

lerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.

Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.

Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.

Geceleyin uyumanız ve gündüzün onun lütfundan istemeniz de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.

Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.

Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz.

Göklerde ve yerde kim varsa yalnızca O'na âittir. Hepsi O'na boyun eğmektedirler.

O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olanıdır. Bu O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (30:17-27)

3. EKOLOJİK ETİK VE İSLÂM AHLÂKİ

Tevhid Ahlâkı

3.1 Allah'ın Birliğinin Ahlâkî Boyutları: *Tevhid*. Allah'ın birliğinin en temel ahlâkî anlamı, tüm yaratıklarına yapabileceğimiz en büyük iyiliği yaparak tek Allah'a - tüm varlıkların Rabbine - ibadet etmektir. Allah'ın, yaratılmış her varlığın tek ve yegane Rabbi olduğunu kabul edersek O'na iman, O'nun tüm yarattıklarına karşı en üst düzeyde iyiliği gerektirdiğini ve her bir yaratığa takvâ ile yani Yaratıcısına karşı saygıyla yaklaşmamız gerektiğini bilmeliyiz. Allah, her türün, her neslin ve yaratılmış her bireyin de Rabbidir. Dolayısıyla ahlâkî yükümlülüklerimizi açıklamak amacıyla *rab-ül-âlemîn*, "Bütün varlıkların Rabbi" veya "Bütün varoluşun Rabbi" olarak anlaşılır. Yaratılmış herhangi bir varlığı ahlâkî değerlendirmeden dışlamak, *tevhid* ilkesine aykırıdır.⁶⁹

3.2 Bu ilkeyi uygulamaya koymanın sonuçları çok büyüktür. Bu, kişinin bilinçli ve açık bir şekilde bütünü refahını düşünmeden, ahlâkî olarak nihâî amacını Allah'ın yarattıklarının bir bölümünün refahı hâline getiremeyeceği anlamına gelir.

- Sadece kendi milletimizin refahını hedefleyebilir ve bunun diğer milletlere zarar vermeyeceğini varsayabilir misiniz?

- Erkeklerin (veya “erkeğin”) refahını hedefleyebilir ve bunun kadınları aşağılamayacağını varsayabilir misiniz?
- Zenginlerin refahını hedefleyebilir ve bunun fakirlerin refahına yol açacağını varsayabilir misiniz?
- Şimdiki neslin refahını hedefleyebilir ve bunun gelecek nesilleri hak ettikleri mirastan mahrum bırakmayacağını varsayabilir misiniz?
- İnsan refahını hedefleyebilir ve bunun Dünya’yı paylaştığımız sayısız diğer türü mahvetmeyeceğini varsayabilir misiniz?

Hükûmetler ve ekonomiler, büyük ölçüde tam da bu görüşlere sahip insanlar tarafından yönetilmektedir. Ancak bu kabuller, tüm varlıkların Rabbi olan Rahmân ve Rahîm’in sevgi dolu kulluğuyla bağdaşmaz. Ancak tüm varlıkların Rabbi olan, Rahmân ve Rahîm olan *Allah*’ın sevgi dolu hizmetiyle uzlaşmazlar. Nihâî amacımızı tüm varlıkların iyilik ve hayrından daha aza indirmek inancımıza ihanet etmektir. Bu etik olmayıp ve ahlâksızcadır: *Tevhidin* temel ahlâkî talebini ihlâl eder.⁷⁰

Hürmet Temelli Bakım

3.3 Takvâ: Hürmet, Bakım, İtina ve İlgi. Allah, âlemlerin Rabbi’dir. Kıyamet ve Hesap Günü’nün sahibidir: O gün, bizi bütün mahlûkâtına karşı olan davranışlarımızdan dolayı hesaba çekecektir. O gün insanlar, yaptıklarına bakmak için dağılıp gidecekler:

“Artık kim zerre ağırlığına iyilik yapmışsa onu görecektir, kim zerre ağırlığına kötülük yapmışsa onu görecektir!” (99:6-8)

Genellikle “atom” ve “parçacık” olarak anlaşılan *zerre* kelime-

si, aynı zamanda insan gözünün görebileceği en küçük yaşam formları arasında sayılan karıncaların en küçüğü anlamına da gelir. Her iki anlam da tüm âlemlerin Rabbinin, yaratılmış en küçük varlıklara karşı davranışlarımızda bizi deneyeceğini îmâ eder: Hiçbir mahlûk sebepsiz değildir. Allah, her şeyin Rabbidir ve bizi yarattıklarına karşı davranışlarımızda imtihan edecektir: Bu yüzden her şeye karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz. Her erkeğe, her kadına, her çocuğa karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz. Her hayvana, her kuşa, her böceğe, her bitkiye, her nehre, her kayaya karşı davranışlarımızda O'na hürmet göstermeliyiz... Her yaratık, bize ne kadar önemsiz görünürse görünsün, her ölçünün ötesinde Muazzam olan O'nun bir yaratığıdır; onu yaratanın bir işaretidir. Her biri asla tekrarlanmayacak ve Yaratıcısının aşkın ihtişamını gözler önüne seren birer âlemdir.⁷¹ Hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır; hepsi hak için yaratılmıştır. Bu nedenle hiçbirine keyfî davranmamalı ve haklı bir gerekçe olmadıkça hiçbir cana kıymamalıyız.⁷² Her birimize ve her şeye karşı muamelemizden bizi sorumlu tutan âlemlerin Rabbi ile karşılaşmamızdan takvâ tavrı doğar: Âlemlerin Rabbine karşı derin huşû ve hürmet, O'nun yarattıklarına karşı muamelemizde âzamî özen ve dikkatle birleşir. Bu da asaletin özüdür: *"Allah katında en üstün olanınız, O'na en çok hürmet edeninizdir."* (49:13)

Herkese Karşı En İyi Olmak

3.4 İhsân: Herkese Karşı Son Derece İyi Olmak. Allah'a kulluktaki hürmet tavrı, son derece hayırlı ve güzel amellerle tamamlanır: Amellerimizdeki en yüksek tezahürü, *bütûn* mahlûkâtına en büyük hayırları yaparak âlemlerin Rabbine kulluk etmektir. İyi ameller, hayatın ve ölümün asıl amacıdır:

"Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır." (67:2)⁷³

Sadece iyilik yapmak da yetmez. Bizler, sanki karşımızda âlemlerin Rabbini görüyormuşuz gibi her şeyin en iyisini yapmalıyız. Zira biz O'nu görmesek de âlemlerin Rabbi bizi görmektedir.⁷⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah, her şeyde en yüksek iyiliği, güzelliği ve mükemmelliği (*ihsan*) tavsiye eder" buyurmuştur.⁷⁵ Kur'ân'ın aşağıdaki âyetleri, alternatif eylem yolları veya görünüşte meşrû hükümler arasında seçim yaparken en önemli ölçütün en iyi, en faydalı, en güzel, en mükemmel, en hayırlı olan olduğunu göstermektedir:

"... Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir." (39:17-18)

Her Şeye Karşı Şefkat ve Merhamet

3.5 Rahmet: Merhamet. Bütün âlemlerin Rabbi ve Sahibi, Rahmân ve Rahîm'dir. O'nun kuşatıcı ve kucaklayıcı merhametinin, lütfunun ve şefkatinin boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha büyüktür.

"...Rahmetim her şeyi kuşatır..." (7:156)⁷⁶

Allah, kâinatı görkemli bir biçimde güzelliklerle doldurmuş ve canlılara, onların ve bizim bu ihtişamı ve güzelliği algılayabilmemiz için çeşitli duyular bahşetmiştir. Peki, tüm bunlara nasıl cevap vereceğiz? Minnettarlığımızı nasıl göstereceğiz? Şükretmenin en iyi yolu O'na ibadet etmek değil midir? Rahmân ve Rahîm olana nasıl kulluk edeceğiz? Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin*".⁷⁷

3.6 Şükür: Minnettarlık. Rahmân'ın lütfunun bir başka karşılığı da O'nun nimetlerine şükretmek, minnettar olmak ve takdir etmektir.⁷⁸

"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. Meyvelerinden yesinler diye biz orada hurmalıklar, üzüm bağları var ettik ve içlerinde pınarlar fişkirttik. Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?" (36:33-35)

Yaratılıştaki güzelliği, ziynet ve ihtişamı anlatan âyetlerde görüldüğü gibi (15:16, 37:6, 67:5) Kur'ân bizi bu güzelliklerle sevinmek ve zevk almak için ruhumuz ile bedenimizi onunla beslemek için uyandırır. Bu âyetler, göklerdeki ve yerdeki güzellik ve süse, yağmurdan sonra çöl bitkilerinin büyümesi ve çiçek açan hurma ağaçları (29:60; 22:5; 50:10), korular ve bahçeler ve at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlara dikkat çeker. (16:5-6; 8) Böylece Kur'ân, yaratılışın ötesinde Yaradan'ın güzelliğini ve mükemmelliğini kavramak için duygularımıza ve duyularımıza rehberlik yapıp yönlendirir. (32:7; 27:88) Şâir, sanat duyarlılığı ile her şerde güzellik görüyorsa mümin de her şerde güzelliği, mânevî iman duyarlılığı ile görür ve Yaradan'ın yaptığı her şerdeki mükemmel güzelliği idrak eder.⁷⁹

Rahmân'ın Âyetleri

3.7 Rahmân'ın Âyetlerine Karşılık Vermek. Kur'ân'da yaratılıştaki âyetleri, Allah'ın ilmini ve âlemi yaratmadaki gayelerini düşünen, zekâ ve akıl sahibi insanlara açıklar.⁸⁰ Bizleri bu nimetler üzerinde derinlemesine tefekküre ve şükretmeye davet eder. Yaratılış üzerinde derinlemesine bir tefekkür ve şükran duygusuyla etkileşime girmeliyiz. *Şükür*, Allah'a hamd gibi kalpte hissedilir ve dudaklarla ifade edilir. Ancak bütün uzuvlarımızla, salih amellerle ve Allah'ın mah-

lûkâtına karşı son derece hayırda (*ihsanda*) bulunarak ifade edilmesi gerekir. Allah'ın nimetlerine şükretmek, onları yaratılış gayelerine uygun olarak kullanmak, onlara sahip çıkmak, korumak ve arttırmakla gösterilir.⁸¹

3.8 Rahmân'ın Âyetlerini Anlamak. Rahmân ve Rahîm olan Rabbimizin âyetlerini (işaretlerini) gerçekten anlayana kadar, dünya şöyle dursun, üzerimize yağın nimetlerle başarılı bir şekilde ilgilenmemiz pek mümkün görünmüyor. Böyle bir anlayış; bilgi, sezgi, idrak ve bilgelik gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.v.), ilim aramanın her mümin erkek ve kadına farz olduğunu buyurur.⁸² Zira Kur'ân ve yaratılıştaki âyetleri bilmek bizi yaratılışa hürmet etmeye götürür:

"Görmüyor musun ki Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, siyah taşlar da var. İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır."
(35:27-28)

3.9 Ancak açıkçası, tüm öğrenmeler hürmetkâr bakımı telkin etmez. Aynı şekilde her öğrenme, en üst düzeyde iyilik ve güzellik arayışını geliştirmez. Mevcut eğitim kurumlarımız ve müfredatımız, bizi büyük ölçüde yeryüzünün *halifeleri* olarak idare etmekte başarısız olmamız için donattı. Bize, insanlığın ve dünyadaki tüm hayatın bugün acı çektiği ekolojik krizi başlatma ve sürdürme becerilerini verdiler.⁸³ Sayısız eğitimcinin müfredatları yeniden yapılandırmaya yönelik cesur çabalarına rağmen eğitim müfredatlarımız hâlâ modern insanın Dünya'yı ve onun sistemlerini güvenli bir şekilde yönetilebilirliğinden çok, onu kontrol etmekle ilgili aceleci, pervasız ve tehlikeli rüyasını paylaşıyorlar.⁸⁴ Bunu bir

anlığına bir kenara bırakalım ve arzularımızı, ekonomimizi, politikamızı, topluluklarımızı ve kendimizi yönetmeye başlayalım. Gezegeni sonsuz isteklerimize uyacak şekilde yeniden şekillendirmeye çalışmak yerine, kendimizi sınırlı bir gezegene uyacak şekilde yeniden şekillendirebiliriz.⁸⁵ Çok derinden yaraladığımız canlı toplulukları iyileştirmeye başlamak, Dünya üzerinde şefkatli, yetkin *halifeler* olmak için, bir yandan Yaradan ile olan ilişkimizin mânevî farkındalığına, diğer yandan da yaratılışı ve bizim ondaki yerimizi derinlemesine anlamaya ihtiyacımız var. Bunlardan ilkini gerçekleştirmek için inancımızın mânevî uygulamalarını geliştirerek ve ikincisi içinse yaratılışla olan ilişkilerimizi geliştirerek yola çıktık.

3.10 Yaratılışın Tecrübî Anlayışı. Son yıllarda, tüm dünyada bir bütün olarak çevre ve bununla ilişkili sorunların farkında olma, bunlarla ilgili endişe duyma ve “mevcut sorunların çözümüne ve yenilerinin önlenmesine yönelik bireysel ve toplu olarak çalışma taahhüdü; bilgi, tutumlar, beceriler ve motivasyon konusunda büyük bir iş birliği oluşmaya başladı.”⁸⁶ İnsanlar korkunç çevre sorunlarıyla karşılaşmadan önce, tabîî dünyanın neşesini ve güzelliğini tecrübe etmek ve yaşamak için tabiata dalmak için fırsatlara sahip olmalıydılar.⁸⁷ Ancak bu, insan nüfusunun yarısından fazlasının artık kent merkezlerinde yaşaması ve dahası, insan nüfusu arttıkça ve tüketim mallarına olan iştahımız arttıkça, sınırsız vahşi alanların küçülmesi ve hızla kaybolması gibi korkunç bir ikileme karmaşıklıyor.⁸⁸ İslâm kültürlerinde, mânevî hakikati temsil eden el değmemiş tabiatla ilgili güçlü bir gelenek var: Hz. Musa, Hz. İlyas, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerle (a.s.) Rablerinin huzuruna çıkmak için ıssız çöl ve dağ tepelerine sığındılar; ilâhî vahyin hakikati ve hikmeti ile geri döndüler.⁸⁹ El değmemiş tabiatta var olan mânevî hakikat, İslâm medeniyetlerinin şiiirinde, edebiyatın-

da, minyatürlerinde/resimlerinde ve diğer sanatlarında yansıtılmaktadır.⁹⁰

3.11 Diğerlerinde olduğu gibi çağdaş İslâm toplumlarında da yaban hayatıyla ilgili tecrübeler ve değerler aşınıyor. Birçok İslâm ülkesinin kırsal toplulukları, yaşadıkları çöllerin, bozkırların, dağların, ormanların, sulak alanların ve deniz kıyılarının ritmine hâlâ ayak uydurmuş değil ve toprakla olan bağları sürekli zayıflıyor.⁹¹ Müslümanlar, İslâm'da vücut bulan tabiat teolojisini tamamen unutmadıkları gibi kâinat ve Dünya hakkındaki dinî görüşlerini de tamamen kaybetmediler.⁹² Bununla birlikte, bu öğretilerin anlamını daha tam olarak kavramak için vahşi doğada otantik tecrübelere ihtiyacımız var. Yaban hayatıyla ve vahşi hayvanlarla sahici ilişkiler geliştirmemiz ve tabiat âleminde keyif alma tecrübesini keşfetmemiz gerekiyor. Çevre eğitimi en iyi sınıflarda değil, doğanın ritimlerinin hâkim olduğu ve yaşam topluluklarının insanlar tarafından kontrol edilmediği vahşi bölgelerde öğrenilir. Allah'ın izniyle böyle bir eğitim sistemi gezegenimizi kontrol eden sistem ve süreçleri; bu yerlerin barındırdığı biyolojik çeşitliliği daha iyi kavramamızı sağlayacağından gezegenimize daha itinalı bakmamıza yardımcı olur.

3.12 İslâm ülkelerindeki ve tüm dünyadaki eğitimcileri, vahşi doğadaki tabii yaratılış hakkında öğrenmenin sevincini derûnî olarak tecrübe etmeye; ardından tabiattaki canlıları anlamaya, saygı duymaya ve özen göstermeye zorlayacak şekilde vahşi doğa ile derûnî bir temas geliştirmeye davet ediyoruz. Bilimsel bilgiyi sanat, macera ve her şeyden önce ahlâkî ve mânevî yansıma ile birleştirerek, vahşi doğada tasarlatabilecekleri en zengin, en düşünceli daldırmaları sağlamak, dünyada yarının liderlerini yetiştirmek ve daha geniş sorumluluk ahlâkını uygulamalarını ve iletmelerini sağlamak.

Mânevî Uygulamalar

3.13 İslâm'ın ibadetleri, mânevî ve ahlâkî değerlerde derin bir temel sağlar; özellikle *takvâ* olarak tanımladığımız hürmet, özen ve dikkatlilik tutumunda:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız.” (2:21)

Allah'ın yaratıcı faaliyetlerini *her yerde ve her şeyde görmek* hem tabiatı hem de insan kültürünü kuşatan ve derûnuna işleyen ilâhî varlığın tecellilerinin tam olarak farkında olmak, insanların ahlâkî farkındalığını güçlendirir ve onları buna göre hareket etmeye teşvik eder. Bu uygulamalar bilinçli ve vicdanlı bir şekilde uygulanırsa hayatı yaşama tarzımızı değiştirebilir.

3.14 Şehâdet: Tanıklık. İslâm dinine girdiğimizde, ezanı okuduğumuzda, dua ettiğimizde ve hayatımızın sayısız başka anında, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın birliğine şehâdet (tanıklık) ederiz. Ona hürmet ve huşû içinde ibadet eder ve Yaratandan ötürü tüm yaratılanlara en iyi şekilde muamele etmekle yükümlü olduğumuzu hatırlarız. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine de şehâdet ederiz.

3.15 Namaz. Bizlere günlük olarak edâ etmemiz emredilen beş vakit namazda, inancımızın değerlerine ve ahlâkına derinlemesine nüfuz ederiz. İbadetimize göklerdeki ve yerdeki her şeyi dahil ederek Allah'ı birlikte tesbih ederiz. Kâinattaki her bir varlık kendisine mahsus ibadetini ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıkları her şeyi bilir. (17:44; 22:18; 24:4) Namaz vakitleri, güneşin konumu veya gece üzerindeki etkileri ile bilinir. Temiz suyla eğer su yoksa temiz toprakla kendimizi namaza hazırlarız. Namazımızı uygun bir yerde, eğer dışarıda isek herhangi temiz bir yerde edâ ederiz. Al-

lah'ın Elçisi (s.a.v.) buyurdular ki: “*Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetinden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılıversin.*”⁹³

Mekke’de, âlemlerin Rabbine ibadet için inşâ edilen ilk mâbed olan Kâbe’ye yüzümüzü döner ve şu duayı okuruz: “*Yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim...*” (6:79). Namazlarımıza Kur’ân-ı Kerim’in açılış âyetleri olan *Fâtiha sûresini* okuyarak başlar ve her gün beş defa Yaradan ve yaratılanlarla olan ilişkimizi tazelemeye ve berraklaştırmaya çalışırız. Bu mübârek sûre, herkese merhametli, herkese şefkatli ve her amelde tek hüküm sahibi olan âlemlerin Rabbine hamd ve şükürle başlar. Bütün âlemlerin Rabbine olan bağlılığımızı ilan eder ve O’ndan yardım dileriz: İstenilen yardım, âlemlerin Rabbinin nimetlerine mazhar olan, tüm varlıklara karşı şefkat ve merhametle ellerinden gelenin en iyisini yapanların (peygamberlerin ve iyilerin) yoluna hidayettir. Fitne, helâk, zulüm ve adâletsizlikle her şeyin Rabbinin gazabına uğrayanların, sapıklık ve düşüncesizlikle hayatlarını boş yere heba edenlerin yoluna değil.⁹⁴

3.16 Zekât: Yardımlaşma. Müslümanlar, yıllık kazançlarının ve parasal birikimlerinin kırkta birini; mahsullerinin ve hayvanlarının çeşitli oranlarını fakirlere ve muhtaçlara vermeleri, geri kalanını temizlemek için vermekle mükelleftirler. Zenginlik, fazlası ihtiyaç sahipleriyle paylaşılarak temizlenir. Fakirlerin zenginlerin servetindeki hakkının zorunlu sadakalar yoluyla teminat altına alınması, çevrenin korunmasını engelleyen en önemli üç etmen olan *yoksulluk, hastalık ve ce-haletle* mücadeleye yardımcı olur.⁹⁵

3.17 Oruç. Müslümanlar, her yıl tam bir ay boyunca her gün şafağın ilk ışıklarından güneşin batışına kadar oruç tutarlar. Yeni hilâli görünce orucumuza başlıyoruz ve hilâlin

yeniden görülmesiyle bitiriyoruz. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Kur'an'ın ilk âyetlerinin Mekke yakınlarındaki Hira Dağı'ndaki bir mağarada Ramazan ayında indirilmesine hürmeten Ramazan ayı boyunca yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak dururuz. Bu ayda oruç tutmak, Rabbimize olan bağlılığımızın farkına varmamızı; yediğimiz ve içtiğimiz tüm nimetleri için Rabbimize şükretmemizi ve bu nimetlerin kıymetini bilmemizi sağlar. Bir ay boyunca açlık ve susuzluk sancılarını yaşayarak ister insan ister diğer canlılar olsun, açlık ve susuzluk çekenlere karşı şefkatli ve merhametli olmayı öğreniriz. Dahası sabrı, iradeyi ve öz kontrolü öğreniriz. Bir şükran ve hürmet ruhuyla oruçlarımızı tutuyor ve ziyafet veya muhtaçlara yardım olarak yemek ikram ederek sonlandırıyoruz.⁹⁶

3.18 Hac. Hayatımızda bir kez, eğer imkânımız varsa yerli hayvanların veya bitkilerin öldürülemeyeceği, yaralanmayacağı veya rahatsız edilmeyeceği, yeryüzündeki ilk kutsal veya koruma altındaki *Harem*'de yer alan Mekke'ye hacca gideriz. Hac sırasında, herkesle uyum içinde yaşamaya ve onlara zarar vermemeye çalışıyoruz. Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin yürüdükleri aynı dağlardan ve vadilerden yürüyoruz. Aynı kayaları görür, aynı havayı solur, aynı kumlara basar, aynı zemmam suyunu içer, aynı bitki ve hayvan türlerini tıpkı onlar gibi görürüz. Ölüm kefeni gibi sade giysiler içinde Arafat'ta namaz kılar, Müzdelife'de yıldızların altında bir gece geçirir, Mina vadisinde üç gün konaklarız.

Kötülüğün sembollerine taşlar atarız. İbadetin bir parçası olarak hayvanları kurban ederiz.⁹⁷ Bütün âlemlerin Rabbine adanan ilk mabet olan Kâbe'nin etrafında tavaf yaparak ve eğer kısmetimiz varsa, o özgün mabedin kalan son parçası olan *Hacerülesvedi* (siyah taşı) öpebiliriz. Bu mübârek taşı öpmekle, insanoğlunun bildiği en hassas bir jest olarak,⁹⁸ bi-

zim ve bizden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olan tüm müminlerin dudakları sembolik olarak Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dudaklarıyla buluşur.

En Güzel Örnek: Âlemlere Rahmet Bir Peygamber

3.19 Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v). Allah, Kur'ân'-da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) tüm âlemler ve yaratılanlar için bir rahmet olarak tarif eder:⁹⁹ *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (21:107)

3.20 Hz. Peygamber; hayatında, öğretilerinde ve kararlarında, tüm yaratılanlara karşı hürmet temelli sınırsız iyilik ve şefkat gösterdi. İnsanlığı, tüm yaratılmış varlıklarda ilâhî ihtişamın işaretlerini takdir eden, onları besleyen ve koruyan bir tabiat teolojisine davet etti. Allah'ın izniyle, yaratılmış tüm varlıkların haklarının teminat altına alındığı ve korunduğu ahlâk temelli bir düzen için mücadele etti ve başarılı da oldu.¹⁰⁰ Can almanın kaçınılmaz olduğu, hayatın yaşamak için hayattan beslenmesi gerektiği bir dünyada yaşamının gerçek ahlâkî ikilemlerinden kaçan duygusal idealleri değil; eşsiz bir asalet, sınırsız şefkat, emsalsiz özen ve her şeye karşı son derece hürmetkâr ve iyi olan bir ahlâkî öğretti. Sadece öğretmekle kalmadı; bu yolda mücadele etti ve var olan her şeyin haklarını ve refahını güvence altına almak için kanunlar koydu.¹⁰¹

3.21 Tüm Arabistan'daki en güçlü adam olduğunda bile mütevâzı bir hayat yaşadı. Topraktan yapılmış bir evde tutumlu bir şekilde yaşadı. Kendi giysilerini onardı ve nadiren et yedi. Bir keresinde hanımı Hz. Aişe'yi, bindiği genç ve hırçın bir deveye yaptığı muameleden dolayı kınadı. "Ey Âişe! Allah, rıfk (nezaket ve yumuşaklık) sahibidir ve rıfkta hoş-

lanır. Sertlik, kabalık ve nezaket dışı diğer davranışlara vermediği ecri rıfk sayesinde verir.”¹⁰² Bir seferinde de perişan bir deveyi teselli ettikten sonra sahibine: “Allah’ın sana bahsettiği bu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bu zavallı hayvan, onu aç bıraktığınızdan ve yoruluncaya kadar ona yük yüklediğinizden dolayı bana şikâyetle bulundu.”¹⁰³

İnsanların eğlenmek için diğer canlıları küçük düşürmesini yasakladı. Hayvanları birbirleriyle dövüştürmeyi teşvik etmeyi yasakladı.¹⁰⁴ Bütün yumuşaklığına ve şefkatine rağmen, hayat taşıyan bir canlıya nişan alanlara lanet etti.¹⁰⁵ Susamış bir köpeğe su verdiği için Allah’ın övdüğü ve günahlarını bağışladığı bir insan ile¹⁰⁶ kedisini aç bırakarak ölüme terk ettiği için Allah tarafından cehennemle cezalandırılan bir kişinin hikâyesini sahabelerine anlattı.¹⁰⁷

Kuş yavrularının yuvalarından alınmasını yasaklıyor; kuş yavrularını torbasına koyan birisini görünce hemen müdahale ediyor ve yavruları yuvasına tekrar koymasını sağlıyordu.¹⁰⁸

Bir karınca yuvası üzerinde yakılan bir ateşe rastladığında, derhal “Söndür onu, söndür onu!” buyurdular.¹⁰⁹

3.22 İnsanlık tarihinde, onun Dünya’daki hayat ve canlı çeşitliliğini korumak için yaptıklarını kim başardı? Çölde, insanlara ve hayvanlara değerli gölgelik ve rızık sağlayan ağaçların kesilmesini yasaklayarak¹¹⁰ şöyle buyurdular: “Bir kimse ağaç diker de o ağacın meyvesinden bir insan veya Allâh’ın mahlûkâtından herhangi bir varlık yerse bu, o ağacı diken kimse için sadaka olur.”¹¹¹ Medine’ye hicret ettiğinde, bu vâha şehrini, hurmalıklarını ve bunları çevreleyen daha geniş bir bölgeyi, tabîi bitki örtüsünün kesilemeyeceği, yabani hayvanların avlanamayacağı, hatta rahatsız edilemeyeceği korunaklı bir bölge (*himâ*) oluşturdu.¹¹²

3.23 Medine'den Mekke'ye doğru on bin kişilik bir orduyla sefere çıktığı sırada dişi köpeğe ve onun yeni doğmuş yavrularına rastladı. Kimsenin onları rahatsız etmemesi için oraya bir bekleme dikti.¹¹³ Kendisine ve ümmetine zulmeden, birçok sahabesini öldüren ve defalarca onları yok etmeye çalışanların şehri olan Mekke'ye zaferle girdiğinde, muhalifleri ondan korkunç bir misilleme beklediler. Ancak o, tüm Mekke sakinlerini bağışladı: "Bugün size suç yok. Gidin, özgürsünüz." dedi.¹¹⁴ Daha sonra, yeryüzünde hiçbir yabancı ağacın, çalının, bitki örtüsünün kesilmeyeceği ve hiçbir yaban hayvanının avlanmayacağı veya rahatsız edilmeyeceği, yeryüzündeki ilk koruma alanı olan¹¹⁵ Mekke'yi çevreleyen ve kuşatan Allah'ın dokunulmaz bölgesini yeniden tesis etti. Vefâtından önce bir kez daha hac için Mekke'ye döndü ve Vedâ Hutbesi olarak bilinen konuşmasını dinlemek için toplamış olanlara şöyle hitap etti:¹¹⁶

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. İslâm'da insanlar eşittir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratıldı. Allah katında en değerliniz, en çok Allah'a sığınanınız, emirlerine yapışanınız, günahlardan arınanınız, azabından korunanınızdır. Bir Arab'ın Arap olmayana, bir başkasının Arab'a, bir siyahın bir kızılderiliye, bir kızılderilinin bir siyaha, takvâ dışında bir üstünlük sebebi yoktur."

3.24 Tüm bu nedenlerden dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) şefkatin, hürmetkârlığın ve tüm yaratılış için şefkat, merhamet ve en yüksek iyiliğin örneği olarak anıyoruz. Onun sünneti, kıyamete dek takip etmemiz için önümüzde örnek olarak durmaktadır. Tüm Müslüman kardeşlerimizi, özellikle gençlere öğretmenlik yapanları onun örnek hayatını (sünnetini) derinlemesine incelemeye ve bu örnekleri hayatlarında gerçekleştirmek için çaba göstermeye çağırıyoruz.

Dünya üzerinde yaşayan ve inancımızı paylaşmayan tüm insanları, gezegenimiz ve üzerinde yaşayan tüm hayat formlarına hürmetle muamele etme konusunda Doğu'nun ve Batı'nın hikmet sahibi bilgelerini, peygamberleri, büyük âlimleri ve filozofları anlamaya ve hürmet etmeye teşvik ettiğimiz gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örneğini dikkate alma ve üzerinde düşünmeye davet ediyoruz.

4. TABİÎ KAYNAKLARIN PAYLAŞILMASINDA EŞİTLİK, HAKKANİYET VE ADÂLET

Refahı Anlamak

4.1 Dünya'nın uzaydan çekilmiş görüntülerine baktığımızda, onun esasen kapalı bir sistem olarak çalıştığını fark ederiz. Hayatın ihtiyaç duyduğu neredeyse her şey, güneşin enerji akışıyla beslenen, ayın çekim gücüyle hareket eden, sayısız elementi, suyu, havası, tozu ve besinleri çeşitli devreler hâlinde sürekli olarak dolaşan bu sistem tarafından bize sunulmuştur.¹¹⁷ Bu da bizi; Dünya'nın yüzey alanının, materyallerinin ve kaynaklarının sınırlı olduğunu kabul etmeye götürür. Gezegenimizin sınırları var ve Kur'ân'ın bize hatırlattığı gibi Allah *"her şeyi yarattı ve onları bir ölçüye (mîzân) koydu."* (25:2) *"Yiyin için fakat isrâf etmeyin çünkü Allah müsrifleri sevmez."* (7:31 ve 6:141) diye buyurarak bizi bu sınırları aşmamamız konusunda uyarır.

4.2 Büyük ihtimalle 2020 ve 2021 yılları, insanlığın toplu olarak en büyük zorluklarından biriyle karşı karşıya kaldığı yıllar olarak tarihe geçti. İklim değişikliği ve diğer çevre felaketleriyle ilgili endişelerimiz bir yana, şimdi her bir insanı etkileme potansiyeline sahip bir virüsü kontrol etmek için mü-

cadele ediyoruz. COVID-19 pandemisi küçülen dünyamızdaki fay hatlarını açığa çıkardı. Zengin ülkeler, yeni geliştirilen aşından milyonlarca doz satın alarak yoksul ülkeleri aşısız bıraktı ve böylece küresel köyümüzde hüküm süren adâletsizliği ve haksızlığı gözler önüne serdi.

4.3 Hızlı nüfus ve ekonomik büyümenin bir sonucu olarak artık aşırı dolmuş, haddinden fazla ısınmış bir gezegende yaşıyoruz. Artan sayılarımız, doğal dünyadaki azalan kaynaklardan taleplerini artırmaya devam ediyor. Yaklaşık on iki bin yıl önce buzlar geri çekildiğinde, Dünya nüfusunun 4 milyon olduğu tahmin ediliyor. Yaklaşık on dört bin yılda, 1900 yılında 1,6 milyara ulaştı ve sadece 120 yıl sonra, şimdi yaklaşık 7,8 milyar kişiyiz. 2100 yılına kadar nüfusumuzun yaklaşık 11 milyara ulaşması bekleniyor.¹¹⁸ Bu kalabalık nasıl beslenecek, giydirilecek ve barınacak? Şimdi yaptığımız gibi gezegeni bozmaya devam edersek 2100'de gezegenin durumu ne olacak?

4.4 Eğitimli bir nüfusun, ailelerin büyüklüğünü sınırlandırarak insan sayısının azaltılmasına katkıda bulunduğu kabul görmektedir. Ancak eğitimli bir nüfusun, insanların çevre üzerindeki etkisini azaltmaya katkıda bulunacağı beklentisi tutmamıştır. Eğitim, müreffeh tüketicilerden oluşan bir orta sınıf oluşturarak ekonomik büyümeye yol açma eğilimindedir. Ancak kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada ekonomik büyümeyi nasıl sağlayabiliriz? Yüksek eğitimli tüketici nüfusa sahip ileri sanayi ülkeleri, daha yoksul toplumlar pahasına iklim değişikliğine ve gezegenimizin bozulmasına en büyük katkıda bulunanlardır. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ulusal ve uluslararası taahhütlere rağmen çevre bozulmaya devam ederken zenginler ve yoksullar arasındaki uçurum giderek açılmaktadır. Bu durum, kurumlarımızın vaat ettiği iyi yaşamın doğasına ilişkin soruları gündeme getirmektedir. Öz-

lemine duyduğumuz iyi yaşamın ve refahın sınırları nelerdir? Kur'ân bize şöyle der: “Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez!” (5:87). Hepimiz, 7,8 milyar kişiyi, mâkul ölçüde tatmin edici bir hayat tarzına sahip olurken aynı zamanda doğal dünya üzerindeki etkimizi nasıl azaltabiliriz? Mohandas Gandhi’nin de belirttiği gibi “Dünya, her insanın ihtiyacını karşılamaya yeter ama her insanın açgözlülüğüne yetmez.”¹¹⁹ Aşağıdaki tartışma, hayat tarzı, doğal kaynaklar, mülkiyet ve intifa hakkı, ekonomi, ticaret, finans ve yönetimle alakalı İslâmî temel değerleri vurgulamaktadır.¹²⁰

Kalkınma ve Hayat Tarzı

4.5 Kalkınma: Dünya kaynaklarının insan ihtiyaçlarını karşılayacak ve hayat kalitesini artıracak şekilde değiştirilmesi, pek çok Müslüman ülkenin öncelikler listesinin üst sıralarında yer almaktadır. Bu ülkelerden bazıları günümüzde dünyanın en yoksul ve en az gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadır. Birçoğunda ortalama hayat süresi, okuryazarlık ve gelir seviyesi düşük, anne ve bebek ölümleri ise yüksektir. Peki İslâmî bağlamda kalkınma tam olarak ne anlama geliyor ve bunun çevreye mâliyeti nedir? Geleneksel olarak İslâm ne savurgan ne de aşırıya kaçan dengeli bir yol olarak tanımlanır. Kur'ân bize mevcut maddî dünyanın iyiliğini âhiretin nihâî mânevî iyiliğiyle birlikte aramamızı ve şöyle dua etmemizi buyurur:

“...Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!” (2:201)

Bu, arzuladığımız hayat tarzları açısından ne anlama geliyor? Geçici dünyanın iyiliğini ararken âhiretin sonsuz iyiliğinin öncelikli olması gerektiği gerçeğini unutmamalıyız.

Maddî refah arayışımızın mânevî refahımız pahasına elde edilmesine izin vermemeli ve bu arayış da ahlâkî sınırlamalara tâbi olmalıdır.

4.6 Tefecilik/faiz (*ribâ*) ile beslenen ve sürekli ekonomik büyümeye dayalı çağdaş ekonomik düzen, tabiatı gereği doymak bilmez bir şekilde tüketici, sürdürülemez ve İslâm'ın ilkelerine aykırıdır. Modern ve sanayileşmiş milletlerin hayat tarzına sahip olmamızın mümkün olup olmadığı bir yana, İslâmî öğretiler ışığında bunun caiz olup olmadığı sorgulanmalıdır. Hz. Peygamber ve ashabi ile eşleri ve çocukları, bir yudum soğuk su, yemyeşil bir dere, iyi bir binek hayvanı ve omuzlarına düşen yağmur gibi bu dünyaya ait şeylerden büyük keyif alırken günümüz standartlarına göre hayatları kesinlikle son derece sade idi.

4.7 Kalkınmanın amacı elbette mümkün olduğu kadar çok tüketmekten ziyade insanların sağlıklı, doyurucu ve asil bir hayat sürmelerini sağlamaktır. Dünya kaynaklarını aşırı tüketmeden sağlıklı ve keyifli bir hayat sürmek gerçekten mümkündür. Bunu kabul etmek kolay ancak uygulaması daha zor, özellikle de ulusal veya küresel ölçekte. Müslüman hukukçuları, ekonomistleri ve çevrecileri, gerçek hayat kalitesini arttırırken kaynak tüketimimizi istikrara kavuşturmak ve azaltmak için önlemler önermek için ülkelerinin yönetimleri ve yerel topluluklarla birlikte çalışmaya davet ediyoruz. Kalkınma hedeflerinin, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden taviz vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılamasını ve tabiatın bütünlüğünü veya diğer türlerin hayatta kalmasını tehdit etmemesini sağlamaya davet ediyoruz.

4.8 Nüfus artışının sınırları: Dünyanın ya da herhangi bir ülkenin ne kadar nüfusu kaldırabileceği hem ne kadar

insan olduğuna hem de her bir insanın ne kadar enerji ve diğer kaynakları tüketip israf ettiğine bağlıdır. Çevre bilimciler, sanayileşmiş ülkelerin, Dünya'nın kaynaklarının aşırı ve savurgan kullanımından dolayı, sanayileşmemiş ülkelerdeki daha büyük nüfuslara kıyasla, çevreye daha fazla hasar verdiklerini belirtmişlerdir.¹²¹ Bazıları nüfus kontrolüne alternatif olarak kaynakların adil bir şekilde yeniden dağıtılması çağrısında bulunmuştur. Ancak kaynakların daha adil bir şekilde dağıtılması durumunda bile, üreme hızımızın bizim ve torunlarımızın gerçekçi bir şekilde arzulanabileceği hayat tarzı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olacağı gerçeğiyle yüzleşmeliyiz.¹²² Sormamız gereken soru, yalnızca Dünya'nın kaç insanı kaldırabileceği değil, dağıtıcı adâlet hüküm sürdüğünde ne kadar insanı sağlık ve mutluluk içinde yaşatabileceğidir.

4.9 Devletlerin, ailelerin sahip olduğu çocuk sayısını sınırlandırmaya yönelik acımasız müdahalelerinin, doğurganlık kontrolü araçlarının çoğuna erişimi engellemeye yönelik otoriter girişimlerin ahlâk dışı olduğuna inanıyoruz. Çocuk nimetinden yararlanma hakkı İslâm'da temeldir ve bir bireyin üreme özgürlüğünü kanun zoruyla sınırlamak doğru değildir. Kur'ân'da çocuk sahibi olmak bu dünyanın süsü olarak tanımlanır. Müslüman hukukçular da neslin korunmasının İslâm hukukunun temel amaçlarından biri olduğunu belirtmişlerdir.¹²³ Dünyadaki diğer herkes gibi Müslüman aileler de çok sayıda çocuk yetiştirmenin nimetleri ile yüksek kalitede yetiştirme, eğitim ve sağlık hizmetleri sunmanın nimetleri arasında bir denge kurmakla karşı karşıyadır. İnsanlar, bireysel durumları ve inancımızın ahlâkî ilkeleri ışığında akılcı ve vicdânî seçimler yapmak için özgürlüğe, yetkiye ve sağlam bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar.¹²⁴

Hayatın Kaynakları (Mevârid)

4.10 Soluduğumuz hava, içtiğimiz su, işlediğimiz toprak ve Dünya'yı paylaştığımız ve hepimizin bağımlı olduğu tüm canlı toplulukları genellikle *kaynak* olarak adlandırılır. Ancak Arapça bir kelime olan *mevârid*'in pınarlar ve diğer su kaynaklarıyla yani Dünya'daki tüm canlı varlıkların oluştuğu ve herkesin hayatının bağlı olduğu o hayatî kaynakla olan ilişkisine bakarsak bunların daha temelde *hayatın kaynakları* olduğunu anlayabiliriz. Modern dünyaya hâkim olan ekonomik sistemde, hammadde kaynakları ve birincil tarım ürünleri alınıp satılacak metalar olarak görülmektedir. Kaynakların ve emtiaların doğal bir değeri olmadığına, yalnızca insanlar tarafından verilen değere sahip olduğuna inanılır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Kur'ân'da canlı ve cansız tüm varlıklar; Allah'ın âyetleri, Allah'ın yaratıkları, Allah'a teslim olanlar, Allah'ı tesbih edenler, Allah'a ibadet edenler olarak tanımlanmaktadır. Allah'ın yarattığı hiçbir şey değersiz değildir. Hiçbir şey nedensiz veya boşuna yaratılmaz. Hepsî Hak'ta ve Hak için yaratılmış ve her birinin üzerimizde hakları bulunmaktadır. Yaratılan her şeyin temel bir dokunulmazlığı (*hurmah*) vardır. İnsanlar buna saygı duymakla yükümlüdür. Onları isrâf etmek, tüketmek, aşağılamak veya kirletmek, onlara ahlâksızca veya aşırı davranmak şöyle dursun, onları hafife alma veya göz ardı etme özgürlüğüne sahip değiliz. Onları kullanırken Yaratıcılarına hürmet etmek ve saygı göstermek mecburiyetindeyiz.

4.11 Dünyayı paylaştığımız diğer canlılar olan yabani ve evcil hayvanlara gelince, Kur'ân onları kendimiz gibi *topluluklar* olarak tanımlar. (6:38) Topluluk olarak meziyetleri, meta olarak değerlerinden önce gelir. Bundan dolayı hiçbir varlık aşağılanmamalı veya istismar edilmemeli; hepsine saygı gösterilmeli ve özenle muamele edilmelidir. Bununla birlikte, top-

luluklara daha da yüksek derecede saygı ve ihtimam (*takvâ*), merhamet ve iyilik gösterilir. “Ortak iyi” açıkça tüm türlerin ve tüm nesillerin iyiliğini kapsayacak şekilde anlaşılır.

4.12 İslâm hukukunda sular, meralar, ateş (yakacak odun ve diğer enerji kaynakları dâhil), ormanlar ve ağaçlıklar, balık ve yaban hayatı gibi temel çevre unsurları ve hayat kaynakları, toplumun tüm üyelerinin ortak malı olup tabiî hâlleriyle sahiplenilemezler. Bireyler, diğer üyelerin haklarını ihlâl etmedikleri veya çiğnemedikleri sürece, ihtiyaçları ölçüsünde bunlardan yararlanma hakkına sahiptir. Tabiî kaynaktan yararlanma karşılığında, mümkün olduğunca kaynağın aslı değerini korumakla yükümlüdürler; kaynağın yok olmasına, bozulmasına ya da tahrip olmasına neden olurlarsa, toplumun diğer tüm üyelerinin haklarını ihlâl etmiş olduklarından, zararı telafi etmekle yükümlüdürler.¹²⁵

4.13 Kaynağın korunmasına ilişkin sorumluluk, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından tesis edilen temel hukuk ilkesine ve Allah’ın lütfuna uygundur: “Bir şeyin faydası, ona bağlı olan yükümlülüğe karşılıktır.”¹²⁶ Bunun tersi olan “Bir şey için sorumluluk, onun faydasına eşlik eden bir yükümlülüktür.” şeklindeki temel hukuk ilkesiyle uyumludur.¹²⁷ Tabiî bir hayat kaynağını kâr amacıyla sürdürülebilir bir şekilde kullanma hakkı, bu kaynağın korunması ve geliştirilmesine yeniden yatırım yapılması için bir teşvik sağlar. Benzer şekilde, bir kaynağın korunmasının ekonomik faydalarından adil bir pay, kaynağın korunmasının yükünü çeken insanlara geri dönmelidir.¹²⁸ Bize göre bu ilkeler, yenilenebilir ve yenilenemez tüm tabiî hayat kaynaklarının verimli ve ölçülü bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Yenilenebilir tüm kaynaklar, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmalı; yenilenme kapasitelerini aşmayacak oranlarda hasat edilmelidirler. Yenilenemeyen kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmak mümkün

olmasa da geri dönüşüm, daha az kullanım ve yenilenebilir ikâmeler kullanılarak ömürleri uzatılmalıdır.¹²⁹

4.14 Mülkiyet Hakkı. İslâm hukuku, özel mülkiyetin gerekliliğini teyit eder. Ancak sahipliği mutlak olmayıp intifâ hakkına benzer. 14. yüzyıl hukukçusu Ebû'l-Ferâc Abdurrahman ibn Receb'in sözleriyle "İnsanlar aslında eşyaya sahip değillerdir çünkü eşyanın yegâne gerçek sahibi onların şanı yüce olan Yaratıcısıdır. Gerçekten de insanlar, indirilen Kanunun izin verdiği şekilde intifâ hakları dışında hiçbir şeye sahip değildirler."¹³⁰ Özel mülkiyete sahip olma hakkı titizlikle korunurken, kullanımına ilişkin önemli kısıtlamalar vardır. Bu kısıtlamaların en önemlileri arasında *hakların kötüye kullanılmasına* ilişkin olanlar yer almaktadır.¹³¹

4.15 Zarar Vermeme. Hz. Peygamber "*Zarar verme ve zarara zararla karşılık verme yoktur.*"¹³² buyurdular. Buna göre Müslüman hukukçular, bir kişinin şu durumlarda bu hakkının geçersiz olduğu sonucuna vardılar:

- Bu hakkı kullanarak bir başkasına zarar verme niyetindeyse;
- Bu hakkın kullanımı, sahibine karşılık gelen bir fayda olmaksızın bir başkasının zarar görmesiyle sonuçlanıyorsa;
- Bu hakkın kullanımı, sahibine fayda sağlamasına rağmen ya diğer bireylere aşırı zarar veriyorsa ya da topluma ve bir bütün olarak yaratılışa genel bir zarar veriyorsa.

Bundan hareketle ekolojik sistemlerin bozulması ve biyoçeşitliliğin azalması açıkça genel zarar kapsamına girmektedir.

4.16 Müslüman hukukçuların su haklarının tahsisi konusundaki tecrübeleri, kurak ve yarı kurak Orta Doğu'daki medeniyetlerin kıt bir kaynağın bakımı ve yönetiminin İslâm'ın

ahlâkî değerleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi konusunda binlerce yıl boyunca edinmiş oldukları tecrübelerin damıtılmış hâlini temsil etmektedir. Her canlının olduğu ve her birinin bağlı olduğu bu en hayatî kaynak, eskiden bol olan ancak şimdi giderek daha kıt hâle gelen diğer hayat kaynaklarına hak tahsisi için kıyaslanabilir bir temel teşkil edebilir.¹³³

4.17 İslâm medeniyetinin geliştirdiği en dikkat çekici başarıları arasında, Yemen ve Umman'dan İran ve Türkistan'a, Kuzey Afrika ve Endülüs'ten Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya kadar İslâm kültürlerinin bu su hakları çerçevesinde gelişen tarım ekonomileri yer almaktadır.¹³⁴ İslâm medeniyetinin tarım mirası genel olarak Arapça'da *filah* kelimesiyle bilinir.¹³⁵ Bu kelime "yetiştirme" anlamına geldiği gibi aynı zamanda "gelişmek veya zenginleşmek" anlamlarına da gelir. Bu çift anlamlılık, *hisbe* üzerine bir risalenin yazarı tarafından çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir: "Hayvancılık, medeniyetin temelini oluşturur ve medeniyetin getirdiği başlıca fayda ve nimetlerin yanı sıra tüm geçim kaynağı da ondan kaynaklanır."¹³⁶ *Filaha*'nın bahçecilik yöntemleri; Yemen, Umman, Endonezya ve diğer İslâm topraklarında geliştirilen yağmur suyu ve toprak hasadı için oldukça rafine teraslama teknikleriyle desteklenmiştir. İran ve Umman'da (ve eskiden Hicâz'da, 'Ayn Zübeyde'de) ve Endülüs'te yeraltı ve yerüstü su kemerleri de vardı. Bu su kemerleri Arap Yarımadası'nda *falaj* (çoğulu aflâj), Farsça konuşulan ülkelerde ise *kanât* veya *kârez* olarak bilinir.¹³⁷

4.18 Halife Ali b. Ebî Tâlib, Mısır'ı yönetmesi için seçtiği Mâlik el-Eşter'e iyi yönetim üzerine yazdığı mektupta toprağı işlemenin (*'imâretü'l-ard*) gerekliliğini vurgulayarak şöyle demişti: "Gözünü... gelir toplamaktan çok, toprağı işlemeye dikmelisin. Zira işlemeden gelir elde edilemez. Kim ekim yapmadan gelir talep ederse bölgeyi harap eder ve insanlara

yıkım getirir. Onun egemenliği sadece kısa bir süre devam eder.”¹³⁸ Halife Ali, terk edilmiş bir araziyi geri alan ve geliştiren bir adama tavsiyelerde bulunurken toprağın kullanımına ilişkin İslâm ahlâkını şu şekilde özetlemiştir: “Topraktan seve seve yararlanın, yeter ki onu yağmalayan değil, ihyâ eden olun; tahrip eden değil, işleyen olun.”¹³⁹

Borç Batağındaki Bir Dünya: Sömürü ve Katkı Arasında

4.19 Küresel ekonomi, şu anda tabîî dünyanın kaynaklarını yiyip bitiren bir hile üzerine inşâ edilmiştir. Para bir kurgudur. “Kendi başına bir değeri olmayan ve belirli bir şeyle doğrudan bağlantısı bulunmayan çıplak bir sembol” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁰ Para sadece bir simge olarak kabul edilmeye başlandı. Zira “paranın oluşturulma biçiminde oldukça sihirli bir şey var. Başka hiçbir meta aynı şekilde çalışmaz. Para arzı, kullanım yoluyla büyür; borçlanma yoluyla genişler. Ne kadar çok borç verirse, o kadar çok paramız olur. Ne kadar çok borç varsa, o kadar çok [para] vardır”.¹⁴¹ Küresel ekolojik çöküşün doğrudan bir nedeni sürdürülemeyen bir ekonomik büyüme modeli tarafından yönlendirilen tüketim modellerini körükleyen aşırı uzatılmış borçlardır. Sürekli artan bu borcun sınırlı bir dünyanın gerçek ve somut kaynaklarını yok etmesine daha ne kadar izin verebiliriz?¹⁴²

4.20 Faiz (Ribâ). İslâm *ribâyı*, yani tefeciliği -faiz almak da dâhil olmak üzere- ticarete veya iş dünyasında elde edilen haksız, sömürücü kazançları yasaklar. *Ribâ* aynı zamanda borç şeklinde yoktan para kazanmak ve buna faiz uygulamak ve genel olarak ekonomik adâletsizlik için de geçerlidir. Kur’ân, *ribâ* yoluyla başkalarını sömürenleri kınamakta ve

onları hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılacakları konusunda uyarmaktadır. (2:275-281) Ribâ, sahip olanların ihtiyacı olanları sömürebildiği; borçlunun yoktan var edilen ve bileşik faizle büyüyen sermayeyi geri ödemek için daha çok çalışmaya zorlandığı; güçlülerin zayıf ve savunmasızları istismar ettiği bir güç ilişkisini ortaya koyar. Zenginler, abartılı hayat tarzlarını sürdürürebilmek için var olmayan parayı kullanırlar ve bu da nihayetinde dünya çapında ekosistemleri bozar.¹⁴³

4.21 Zekât. *Faiz*, küresel ekonomik sistem için o kadar merkezî bir öneme sahiptir ki çok az iktisatçı onsuz bir dünya hayal edebilmektedir. Bununla birlikte geçtiğimiz bin yılın büyük bir bölümünde, faiz almak hem Hıristiyan Avrupa'da hem de İslâm dünyasında yasaktı. Sömürüye dayalı ekonominin aksine, Müslüman ekonomistler *zekât* (arındırıcı sadaka) ile örneklenen bir ekonomik sistem için çağrıda bulunurlar. Zekât, zorunlu bir servet vergisidir ve namazla eşdeğerdir. Kur'ân şöyle buyurur: "Namazınızda dikkatli ve devamlı olun, arındırıcı (malî) yükümlülüğünüzü yerine getirin." (2:110) Bu, belirlenen asgarî miktardan daha fazla birikime sahip olan Müslümanların, servetlerinin geri kalanını arındırmak için her yıl yoksullara ve muhtaçlara vermeleri gereken nakit tasarruflarının, mahsullerinin ve çiftlik hayvanları gibi diğer sermaye fazlalarının çeşitli oranlarının yüzde 2,5'idir. Servet, fazlasının ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmasıyla arındırıldığı gibi toplumlar da servetin zenginlerden ihtiyaç sahiplerine doğru dolaşımıyla arındırılır.¹⁴⁴ Bu arınmanın diğer örnekleri arasında *sadaka* (gönüllü sadaka, hayırseverlik), *vakıflar* (hayır amaçlı bağışlar), *infak* (muhtaç akrabaların ve evcil hayvanların kişinin malında hak sahibi olduğu destek) ve Kur'ân'ın zenginleri ihtiyaç sahiplerine vermeye teşvik ettiği faizsiz borç olan *karz-ı hasen* (güzel borç) sayılabilir.

“Allah’a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının, buyruklarını dinleyin, itaat edin; kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin; nefsinin tamahkârlığından korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir. Eğer Allah’a güzel bir ödünç takdiminde bulunursanız, onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar; Allah, şükürün karşılığını verendir; Halîm’dir.” (64:16-17)

Kur’ân’da ayrıca şöyle buyrulur: *“Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” (3:92)*

Tutumluluk ve İsrâf Arasında

4.22 İktisad ve İsrâf. Tutumluluk, basiret, ölçülülük ve muhafazakârlık anlamına gelen Arapça *iktisad* kelimesi, önemli anlamı yüzünden, İslâm’da ekonomi için kullanılan terimdir.¹⁴⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *“Malda ve harcamada isrâftan sakının; ihtiyatlı olman sana farzdır çünkü harcamalarında basiretli olan bir toplum asla yoksulluğa düşmez.”*¹⁴⁶ Kur’ân, insanı ölçülülüğe, dengeye ve korunmaya yönlendirir.¹⁴⁷ Rahmân’ın hakikî kullarını, *“harcadıklarında savurganlık ve cimrilik etmeyen, ikisi arasında orta yolu tutanlar”* (25:67) olarak tarif eder. İtidal, adâlete (kîst) ve onunla bağlantılı dengeye yönelirken, ölçsüzlük ise haddi aşmayı ve adâletsizliği besler ve Allah’ın yaratılıştaki kurduğu dengeyi (mîzân) bozar.¹⁴⁸ Kur’ân, isrâf ve ölçsüzlüğü açıkça kınar: *“...yiyin için fakat isrâf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.”* (7:31; ayrıca bkz.: 6:141). Meşhur bir *Hadis-i Şerif*, kaynaklar bol olduğunda bile isrâftan nasıl nefret edildiğini açıkça göstermektedir:

*“Bir gün Sa’d (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (s.a.v.) onun yanına uğramıştı. ‘Bu ne isrâf?’ buyurdu. Sa’d, ‘Abdestte de mi isrâf olur?’ diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.), ‘Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (isrâf olur).’ diye cevap verdi.”*¹⁴⁹

Bu nedenle hava, toprak, okyanuslar ve bir zamanların geniş ormanları gibi bol kaynakların isrâf edilerek kullanılması bile yasaklanırsa daha az bulunan diğer mineral ve biyolojik kaynaklardan bahsetmeye gerek bile yoktur.

4.23 Aşırı Tüketim. Allah, insanoğluna ihtiyacımız olan her şeyi ve daha fazlasını bahşetmiştir. Ancak insanoğlunun açgözlülüğü sınır tanımamaktadır. İslâmî dünya görüşünde açgözlülük, tüm varlıkların Rabbi olan Rabbimize karşı bir tür nankörlük olarak kabul edilir:

“İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür. Doğrusu kendisi de bunların hepsine şahittir. Gerçekten mala da pek düşkündür.”
(100:6-8)

Bazı ekonomik sistemlerde zenginlik değerli bir amaç olarak kabul edilse de tek başına bir değer olarak teşvik edilmez. Kur’ân “Tekâsür” sûresinde şöyle buyurur:

“Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz. Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz! Dikkat edin, şayet yaptığınızın sonucunu kesin olarak bir bilseniz! And olsun ki cehennem-i göreceksiniz. And olsun ki, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz. Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz.” (102:1-7)

Hz. Peygamber, bir *Hadis-i Şerifinde* servet biriktirme ve borçlanmaya karşı tutumu konusundaki öğretisini göstermektedir:

“Yanımda şu Uhud Dağı kadar altın olsa, bu beni sevindirmez. Bir borcu ödemek için ayırdığım hâriç, yanımda bir dinar bulunduğu hâlde üç gün geçmesini istemem.”¹⁵⁰

4.24 Açık, Adil Bir Ekonomi. İslâmî ekonomik mirasın¹⁵¹ göze çarpan özellikleri arasında, bireylerin ve toplumun refa-

hının kârdan daha öncelikli olduğu konusundaki ısrarı¹⁵² ve piyasaların tüm tüccarlar için serbest olması, fiyatların açık işlemlerle belirlenmesi ve ürünlerin denetime açık olması gerektiği yönündeki hükümleri yer alır. İstifçilik, ticarete tekelcilik, aşırı ücretlendirme ve yanlış ya da yanıltıcı reklam yasaklanmıştır. Bu kararlar, kaynakların ve ticaretin eşitlik ve adâlete dayalı olarak adil dağılımını sağlar. İşçi haklarına vurgusu “*işçinin ücretini teri kurumadan veriniz*” hadisinde ifade edilmektedir.¹⁵³ Altın ve gümüşün bir değişim aracı olarak kullanılması, şeffaflığı sağlamaya yönelik tedbirlere, dijitalleştirilmiş para ve mevcut kısmî rezervli bankacılık sisteminden daha fazla uygundur. İslâmî ekonomi öğretilerinin müsrif savurganlığa karşı duruşu, doğrusal üretim modelleri yerine ekonomik döngüsellik anlayışını desteklemektedir.

Karşılıklı İstişâre ile Yürütme

4.25 İnsanların temel haklarından biri, refahlarını etkileyen tüm konularda onlara danışmaktır (*sûrâ*).¹⁵⁴ Her bir erkek ve kadın, yeryüzünde bir *halife* olarak, kıyamet gününde hayatlarında yaptıklarından dolayı tek başına hesap vereceklerdir. Bu muazzam sorumluluk beraberinde, planlama ve karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma özgürlüğünü gerektirir.¹⁵⁵ Kur’ân, “*işlerini karşılıklı istişâre ile yürütenlerin*” (42:38) Allah’tan daha iyi ve daha kalıcı bir ödül alacaklarını vaat eder. Tüm sosyal ve etnik gruplardan insanlara ayırım yapılmaksızın danışılmalı; en zayıflar hakları tam olarak güvence altına alınıncaya kadar en güçlü, en güçlüler de kanunlara tam olarak uyuncaya kadar en zayıf olarak kabul edilmelidir.¹⁵⁶ Halife Ali b. Ebî Tâlib, “Erdemli olan barışa kavuşuncaya ve kötülerin (zulmünden) korununcaya kadar zayıfın hakkı güçlüden alınacaktır.” der.¹⁵⁷ Mısır’daki valisi Muhammed b. Ebî Bekir’e, “Onlara eşit muamele et ki büyükler

senden kendi lehlerine bir adâletsizlik beklemesin, küçükler de senin onlara karşı adâletinden ümit kesmesinler.” tavsiyesinde bulundu.¹⁵⁸

4.26 Dünyadaki tüm ülkelerin yöneticilerini ve özellikle de Müslüman ülkelerin liderlerini, güçsüzleri güçlendirmek ve çıkarları söz konusu olan insanların karar alma süreçlerine etkin katılımını sağlamak için gereken tedbirlere öncelik vermeye çağrıda bulunuyoruz. Böylece bu insanların zekâ ve tecrübelerinden daha çok faydalanabilecek; böylece ırksal, etnik, cinsel, dinî veya diğer ayrımcılık biçimleriyle ayrımcılığa maruz kalmayacaklardır.¹⁵⁹

5. YERYÜZÜNÜ KORUMAK İÇİN İLKELER VE UYGULAMALAR

Dinin Amaçları (Makāsıdü’ş-şerîa)

5.1 Bir Gemi Olarak Dünya. Son yıllarda bazı yazarlar, gezegenimiz dünyayı, değerli yüküyle güneşin etrafında yol alan, kaderleri birbirine bağlı ve bağımlı canlı türlerini taşıyan Hz. Nuh’un gemisi olarak tasavvur ettiler. Hz. Peygamber de arkadaşlarına karşılıklı bağımlılıktan doğan sorumlulukları göstermek için bir gemi meselini kullanmıştı:

“Allah’ın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır.

Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra), ‘(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek.’ derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.”¹⁶⁰

Kissada geçen yolcu, tabiattan arzuladıkları ürünleri elde etmek için sabırsızlanarak Dünya’nın hayatı destekleme kapasitesini önemli ölçüde azaltan günümüz insanının davranış

ve tutumunu örneklemektedir. Bu bölümün konusu olan çevre mevzûatı, politikası ve aktivizmi, ellerimizin dizginlenebileceği araçlar arasındadır.

5.2 İslâmî değerlerin ayırt edici bir yönü, yaratılmış varlıkların, insanların ve diğer varlıkların haklarının güvence altına alınmasına yaptığı vurgudur. Gerçekten de İslâm'ın bir hukuk dini olduğu söylenir.¹⁶¹ Esasen Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in *sünnetinden*¹⁶² türetilen İslâm'ın ahlâkî yasası, kelimenin tam anlamıyla "yol, suya giden yol, hayatın kaynağı" anlamına gelen *şeriat* olarak bilinir.¹⁶³ Amacı, tüm varlıkların Rahmân ve Rahîm olan Rabbinin iradesini nasıl yerine getirebileceğimizin haritasını çıkarmak; hayatı - bireysel ve müşterek olarak - en ahlâkî ve etik şekilde nasıl yaşayacağımızı göstermektir. Aslında, ahlâk ilmi ile hukuk ilmi özünde bir ve aynıdır.¹⁶⁴ Faaliyetlerimiz beş kademeli bir ölçüğe (mîzân) göre değerlendirilir: Bir davranış; zorunlu (farz), tavsiye edilen (müstehap), izin verilen (caiz), sakıncalı (mekruh) veya yasaklanmış (haram) olabilir.¹⁶⁵ Dolayısıyla *şeriat* sadece yasaklayıcı ve emredici değil, aynı zamanda olması "gerekenin" ahlâkî haritasını çizen kural koyucudur: Mahkemelerin yetki alanına giren temel hukukî zorunluluklara ek olarak, sadece bireysel ve toplumsal vicdan tarafından uygulanabilecek ideal davranış ölçütlerini ortaya koyar. Mahkemelerin başarısız olduğu ya da İslâmî mahkemelerin bulunmadığı durumlarda bile *şeriat*, inananların her zaman yönelmesi gereken kuralları belirler.¹⁶⁶

5.3 Farklı zaman ve mekanlarda değişen şartlara esnek bir şekilde uygulanan *şeriat* ilkeleri, işbirliği yapmayı ve sorumlu davranış sağlamayı amaçlayan bir dizi temel kurallar sağlar. İslâm, su hukuku ile ilgili olarak gözlemlendiği gibi yerel topluluklar genellikle *şer'î* hükümleri hükûmet müdahalesine başvurmadan uygularlar. Bu da sadece insanların buna inanmasını ve kuralları yorumlamayı öğrenenlerin hakemliğini kabul

etmeye hazır olmalarını gerektirir. *Şeriat*, bin yıldan fazla bir süredir kazanılan tecrübelerin damıtılmasıyla ve “açık ve adil muameleye yaptığı vurguyla herhangi bir İslâm toplumunun sorunlarına çözüm bulabileceği ‘doğru bir yol’ sağlamıştır.”¹⁶⁷ *Şeriat*; çevreyle ilgili değerler, ilkeler, hükümler ve çevreci araç ve politikalarla doludur. Bu bilgi birikimi İslâm çevre hukuku (*fikh-ı bâa*) olarak tanınmaya başlanmış ve dünyanın çeşitli yerlerinde yeniden canlandırılmasına öncülük edilmektedir.¹⁶⁸

5.4 Dinin/Şeriatın Nihâî Amaçları.¹⁶⁹ İslâm hukukunun temel ilkelerinden biri, “işlerin amaçları (*makâsid*) ışığında değerlendirilmesidir. *Şeriat*’ın nihâî amacı, Allah’ın yaratıklarınının (*mesâlih-i halk veya masâlih-i ibâd*) refah ve iyiliğini teşvik etmektir.¹⁷⁰ Müslüman hukukçular, genel olarak insan toplumunun işlemesi ve gelişmesi için en az beş temel ön şartın¹⁷¹ korunması gerektiği konusunda hemfikirdir. Birincisi; toplumun üzerine inşâ edildiği inançların, ahlâkî değerlerin ve ahlâkın temeli olan *dindir*. Hayat (*nefs*) ikinci ön şart; hayata güvence altına almadan hiçbir toplum işleyemez. Üçüncüsü; bir toplumun gelecek *nesilleri*, neslinin güvenli aile ilişkileri içinde doğup büyütülmesi sağlanarak korunmalıdır. Dördüncüsü; *akıl* hem bireysel hem de toplu olarak rasyonel davranışı sağlamak için korunmalıdır. Beşincisi; bireylerin geçimlerini güvence altına almalarını sağlamak için mülkiyet haklarına (*mâl*) ihtiyaç vardır. Bu gereklilikler, gelecek nesiller söz konusu olduğunda açıkça -din, hayat, akıl ve mülkiyet söz konusu olduğunda ise dolaylı olarak- hem şimdiki hem de gelecek nesillerin refahı için geçerlidir.

Faydalar ve Zararlar

5.5 İslâm hukukunda tüm ameller, sonuçlarına göre fayda (*mesâlih*) ve zarar (*mefâsid*) olarak değerlendirilir.¹⁷² Benzer hükümlerin kapsamlı tahlili yoluyla, geçmişteki hukukçular,

belirli hukukî sorunların çözümünde kılavuz görevi gören metodolojik hukuk ilkelerini (*kavâid usûliyah el-fikhiyyah*) formüle etmişlerdir.¹⁷³ Bunlar, gelişmekte olan İslâmî çevre hukuku biliminde temel bir unsurdur. Müslüman hukukçular ve kanun koyucular her zaman tüm yaratılmış varlıkların ortak iyiliğini hedeflemeli, tümünün ortak menfaatlerini uyumlaştırmaya ve gerçekleştirmeye çalışmalıdırlar. Ancak tüm mefaatlerin karşılanması mümkün olmadığı durumlarda, evrensel ortak fayda, önceliklendirme kurallarına uyulmasını gerektirir. 14. yüzyıl hukukçusu İbn Teymiyye bu temel ilkeyi şu şekilde ifade etmiştir:

Gerekli olan, tüm faydaları güvence altına almak ve tamamlamak, tüm zararları ortadan kaldırmak veya en azından asgarîye indirmektir. Uzlaşmaz oldukları kanıtlanırsa daha az olanı dışlayarak daha büyük iyiliği korumak ve daha küçük olanı kabul ederek daha büyük zararı ortadan kaldırmaktır. Hukukun gereği budur.¹⁷⁴

Aşağıdaki paragraflar, hukukçuların en fazla sayıda kişinin refahını, ilgili çeşitli menfaatlerin aciliyetini ve önemini, fayda veya zararın kesinliği veya ihtimalini ve etkilenenlerin menfaatlerini yardım almadan güvence altına alma kabiliyetini değerlendirdiği kuralları özetlemektedir:

- **Genel ve bireysel refah.** Genel menfaatler,¹⁷⁵ uzlaştırılmadıklarında, bireylerin ve belirli grupların menfaatlerinin önüne geçer. İslâm hukukunun ilkeleri arasında şunlar yer alır: “Genel menfaatin özel menfaatlara kıyasla korunmasına öncelik verilir.” ve “Genel refahın bireysel refaha göre önceliği vardır.” Bu temel kuraldan da “Kamuya yönelik genel bir zararı önlemek için özel bir zarar kabul edilir.” kuralı türetilmiştir.¹⁷⁶ Ancak kamu yararı adına bireysel haklar inkâr edilemez.¹⁷⁷

- **Büyük ve küçük ihtiyaçlar.** Yararlar ve zararlar önem ve aciliyetlerine göre değerlendirilirler.¹⁷⁸ Eğer bunlar daha az acil ihtiyaçlar ya da iyileştirmelerle çatışıyorsa temel ihtiyaçlara; eğer bunlar iyileştirmelerle çatışıyorsa daha az acil ihtiyaçlara öncelik verilir. İlgili hukuk kuralları şunlardır: “İki kötülükten daha azı seçilir,” “Ağır zarar daha hafif hasarla giderilir.” ve “Karşılaşılan zararlardan biri kaçınılmazsa, daha az zarar verenin işlenmesiyle daha çok zarar önlenir.”
- **Ehem, mühime tercih edilir.** Mühim bir işi, daha az mühim olanın önüne almaktır. ‘*Ehemmi mühimme tercih*’, daha önemliyi az önemliye; daha lüzumluğu daha az lâzım olana; yine, iki kötünden daha az kötüyü, iki iyiden daha iyi olanı tercih etmektir. Başka bir deyişle birbirini dışlayan yükümlülükler veya yasaklar ya da bir yükümlülük ve bir yasak arasında seçim yapmak zorunda kaldığında, daha önemli olan daha az önemli olana göre öncelik kazanır.¹⁷⁹
- **Gerçek ve tahmînî menfaatler.** Benzer öneme sahip tahmînî veya muhtemel menfaatlerle çatışma durumunda gerçek veya bilinen menfaatler tercih edilir; kesin olan mâliyet ve faydalara da belirsiz mâliyet ve faydalardan daha fazla ağırlık verilir.
- **Güçlülerin ve güçsüzlerin menfaatleri.** Çeşitli grupların kendi refahlarını güvence altına alma yeteneklerine önem verilir. “Zarar görmenin önlenmesinde yoksullar zenginlere göre daha önceliklidir.” ve “Yoksulların refahı, zenginlerin refahına göre önceliklidir.” hukuk ilkelerine göre dezavantajlı ve daha az nüfuzlu grupların korunması zorunludur.¹⁸⁰
- **Zararları önlemek.** “Zarar verme ve zarar verme yo-

luyla misilleme yapılamaz.” ve “Hasarın ortadan kaldırılması” kurallarının uygulanmasında zararın meydana gelmeden önce önlenmesi veya en aza indirilmesi zorunludur. Bir hasarın tamamen ortadan kaldırılamadığı durumlarda, “Hasar mümkün olduğu ölçüde giderilir.” Menfaatlerin güvence altına alınması, benzer veya daha büyük boyutta kaçınılmaz zararlara yol açtığına, “Def’-i mefâsîd celb-i menâfi’dan evlâdır” (Zararı önlemek, menfaat elde etmekten önce gelir) hukukî kuralı uygulanır.¹⁸¹ Burada, ihtiyat ilkesinin benimsenmesi için güçlü bir gerekçe, yani geri dönüşü olmayan veya ciddi zarar riski içeren faaliyetlerden kaçınılması gerektiği yer almaktadır.

Doğrular ve Yanlışlar

5.6 Türlerin Yok Edilmesi. Yukarıda belirtildiği gibi (paragraf 2.5) Allah, her şeyi doğru ve hak üzere (*bi'l-hakk*) yaratmıştır. Bundan dolayı da tüm yaratılmışların hakları vardır.

“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar...” (44:38-39)

Hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır; herkes hak için yaratılmıştır. Bu nedenle hiç kimseye haksızca davranmamalı ve hak etmediği sürece hiç kimsenin canını almamalıyız. Ancak insanlar, tek tek can almakta haklı olabilirlerse de Allah’ın yarattıklarından herhangi bir türü yeryüzünden silmeye;¹⁸² bir ilâhî işareti ortadan kaldırmaya, Allah’ı yüceltme tarzını susturmaya, böyle bir yüceltme, ibadet ve kulluk tarzını bünyesinde barındıran bir topluluğu yok etmeye, yeryüzündeki hayatın dokusundaki eşsiz ve yeri doldurulamaz bir unsuru tahrip etmeye hakkımız yoktur. *Ekokırım*, bizimki de dâhil ol-

mak üzere tüm ekosistemlerin, tür topluluklarının yok edilmesidir. Bu suçun büyüklüğü en iyi şekilde soykırımın yani etnik kökenlerin ve kültürlerin yok edilmesinin dehşeti göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Yaratılışa karşı işlenen suçlar insanlığa karşı işlenen suçlara kıyasla daha az vahim değildir.¹⁸³ Yeryüzündeki bu tür bir yozlaşma henüz ulusal ve uluslararası mevzûatta tanınmamış, dava konusu edilmemiş ve cezalandırılmamıştır.¹⁸⁴

5.7 Hayvan Refahı ve Hayvan Hakları. Hayvanların hakları, (*hukuku'l-bahâ'im ve'l-hayevân*) *hak-ı ibâd'*ın kategorilerinden biri olarak, Allah'ın kullarının yani insan ve hayvanların haklarından sayılmıştır.¹⁸⁵ Bu haklar çok sayıda *hadiste* detaylandırılmıştır ve Müslüman hukukçuların kararlarında özetlenmiştir. Hukukçular tarafından dile getirilen hakların çoğu evcil hayvanlara ve yabani türlerin tutsak bireyelerine uygulanırken, birkaçı vahşi hayvanların avlanmasına ilişkindir. Etik yükümlülüklerimiz, doğal olarak refahı en çok eylemlerimize bağlı olan canlılar için geçerlidir. Geçmişte, vahşi yaşam popülasyonların çoğu, insanların davranışlarından günümüzde olduğundan çok daha az etkilenmişti. Şimdi, refahları ve hayatta kalmaları giderek artan bir şekilde, bazen tamamen insanlığın eylemlerine bağlıdır.¹⁸⁶ Bundan dolayı hayvan haklarının kanun gücüyle korunması gerekmektedir – yalnızca *muhtesib* makamı (iyiliği güvence altına almak ve kötülüğü önlemekle görevli müfettiş – bkz. paragraf 5.32) aracılığıyla değil ama aynı zamanda hukuk mahkemeleri tarafından hukukçuların çoğunluğunun görüşlerine göre korunmaları gerekmektedir.¹⁸⁷ Hayvanların bu hakları güvence altına alınırsa endüstriyel tarım ve balıkçılık uygulamaları üzerindeki etkisi devrim niteliğinde olacaktır. Vahşi yaşam ticaretinin yürütülme şekillerinde, biyolojik ve tıbbî araştırmalarda, mezbahaların, hayvan çiftlikleri ve pazarlarının,

hayvanat bahçelerinin ve evcil hayvan dükkanlarının tasarım ve yönetiminde büyük değişiklikler gerekecektir. Müslüman hukukçular, canlı varlıkların kullanımı ve istismarı ile ilgili olarak *şeriatın* etkilerine yakından bakmak ve yanlışları düzeltmek için cesur tavırlar almak zorunda kalacaklardır.¹⁸⁸

Yiyeceğimizi Hasat Etmek: *Helâl ve Tayyib*

5.8 İncancımızın temel ahlâkî değerlerindeki bu temellen-dirme ışığında, yediğimiz yiyeceklere bir göz atalım. Şu iki Kur'ân âyetini düşünelim:

"Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun." (5:88)

"İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebattır) Allah iyi ve güzel yapanları sever." (5:93)

Metnin *helâl* olmayan gıdaların tüketimine ilişkin özel hukûî anlamını hiçbir şekilde yadsımadan, burada tamamen iyi olmayan - *tayyib* olmayan - gıdalara ve aslında genel olarak gıda tüketimine ilişkin daha geniş bir anlam görebiliriz. Gıda tüketicileri ve gıda üreticileri olarak, acı ve yıkımı en aza indirmekle ahlâken yükümlüüz.¹⁸⁹ Gıda tüketmek - ister hayvan ister bitki olsun, hayatımızı inşâ etmek için canlılardan faydalanmak- hiç de azımsanacak bir şey değildir. Çiftçilik ve hayvancılık, balıkçılık ve avcılıkla ilişkili olarak hissedebilen ve hissedemeyen hayat türlerindeki kayıpları hesaba kattığımızda, hayatlarımızın kaçınılmaz olarak hissedebilen hayat da dâhil olmak üzere korkunç miktarda hayatın ölümünü içerdiği gerçeğinden kaçamayız.¹⁹⁰ Onlardan kazandı-

ğımız gücü kullanarak onlardan aldığımızdan daha fazlasını geri vermek, onlara karşı ahlâkî borcumuzdur.¹⁹¹ Keserken ve yemek yerken, şükran belirtisi olarak Allah'ın adını anar ve son derece iyi işlerle şükredersek, ölümlerine anlam verebiliriz. O zaman kesim işi artık bir saygısızlık eylemi değil, bir kurban sunusu olacaktır.¹⁹² Anlamli bir şekilde, paragraf 3.3'te alıntılanan, "Allah her şeyde en hayırlısını eyler." şeklindeki en yüksek hayır *hadis-i şerifi*, genellikle hayır ile ilişkilendirilmeyen bir alanda, yani can almakla ilgili somut bir örnekle devam eder. Ancak bu alan, hayrın eksik olduğunda en çok tehlikede olan alandır.¹⁹³

Allah, her şeye en yüksek iyiliği, güzelliği ve mükemmelliği (*ihsâni*) emretmiştir. O hâlde, öldürürseniz, öldürmeyi en hayırlı şekilde yapın ve boğazlarsanız, boğazlamayı en hayırlı şekilde yapın: her biriniz kılıcını bilesin ve boğazlanana kolaylık versin.¹⁹⁴

5.9 Bazı çiftçilik, hayvancılık ve avcılık türleri, diğerlerine göre çok daha fazla hayatın isrâfına sebep olur ve Dünya'daki hayatın dokusuna çok daha fazla zarar verir.¹⁹⁵ Bazı çiftçilik, hayvancılık ve avcılık türleri, diğer türlere kıyasla hayatı çok daha fazla isrâf etmekte ve yeryüzündeki canlı dokusunu çok daha fazla tahrip etmektedir. Bunların arasında en yıkıcı ve en savurgan olanları toprağı, havayı ve suyu zehirleyen, doğal bitki çeşitliliğinin yerini steril monokültürlere bırakan endüstriyel çiftlikler, kümes hayvanları çiftlikleri, besi çiftlikleri, mezbahalar ve mandıralar gibi endüstriyel hayvancılık tesisleridir. Bunun yanı sıra, deniz dibini kazıyan devasa ağlara sahip trol tekneleri ve gelişen kıyı ve tatlı su ekosistemlerinin yerini iltihaplı kirlilik kaynaklarına bırakan *akuakültür* sistemleri de endüstriyel balıkçılıktır. Günümüzde uygulandığı şekliyle endüstriyel tarım, belki de yeryüzündeki canlı çeşitliliğini ortadan kaldıran en büyük faktör ve küresel iklim

değişikliğinin en ciddi etkenidir.¹⁹⁶ Bu, Dünya’da yozlaşmaya, yıkıma, bozulmaya ve saygısızlığa neden olan yeryüzünde bozgunculuğun (*ifsâd fî'l-ard*) özü değil midir?

5.10 Avcılık ve Balıkçılık. Kur’ân, yiyecek ve benzeri geçerli ihtiyaçlar için avlanmaya ve balık tutmaya izin verir. Ancak İslâm hukuku, Allah’ın yarattıklarının zalimce veya savurganca kullanılmasını yasaklar. Yeryüzünde bozgunculuğa ve kaynakların *isrâf*ına izin vermez. Bir canlı türünü ekosistemden yok etmekle tehdit eden herhangi bir eylem, Dünya’daki yozlaşmadır (*fesaddır*). Meşrû ihtiyacın ötesine geçen her türlü öldürme, gereksiz bir aşırılıktır. İslâmî öğreti, amaçsız muameleye, zulme veya önlenabilir acıların verilmesine de izin vermez. Hz. Muhammed (s.a.v.) “bir canlıyı hedef alan” kimseyi kınamıştır.¹⁹⁷ Bunu anlatmak için şöyle uyarıda bulunmuştur: “*Hiçbir kişi yoktur ki bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!*” buyurmuş ve sebepsiz yere öldürülen serçe gibi hayvanların âhirette, “*Yâ Rabbi! Falan beni, herhangi bir fayda elde etmek için değil, boş yere öldürdü!*” diyerek öldüren kişi aleyhinde davacı olacağını bildirmiştir.¹⁹⁸ İslâm hukukunun bir kaidesine göre “eğlence için avlanmak dışında avlanmak caizdir.”¹⁹⁹ Bireyler olarak eğlence için anlamsızca avlanmaktan vazgeçmeliyiz ve toplum olarak bunu önlemek için gerekli önlemleri almalıyız.²⁰⁰

5.11 Haşereler ve İstilacı Yabancı Türler. Hayvanların ve bitkilerin öldürülmesi; hayatımızın, sağlığımızın, ekin ve mallarımızın korunması için meşrûdur. Biyolojik çeşitliliğe yönelik büyük bir tehdit, istilacı yabancı türlerdir. Dünya’daki canlı topluluklarının iyiliği için ekosistemleri veya yerli türleri tehdit etmesi muhtemel egzotik türlerin kendi ekosistemleri dışına girmelerini önlemek ve hasarı azaltmak için bu tür türleri kontrol etmek veya istila ettikleri ekosistem-

den ortadan kaldırılmaları gerekmektedir.²⁰¹ Ancak *ifsâd* ve *isrâf*dan kaçınmak için, en az yıkıcı ve en verimli olan araçları ve yöntemleri kullanmalıyız.²⁰² Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.v.) Mina'daki bir mağarada bazı sahabeleriyle birlikteyken aralarında ölümcül zehri olan bir engerek yılan belirdi. Onu öldürmelerini emretti. Ama yılan onlardan kaçmaya başlayınca da onlara peşinden gitmemelerini söyledi. Bunun yerine, "Allah, sizi onun şerrinden kurtardığı gibi, onu da sizin şerrinizden kurtardı." dedi.²⁰³ Hayatlarımızı, hayvanlarımızı ve ekinlerimizi korumanın gereksiz öldürmelere, hatta Allah'ın yaratıklarının herhangi bir türünün tamamen yok edilmesine yol açmamasını sağlamak için bu kısıtlama ilkesini düzenlemelere dönüştürmemiz gerekiyor.²⁰⁴

5.12 Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar. Genetik mühendisliği beraberinde bir dizi ahlâkî ve pratik problemi de getirir. Genetik manipülasyon, bu durumda çevresel felakete yol açabilecek "Allah'ın yaratışını değiştiren" şeytanî bir şey olarak kesinlikle yasaklanmalı mı? Yoksa genetik hastalıkları iyileştirmek ve ekinlerimizin kuraklığa ve hastalıklara karşı direncini artırarak açlığı önlemek için meşrû yollar mı sunuyor? Unutmayalım ki, kötülüklerin çoğu, getirdikleri faydalara göre gerekçelendirilirken sarhoşluk ve kumar gibi, zararları iyiden daha büyükse, *şeriat* bunların yasaklanmasını gerektirir.²⁰⁵ Öte yandan, genetik mühendisliğine sınırlar içinde izin veriliyorsa bu sınırlar nasıl belirlenecek? ²⁰⁶

Hayat Kaynaklarını Korumak

5.13 Müslümanların geçmişte kullandıkları ve bugün ta-bîî dünyayla olan yozlaşmış ilişkimizin bir sonucu olarak kaybolan koruma uygulamalarından öğrenecek çok şeyimiz olduğunu görüyoruz. *Haremeyn, himâ, harîm* mahalli, *vakıf* gibi

kurumlar aşağıda özetlendiği gibi koruma yönetimi için bir temel oluşturmaktadır.

5.14 Haremeyn. İslâm öğretisinde, Mekke ve Medine'yi çevreleyen ve kuşatan iki dokunulmaz kutsal alan olan *Haremeyn-i Şerîfeyn*, Dünyadaki ilk korunan alanlardır. ("İki harem" anlamına gelen kelime, Osmanlı yazılı belgelerinde daha çok Haremeyn-i şerîfeyn şeklinde geçer) Her biri insan, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü için dokunulmaz bir sığınaktır.²⁰⁷ Bunların içinde yerli bitkilerin yok edilmesi ve vahşi hayvanların öldürülmesi veya yaralanması -hatta rahatsız edilmesi- yasaktır.²⁰⁸ Mekke halkının bir bütün olarak İslâm'ı kabul ettiği gün, Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin mukaddes bölgesiyle ilgili olarak;

*"Allah'ın kıyamet gününe kadar kendisine verdiği kutsallık nedeniyle kutsaldır. Dikenli bitkileri kesilmeyecek, av hayvanları rahatsız edilmeyecek, içinde kaybolan eşyayı ancak ilan edenler toplayacak, yeşil çayırıkları kesilmeyecektir."*²⁰⁹

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Medine'yi çevreleyen dağlar ve lav kaplı araziler²¹⁰ arasında benzer bir sığınak kurmuş ve şöyle buyurmuştur:

*"İbrahim, Mekke'yi mabed ilan etti ve ben de iki lav yolu arasında kalan Medine'yi mabed ilan ettim; ağaçları kesilmeyecek, yaban hayatı avlanmayacak."*²¹¹

Sahabesi Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Ben Medine'de şehir içinde ceylanların yayılıp otladığını bile görsem onları rahatsız etmezdim; (Hz. Peygamber) Medine çevresini de on iki millik (yirmi iki km'lik) bir alanı²¹² koruluk (*himâ*) yaptı."²¹³

5.15 İki Kutsal Alanın korunması için planlama. Yukarıda belirtildiği gibi dokunulmaz iki kutsal alan içerisinde, yerli bitkilerin tahrip edilmesi ve yabani hayvanların öldürül-

mesi ve yaralanması -hatta rahatsız edilmesi- kesinlikle yasaaktır. Doğal bitki örtüsü ve yaban hayatının zarar görmesini engellemek, bunların yaşam alanlarını korumadan mümkün değildir. Bize göre bu durum, Mekke ve Medine'nin kutsal bölgelerinde yapılacak tüm planlama, tasarım ve inşaatların olağanüstü bir hassasiyet ve özenle gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.²¹⁴

Bu tamamen uygulanabilseydi, Haremeyn-i Şerîfeyn, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın modelleri, biyo-bölgesel entegre kentsel ve kırsal çevre planlamasında en iyi uygulamaların örnekleri hâline gelecekti. Bu iki bölge her yıl milyonlarca hacı tarafından *hac* ve *umre* için ziyaret edilmektedir. İnsanlık ve tabiat arasındaki uyumun somutlaşmış örnekleri ve yeryüzündeki insan sorumluluğunun ifadeleri (İslâm öğretisindeki *hilafet* kavramı) olarak en yüksek çevre mükemmellik standartlarını göstererek, çevre bilincini tüm İslâm dünyasına yayma potansiyeline sahiptirler. Tersinden bakarsak yeryüzündeki bu en kutsal iki mekânın bozulması ve istismar edilmesi hâlinde, Müslüman ülkelere gezegenin geri kalanını yağmalamalarının yanlış olmadığı mesajı verilmiş olacaktır.²¹⁵

5.16 Himâ. İslâm hukukunda *himâ*²¹⁶ kelimesi “korunan alan/koruluk” anlamına gelir. *Hima*’lar İslâm öncesi Arabistan’da vardı. Bununla beraber, şu anki hâliyle *himâ*, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından konan ve bu sayede korumanın temel araçlarından biri hâline gelen kurallara uyar. “Allah ve Elçisi’nden başka hiçbir kimsenin ayrıcalığı yoktur.” diye ilan ederek İslâm öncesi, hükümdarların ve kabile reislerinin münhasıran kullanımı için özel ayrıcalıklar uygulamasını ortadan kaldırdı. Bir *himânın* en geniş anlamda sadece kamu yararı için kurulabileceğine hükmetti.²¹⁷

5.17 Hz. Peygamber (s.a.v.) iki *himâ* tesisi etti: Birincisi, yaygın olarak *Himâ eş-Şecer* (Ağaç Himâsi)²¹⁸ olarak bilinen himâdır ve Medine'yi çevreler. *Harem* ve çevresindeki *himâ* için, hem *Harem*'in içindeki doğal hayatın avlanması hem de içindeki yeşilliklerinin kesilmesinin yasak olduğu ve ve *Harem*'i çevreleyen himânın içindeki ağaçların ve odunsu çalıların kesilmesinin yasak olduğu koruma bölgeleridir.²¹⁹ Yerli bitki örtüsünün biyolojik çeşitliliğini ve bunlarla ilişkili faunayı korumak için etkin bir şekilde belirlediği *Ağaç Himası*'nın aksine, Medine'nin yaklaşık 90 kilometre güneyinde Müslümanların süvari atlarını otlatmak için (sürdürülebilir ve yenileyici) çok daha küçük *Himâ an-Nakî'yi* tesis etti ve kullanıma açtı.²²⁰ Medine'nin 160 kilometre doğusunda bulunan *Himâ ar-Rabadhah*,²²¹ yerel halka zarar vermeyecek şekilde yönetileceğini halife Ömer b. el-Hattâb belirledi. *Himâ*'nın yöneticisine şöyle talimat verdi:

"Kendine iyi bak ey Huneyy! İnsanları kanadının altına al! Mazlumun duasına dikkat et çünkü duası kabul olur. Develerine ve koyunlarına bel bağlayanları bırak içeriye girsinler ama İbn Avf ve İbn Affan'ın hayvanlarını geri çevirin çünkü onlar, eğer hayvanları telef olsa dahi palmyeleri ve tarlalarına güvenebilirler; Fakir ise, eğer hayvanları telef olursa, "Ey Müminlerin Emiri..." diye ağlayarak bana gelir. Onlara otlatmak için arazi bulmak, onlara altın ya da gümüş harcamaktan daha kolaydır. Muhakkak ki orası, cahiliye döneminde uğruna savaştıkları ve üzerinde İslâm'a girdikleri memleketleridir."²²²

5.18 Bu üç tarihi *himâ*, İslâm hukukçularının İslâm hukukunda korunan alanlara ilişkin hükümleri çıkardıkları başlıca emsallerdir. İlk halifelerin *himâ* ile ilgili politikaları, kurum için ek bir mevzûat kaynağı hâline geldi.²²³ Hukukî görüşler, bir *himâ'nın* geçerli olabilmesi için aşağıdaki koşulları karşılaması gerektiğini şart koşan 15. yüzyıl Mısırlı hukukçu Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî tarafından iyi bir şekilde temsil edilmekte ve özetlenmektedir:²²⁴

- Meşrû yönetim otoritesi; “devlet başkanı” tarafından oluşturulmalıdır;
- Allah yolunda yani kamu yararı, ortak iyi ile ilgili amaçlar için kurulmalıdır;
- Yerel halkı aşırı derecede zor durumda bırakmamalı; onları geçimleri için vazgeçilmez olan kaynaklardan yoksun bırakmamalıdır;
- Zarardan çok gerçek fayda gerçekleştirmeyi hedeflemelidir; eğer bunu gerçekleştiremezse, yönetimi değiştirilmelidir.

Bu dört şart, korunan alanlarda eşitlik konusundaki mevcut düşünceyle uyumludur.

5.19 *Himā*, İslâm hukukunda vahşi hayat alanları ve barındırdıkları canlı çeşitliliğini korumak için en önemli kültürel örnek olmasına rağmen, İslâm ve dünyadaki diğer medeniyetlerde toplumların yüzyıllar, hatta bin yıllar boyunca hayatta kalmalarının bağlı olduğu yerel tabii ekosistemleri korumak ve muhafaza etmek için geliştirdiği birçok benzer koruma uygulamasından biridir.²²⁵ Bu tür geleneksel koruma uygulamalarının örnekleri, Endonezya’daki *adat* sistemi²²⁶ içindeki Minangkabau *nagari* rezervleri, Kuzey Afrika’nın *adali* ve Umman’ın *hawtahlarıdır*. Geleneksel koruma uygulamalarını yeniden canlandırma çabasında, geleneksel uygulamaların ve teknolojilerin başarısının, bu geleneklerin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olan yerel toplulukların geçimlerinin bağlı olduğu hayat kaynaklarının bakımına eşit bir şekilde katılmalarını sağlayan düzenlemelerin varlığına bağlı olduğu unutulmamalıdır.²²⁷

5.20 İslâm ülkelerindeki koruma ajanslarını, sivil toplum kuruluşlarını, koruma savunucularını, inanç temelli grupları ve yerel toplulukları himaların ve benzer geleneksel koruma

alanlarının, *lubuk larangan* ve *hutan larangan* (Endonezya'da sulak ve ağaçlık koruma bölgesi), *agdal* (Fas'ta korunan bahçe ve ağaçlık alan), Suudi Arabistan'da *al-havtah* millî parkı ve benzerleri gibi etkin bir şekilde yönetilen diğer koruma alanlarının değerini tanımaya ve bu uygulamalarda miras kalan kültürel bilginin kümülatif olarak bulunduğu geleneksel yöneticileri bunları yönetmeye devam etmeleri için güçlendirmeye çağırıyoruz. Ayrıca Müslüman ve diğer ülkelerdeki bu tür kurumları, grupları ve toplulukları, himâ'nın ahlâkî ilkelerini somutlaştıran, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için özel öneme sahip alanları koruyan, ekolojik olarak temsil edici, iyi bağlantılı olan, daha geniş peyzaj ve deniz manzaralarına entegre olan, etkili ve adil bir şekilde yönetilen koruma alanları ve diğer etkili alan temelli koruma önlemleri oluşturmaya çağırıyoruz.²²⁸

5.21 Yabani Hayat Alanları ve Yaban-Hayatının Değeri. Korunan alanlar için mevzûat, politika ve planlamada, İslâm ülkelerinde ve diğer tüm Dünya ülkelerinde “uygarlığın” saldırısının önünde hızla yok olan yaban hayatı ve vahşi yaşam alanlarına daha çok değer gösterilmesini istiyoruz.²²⁹ Tüm yaratılmış varlıkların Yaradan'ı yücelten benzersiz âyetler ve işaretler olduğu; her birinin hak ve doğruluk için yaratıldığı öğretisiyle dolu Müslüman ahlâkçılarının, Dünya'nın geriye kalan yaban hayatı alanlarını korumaya çabalamada en önde olmalarını beklememiz gerekmez mi? Ne de olsa İslâm kültürlerinde, tabiatın mânevî gerçeği temsil eden güçlü bir geleneği vardır: Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerle (a.s.) Rablerinin huzuruna çıkmak için ıssız çöl ve dağ tepelerine sığındılar; ilâhî vahyin hakikati ve hikmeti ile geri döndüler.²³⁰

5.22 Harîm Bölgeleri: Çevresel İrtifaklar ve Yeşil Kuşaklar. İslâmî koruma uygulamaları mirasında, kamu hiz-

metleri ve doğal kaynakların bozulmasını önlemek için içinde yapılaşmanın yasaklandığı veya sınırlandırıldığı *harîm* adı verilen bozulmamış bölgeler bulunmaktadır. Denizler ve göller, nehirler, akarsular ve kaynaklar gibi tabii veya kuyu, sarnıç, yüzey ve yeraltı kanalları gibi sunî su kaynaklarının da İslâm hukukunda dokunulmaz bölgeleri vardır. Bu *harîmler* irtifaklara benzer; su kaynaklarının bozulmasını önlemek, yönetimini kolaylaştırmak, sıkıntı ve tehlikeleri önlemek için uygulanır.²³¹ Bazı hukukçulara göre her yerleşim yerinin içindeki arazinin yapılaşma ile edinme hakkının sınırlandırılmış olduğu yeşil kuşağı andıran bir *harime* sahip olması gerekir. Bu belediye müşterek arazileri, yem, yakacak ve benzerleri gibi ihtiyaçlarını karşılamak ve bu arazilerin sakinlerinin refahına en elverişli şekilde kullanılmasını ve geliştirilmesini kolaylaştırmak için yerleşim halkı tarafından yönetilmelidir.²³²

5.23 Vakıflar: Hayırsever Bağışlar. *Vakıflar*, Allah için ebediyen tahsis edilen hayır kurumlardır. İslâm medeniyetinde bireylerin kamu yararına vasiyet edebilecekleri en önemli kurumdur.²³³ Vakıf kurumu, Hz. Ömer'in, Hayber'de edindiği bir araziye ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormasıyla ortaya çıktı. Hz. Peygamber, araziye vakfedip ürününü sadaka olarak vermesini tavsiye etti. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, babasının bu malı, sadaka olarak verdiğini bildirerek şöyle demiştir: "O arazinin satılmaması, hediye edilmemesi veya miras bırakılmaması ve hasadın fakirlere, akrabalara, kölelerin serbest bırakılmasına, Allah yolunda, yolculara ve misafirlere tahsis edileceğini söylemiştir."²³⁴

5.24 Vakıf, genellikle bağışçı tarafından öngörülen hayırsever amaçlar için ebediyen tahsis edilmiş arazi veya binalardan oluşan bir emânettir. Aynı zamanda bir finansal tröst, bir işletme veya bir işletmenin gelirlerinden bir pay olabilir. *Rawmah* kuyusunu satın alan ve kullanımını halka açan Os-

man ibn Affan örneğini izleyerek kuyular ve sarnıçlar genellikle kamu yararına bağışlanır.²³⁵ Kuşların beslenmesi ve evcil hayvanların bakımı için uzun zamandır vakıflar olmasına rağmen, vakif bir koruma aracı olarak neredeyse hiç kullanılmamış durumda. Bir vakif, ekolojik ve mera araştırması, yaban hayatı yayılımı ve yeniden yerleştirme, yaşam alanı geliştirme, bir köy korusu, mera veya çevre eğitimi ve sosyal tesisi gibi hayır amaçlı amaçlar için bir arazi vakfı şeklini alabilir. Alternatif olarak bu tür araştırmaları ve yeniden girişleri finanse etmek, koruma amacıyla arazi elde etmek veya korunan alanlar içinde veya dışında yaşam alanlarının restorasyonu ve iyileştirmesini finanse etmek için kullanılabilir. *Vakıf* sisteminin değeri, on ikinci yüzyılın büyük Suriye hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengi'nin Şam'da yaşanan hayvanların bakımı için yirminci yüzyılın ortasına kadar işlevini sürdüren bir vakıf kurmasından anlaşılabilir.

5.25 Dünyanın birçok ülkesinde, hayırsever katkılar, ekolojik koruma için önemli maddî ve malî destek kaynaklarıdır. Hükûmetler, -özellikle daha yoksul ülkelerde- çevre korumanın mâliyetlerinin tümünü karşılayamaz, doğrusu karşılamaları da gerekmemelidir. Kişiler özel katkılarla yeryüzündeki *halifelik* yükümlüklerini icra edebilir ve faydalı gördükleri projeleri destekleyebilirler. İslâm ülkelerini -ve aslında tüm ülkeleri- Dünya'nın ve onun yaşam topluluklarının bakımı için *vakıf* ve benzeri bağışların, emânetlerin ve hediyelerin kullanılmasını teşvik etmeye çağırıyoruz.

5.26 Uluslararası İşbirliği ve Çatışma. *Siyer*'in (devletin İslâmî idaresi) genel ilkeleri, hiçbir ulusun diğerini geçim araçlarından yoksun bırakma hakkına sahip olmadığını ve bir ülkede gerçekleştirilen kalkınmanın başka bir ülkenin tabii çevresine zarar veya bozulmaya yol açmaması gerektiğini kabul eder.²³⁶ Uluslar ve liderleri, haksızlığa uğradıklarında

aynı şekilde misilleme yapma eğilimini reddetmelidirler. Zira Hz. Peygamber(s.a.v.), “Hiçbir zarar veya zararlar misilleme olmayacak.” demiştir.²³⁷ O bize şunu da öğretti: “*Hiçbiriniz; ‘Ben insanlarla beraberim, eğer insanlar iyilik yaparlarsa ben de iyilik yaparım, kötü davranırlarsa ben de kötü davranırım’ diyen şahsiyetsiz kimselerden olmasın! Aksine insanlar iyilik yaparlarsa iyilik yapmak, kötü davranırlarsa haksızlık etmemek için nefsinizi terbiye edin.*”²³⁸ Müslüman hukuk âlimleri, askerî bir taktik olarak çevre yıkımını yasakladılar.²³⁹ Dahası Allah’ın yaratıklarının dokunulmazlığının (*hurmah*) savaş tarafından geçersiz kılınmayacağına hükmettiler.²⁴⁰ Modern savaşta yaygın olarak kullanılan yakıp yıkmak taktikleri, bu tür kısıtlamaların antitezi ve ekin ve bereketin yok edilmesinin somutlaşmış hâlidir. İslâm ülkelerindeki ve yeryüzündeki tüm ülkelerdeki hükûmetleri ve hukukçuları, dünyayı yakıp yıkmak taktiklerini; nükleer ve diğer kitle imha silahlarının kullanımını kesin bir dille kınamaya, hükûmetlerinin bunlardan vazgeçmesi için çaba göstermeye ve bunların ortadan kaldırılması için birlikte çalışmaya çağırıyoruz.

***Dinî* Ahlâk Temelli Politikalar**

5.27 *Dinî* Siyaset: Yönetim Makamlarının Sorumluluğu. Müslüman hukukçular, yönetim makamlarının sorumluluğunu “Yönetici tarafından tebaanın işlerinin idaresi onların refahına uygun olmalıdır.” ilkesiyle tanımlar.²⁴¹ Artan insan etkisi ile birlikte, doğal süreçlerin sağlam bir şekilde anlaşılmasına ve değişik kullanımlara göre farklı yerlerin doğal uygunluklarına ve kısıtlamalarına dayanan öngörüyle planlamaya giderek büyüyen bir ihtiyaç vardır. Kalkınma planlamaları, tabiata verilen zararı ve tabii kaynakların tükenmesini en aza indirmek için her zaman çevreye olan etkilerini değerlendirilmesini içermelidir.²⁴² Yönetim makamlarının, planlarından etkilenen

insanlarla istiṣâre (*sûrâ*) içinde hareket etme yükümlülüğü de vardır. Yerel düzeyde, bu en iyi şekilde kilit paydaşların veya onların temsilcilerinin yer aldığı katılımcı planlama ve iş birliğine dayalı yönetim yoluyla gerçekleştirilebilir.

5.28 Ekolojik Planlama: Tabiat ile Tasarım. İslâm ülkelerindeki ve dünyadaki politika yapıcıları, planlamacıları ve tasarımcıları, âlemlerin Rabbinin fitrî yaratılışı yönlendirdiği tabiat kanunlarına ve yapılara uygun olarak planlama ve tasarlama vizyonunu benimsemeye çağırıyoruz. Bu kanunları ve yapıları kapsayan ilâhî âyetlere ve fitratına uygun olarak; ona ne hükmederek, ne de onlardan gafil olarak hareket edilmedir. Herhangi bir yeri oluşturan yaşamın fitrî unsurlarını ve topluluklarını ilâhî iradenin ifadeleri olarak anlıyoruz. Tabiatla uyum içinde çalışmak, âlemlerin Rabbine adanmış hizmette en yüksek iyiliği ve güzelliği arayan herhangi bir çaba için vazgeçilmezdir. Dünya'ya karşı bu tür bir duyarlılık soyut olarak çok az şey ifade eder; bundan dolayı her yerin kendine özgü gerçeklerine dayandırılması gerekir.²⁴³ Amaç, o yerin zenginlikleri ve sınırlamaları içinde gelişmek, yerel gıdaların tüketimini, yerel malzemelerin kullanımını, yerel bitkilerin yetiştirilmesini ve yerel vahşi hayatın korunmasını teşvik etmektir.

5.29 Ekolojik Tasarım: İslâm Bahçe Tasarımı Geleneği. İslâmî bahçe geleneği, dünyanın dört bir yanındaki Müslüman toplulukların tabiatla tasarım yapmaları için kozmolojik, estetik ve ahlâkî bir çerçeve sağlayabilir. Bu geleneğin kökleri, suyun kıt ve değerli olduğu kurak ve yarı kurak topraklardaki vahalarda, meyve bahçelerinde ve tarım teraslarında *filahanın* mirasında yatmaktadır. Hem klasik hem de yerel uygulamalarında, kökleri gıda yetiştirmeye dayanan bir gelenektir: Özünde meyve ve otlar, çiftlik hayvanları için yem, kuşlar için yuva, güvercinlikler ve arı kovanları ve herkes için su ile yaşamı sürdürür. Bu güzel olduğu kadar faydalıdır da.²⁴⁴

Bu aynı zamanda, en yüksek iyiliği ve güzelliği, yeryüzünde bir cenneti yani İhsan'ı elde etmek için bilinçli bir çabayı temsil eder. Aynı zamanda insanın, yeryüzüne bakma sorumluluğunun bir ifadesidir. Tabiatın en üst düzeyde gelişmesini sağlarken biz insanlar da tabiattan en üst düzeyde istifade ederiz ve *dinin* temel hedefi olan herkesin en üst düzeyde iyiliğine yönelik bir takvâ, mütekabiliyet ve müşterek yaşama ilişkisi gerçekleşir. Toprağa daha fazla canlılık kazandırmak için tabiatı güzelleştirmekten daha asil bir bahçecilik türü olabilir mi? Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleriyle "Kim ölü bir araziyi diriltirse ona sevap vardır, şayet ondan insanlar veya hayvanlar istifade ederse bu bir sadakadır."²⁴⁵

İyiliği Tavsiye Etmek ve Kötülükten Vazgeçirmek/Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker

5.30 Hisbe. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü, tüm bireylerin, gücü yettiği ölçüde iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmakla sorumlu olmalarıdır. Buradaki "*emr*", emir anlamına gelir. Erkek, kadın tüm inananlara sorumluluklarını hatırlatır:

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (3:104; ayrıca bkz.: 3:110, 114; 9:71, ve 22:41)

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirtsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.*"²⁴⁶

5.31 İyiliği tavsiye etme ve kötülükten vazgeçirmek, İslâm hukukunda *hisbe* olarak bilinir. Ahlâkî öğretiler yaptırımlarla desteklenmelidir. Zira pozitif teşvik ve yaptırım olmaksızın

vicdana yapılan çağrılar, asil ahlâkî duygularına kendine hakim olarak karşılık verenleri, en adi ve bencil arzularının üzerine çıkmayan, adâlet sınırlarını aşan ve başkalarının haklarını istedikleri gibi ihlâl edenlere karşı daha zayıf bir duruma düşürür. Bu nedenle hukukun gücü ve siyasî otorite, adâlet ve hakkaniyetin sağlanması için vazgeçilmezdir.²⁴⁷ Hz. Osman, “Allah’ın *sultan* (hükümran otorite) olarak engellediği kötülükler, Kur’ân aracılığıyla engellediğinden daha fazladır.” demiştir.²⁴⁸

5.32 Muhtesib. Bireysel ve toplumsal vicdanın yetersiz kaldığı durumlarda toplumun haklarını koruma yetkisine sahip en önemli kurumlardan biri de *hisbeyi* uygulamakla görevli *muhtesib*likdir. *Muhtesib*; pazarlar, yollar, binalar, su yolları, *himalar* ve benzerlerinin müfettişi olarak yetkileriyle ilgili İslâm hukukunun hükümlerine tamamen aşına olması gereken bir hukukçuydu. Çevrenin korunması ve muhafazasına ilişkin sorumlulukların çoğu, örneğin güvenlik ve hijyene ilişkin yönetmelik ve standartların uygulanması, kirletici maddelerin uzaklaştırılması; tehlikelerin ve rahatsızlıkların ortadan kaldırılması; himâların (koruluk ve millî parkların) ihlâl ve izinsiz girişten korunması ve hayvan haklarının korunması *muhtesib*’in hukukî yetkisi altına giriyordu. *Muhtesib*, halkın refahını sağlamak için dinî hükümlerle birlikte yerel gelenek ve uygulamalara (*örf ve âdet*) dayanarak, amaçlarını ve değerlerini ihlâl etmeyen *dinî hükümler* temelinde anında hükümler vermek, zararları değerlendirmek; para cezaları ve diğer cezaları vermek için geniş takdir yetkisine sahipti.²⁴⁹ İslâmî resmî mahkemelere ek olarak görev yapan *muhtesib*, derhal uygulanabilirlik avantajına sahipti.²⁵⁰ Hz. Ömer tarafından atanan ilk muhtesibin, Eş-Şifâ binti Abdullah olarak bilinen kadın olduğu söylenir.²⁵¹

5.33 Bireysel düzeyde, her erkek ve kadın kendi davranışlarından sorumludur ve aydınlanmış bir vicdana göre ai-

lesini, komşularını ve genel olarak toplumu etkilemek zorundadır. Sosyal vicdan son derece güçlüdür ve etkili bir şekilde çalıştığında, yönetim makamlarının müdahalesine duyulan ihtiyacın çoğunu ortadan kaldırır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Güçlü mü’min, zayıf mü’minden daha hayırlıdır ve Allah yanında daha çok sevilir.” buyurmuştur.²⁵² Her erkek ve kadın yeryüzünde bir *halifedir* ve Kıyamet Günü kendi hayatıyla yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır.

5.34 Çevre Aktivizmi. Bireyin iyiliği teminat altına alma ve kötülüğü önleme yükümlülüğü, yönetim kurumları yetersizlik, beceriksizlik, cehalet, yolsuzluk veya kasıtlı baskı ve zorbalık yoluyla korkunç yanlışlara karşı duramadığında veya hatta bunlara olanak sağladığında daha büyük önem kazanır. Üstelik çevreyle ilgili tehditler giderek daha vahim bir hâl aldıkça daha da önem kazanır. Müslümanlara kendi haklarını ve başkalarının inanç, hayat, çocuk, akıl sağlığı ve mülkiyet haklarını savunmaları öğretilir. Bu, mümkün olan her durumda ikna yoluyla, bunun başarısız olması halinde ise daha güçlü tedbirlerle sağlanmalıdır. Şu anda tehlikede olan şey inanç özgürlüğünden ya da kişinin malını ve hatta canını savunmasından çok daha büyüktür. Zira yaklaşmakta olan çevre krizin ciddiyeti insanlık tarihindeki diğer tüm krizleri gölgede bırakabilir. Toplanan deliller, insanoğlunun faaliyetlerinin *Kretase Dönemi*'nin sonunu getiren tufandan²⁵³ bu yana görülmemiş ölçekte bir kitlesel yok oluşa yol açtığına işaret ederken; kendimizin ve yeryüzündeki diğer canlı türlerinin maruz kaldığı yıkımın sonuçları, insanlık tarihi boyunca işlenen tüm savaş suçlarını, insanlığa karşı işlenen suçları ve soykırımları gölgede bırakabilir.²⁵⁴

5.35 Bu şartlar altında bireylerin ve grupların ahlâkî sorumlulukları nelerdir? Harekete geçme, ahlâkî zirvesine Hz. Peygamber'e (s.a.v.) emredildiği gibi, kişinin kendi ha-

yatını âlemlerin Rabbi'nin yoluna adaması ve Allah yolunda mücadele etmesiyle ulaşır: *“Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi Allah içindir”*. (Kur’ân 6/162) Müslümanlar, hayatlarını giderek artan bir şekilde, dünyadaki yozlaşmanın etkilerini ortadan kaldırmaya; güzel ve savunmasız canlı topluluklarının iyi oluşu için çabalamaya adanmıştır. Bu tür çabalarda, en nazik, en uyumlu yaklaşımlar, daha sert, daha güçlü yaklaşımlardan önce gelmelidir. Eğitim, fikri savunma ve diğer ikna yöntemleri, akli başında her yetişkin Müslüman erkek ve kadına farzdır. Bu yaklaşımlar başarısız olursa ne yapılmalı? Sivil itaatsizlik gerekli olabilir, ancak mümkün olan en ahlâkî sivil itaatsizlik olmalıdır. Ya sivil itaatsizlik başarısız olursa? Bir Müslümanın çabası en üst düzeyde iyilikle çerçevenmelidir, Hz. Peygamber, (s.a.v.) Allah’ın her şeyde en yüksek iyiliği emrettiğini ve hiçbir zarar veya zararlı misilleme olmayacağını bildirmiştir. Müslüman hukukçuların yanı sıra diğer inanç geleneklerinin ruhanî liderlerinin ve dünyanın her yerindeki bilge ve ahlâklı kişilerin ileri sürdüğü gibi, kişinin ötesine geçemeyeceği sınırlar vardır; ahlâkî olmayan araçlar ahlâkî amaçları güvence altına almak için meşrû gösterilemez. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Kıyamet kopar da sizden birinizin elinde bir hurma fidanı bulunursa, eğer helakten önce onu dikmeğe güç yetirebilecekse, onu diksin.” buyruğu, İslâm’ın felaketler karşısında dâhi olumlu tutumunu sergilemektedir.²⁵⁵

EK: ÖNÜMÜZDEKİ YOL

Müslümanlar, günümüz dünya nüfusunun beşte birini oluşturduğuna göre küresel krizlerin çözümüne en azından beşte bir oranında katkıda bulunmalıyız. Aslında inancımızın bundan daha fazla katkıda bulunmamız gerektiğini düşündüren ayırt edici yönlerini görüyoruz:

- İncamızın kozmolojisi, göklerdeki ve yeryüzündeki her şeyin, âlemlerin Rabbinin yüceliği için birbirini desteklediğinin kabul edilmesine dayanır. İnsanoğlu yeryüzünde iyi işler yapmak ve onu tahrip etmekten uzak durmakla sorumludur.
- İmanımızın gereği olan ahlak ve değerler sistemi, “yaratandan dolayı, yaratılan her bir varlığa” her bir mahlûka iyi muamele etmeyi; tüm yaratılmışların Rabbine saygı duymayı, yaptığımız her şeyde en iyi ve güzeli yaparak; rahmeti her şeyi kuşatan Rabbimize bağlılığımızı ve Rahmân’ın lütfuna icabet etmeyi emreder.
- İncamızın ekonomik değerleri, insanlığın ve diğer canlı varlıkların yaşam kaynaklarından sevinç duyarak, meyvelerinin adil ve hakkaniyetli paylaşımı için isrâftan vazgeçerek, fitrî sınırlarına hürmet ederek; hayırsever-

lik ve ekim için Dünya'nın ve sakinlerinin sömürülmesinden vazgeçerek tutumlu ölçülülükte tecessüm eder.

- İnançımızın hukuku ve ondan çıkarılan ilkeler ve uygulamalar, her şeyin haklarını ve refahını güvence altına almayı, iyiliği tesis etmeyi, zararı önlemeyi ve Dünya üzerinde insanın hizmetkârlığını gerçekleştirmeyi amaçlar.

Başarıya ulaşmamızı engelleyen en az iki şey var. Birincisi, bu değerleri hayatımızda uygulamaya geçirmekte başarısız olabiliriz: Açgözlülüğün, tembelliğin veya küçük çıkarlar bizi değerlerimizin asaletinden saptırmasına izin verebiliriz. İkincisi, sonu gelmeyen büyüme ve tüketimin hâkim olduğu ekonomik paradigmadır. Küreselleşmenin ekonomisini sadece birkaç kişi anlamakta; sadece birkaç kişi bu ekonomiyi yönetmekte ve bundan fayda sağlamaktadır. Ancak bununla yüzleşmedeki başarısızlık küresel köyümüzün sonunu getirebilir.

Yaklaşan çevre krizinin ciddiyeti, insanlık tarihindeki diğer tüm krizleri gölgede bırakmakla tehdit ediyor. Etkileri; ırk, din, kültür ya da haritalara çizdiğimiz sınırlar arasında hiçbir ayırım yapmıyor. Bize, doğal dünyadaki her şeyin Rabbi ile geri dönülmez bir şekilde bağlantılı olduğumuzu hatırlatmalıdır. *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'a aittir. Allah her şeyi ihata eder."* (4:126) Yukarıda belirtilen hususları göz önünde bulundurarak aşağıdaki taahhütlerde bulunuyoruz:

- Eğitimcileri, vahşi tabiattaki yaratılış hakkında bilgi edinmenin coşkusu hissederek yaşamaya; ardından vahşi tabiatı anlamaya, ona saygı duymaya ve ona özen göstermeye zorlayacak şekilde vahşi tabiatla duygusal bir temas kurmaya teşvik etmek. (Bkz. paragraf 3.11)

- Tüm Müslüman kardeşlerimizi, özellikle de gençlere eğitim verenleri, Dünya'ya ve mahlûkâta bakma konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örneğini derinlemesine incelemeye ve kendi hayatlarında onun örneğini uygulamaya gayret etmeye teşvik etmek. (bkz. paragraf 3.23)
- Müslüman hukukçuları, ekonomistleri ve çevrecileri, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeyen ve tabiatın bütünlüğünü veya diğer türlerin hayatta kalmasını tehdit etmeyen tedbirler öngörmek için ülkelerinin yönetimleri ve yerel topluluklarla birlikte çalışmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 4.7)
- Liderlere ve karar alıcılara, tüm sosyal ve etnik gruplardan, geleneksel topluluklardan ve yerli halklardan insanlara ayrımcılık yapılmaksızın danışılmasının; hakları tam olarak güvence altına alınana kadar *en zayıf olanın en güçlü*, kanunlara tam olarak uyana kadar da *en güçlü olanın en zayıf* olarak kabul edilmesinin esas olduğunu hatırlatmak. (Bkz. para. 4.26)
- Tüm ülkelerdeki koruma ajanslarını, sivil toplum kuruluşlarını, koruma savunucularını, inanç temelli grupları ve yerel toplulukları, *Himâ'*nın ahlâkî kurallarını somutlaştıran, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için özel öneme sahip alanları koruyan, ekolojik olarak temsil edici ve iyi bağlantılı ve daha geniş peyzaj ve deniz manzaralarına entegre olan, etkili ve adil bir şekilde yönetilen koruma alanları ve diğer etkili alan temelli koruma önlemleri oluşturmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 5.20)
- Tüm dünyadaki İslâm toplumlarını, geçmişte örnek koruma uygulamalarının oluşturulmasına öncülük etmiş olan *vakıf* sistemini yeniden canlandırmaya teşvik etmek. (Bkz. para. 5.24)

- İslâm ülkelerindeki tüm hükûmetleri ve hukukçuları, yeryüzündeki hayatı tahrip edici nükleer ve diğer kitle imhâ silahlarının kullanımını kesin bir dille kınamaya, hükûmetlerinin de bunlardan vazgeçmesi için çaba göstermeye ve bunların ortadan kaldırılması için diğer ülkelerle birlikte çalışmaya teşvik etmek. (Bkz. paragraf 5.26)
- İslâm ülkelerindeki ve tüm dünyadaki politika yapıcılarını, planlamacıları ve tasarımcıları, insanların tabii dünya ile, yani Allah tarafından yaratılan kozmik al-Mîzân ile uyumlu bir şekilde planlama ve tasarım yapmaları gerektiği vizyonunu desteklemeye teşvik etmek. (Bkz. paragraf 5.28)

Ayrıca şunları da taahhüt ediyoruz:

- İslâmî bir perspektiften çevre değerlerini araştıran bir akademi kurmak,
- Al-Mîzân ilke ve tavsiyelerinin uygulanmasına öncülük edecek inanç temelli bir Sivil Toplum Kuruluşu oluşturmak,
- Şehirlerden, üniversitelerden, okullardan, kurumlardan, sivil toplumdaki vb. girişimler ve kampanyalarla bir Al-Mîzân Eylem On Yılı hayata geçirmek,
- Genç inanç liderlerini çevre hareketlerine öncülük etmeye teşvik eden bir Al-Mîzân Gençlik Konseyi ve Zirvesi oluşturmak,
- Örnek çevreci projelerle ilgili olarak Al-Mîzân Küresel Başarı Ödülü oluşturmak,
- Girişimin tavsiyelerini ele alan yerel düzeydeki projeleri teşvik etmek için bir Al-Mîzân Güven Fonu oluşturmak,

- Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları birbirine bağlamak; bilgi ve tecrübelerini paylaşmak için bir Al-Mîzân Ağı oluşturmak,
- Çevre konusunda farkındalığı artırmaya ve Al-Mîzân etrafındaki eylemleri kutlamaya adanmış Uluslararası Al-Mîzân Günü oluşturmak,
- Akademisyenleri, kurumları ve aktivistleri ilgili konuları tartışmak üzere bir araya getiren Al-Mîzân Küresel Konferanslarını düzenlemek (iki yılda bir),
- Al-Mîzân Camileri Girişimini hayata geçirmek. Böylece katılımcı her camide İslâm ve çevre ile ilgili öğretilerin yürütüleceği anlamına gelecektir.

BİR DUA

Âlemlerin Rabbi'nden bize ve tüm insanlığa bir tür ve birey olarak Dünya'da sebebiyet verdiğimiz tahribatı düzeltmek, O'nun yarattıklarını bozmaktan vazgeçmek, doğru yola geri dönmek ve "*Rahmân'ın kulları yeryüzünde yumuşak huylu olarak yürüyenlerdir...*" (25:63) ilâhî buyruğunu aklımızda tutmak için bizlere rehberlik etmesini diliyoruz.

Âlemlerin Rabbi'nden bu güzel, ihtişamlı Dünya'ya ve üzerinde yaşayan herkese özen göstermemiz için bize yol göstermesini; hatırlamamıza, minnettarlık göstermemize ve bağlılığımızı en güzel hâle getirmemize yardımcı olmasını diliyoruz.²⁵⁶

TEŞEKKÜRLER

❖ Çekirdek Takım

Dr. Iyad Abumoghli (Başkan)

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Faith for Earth Initiative Kurucusu ve Direktörü, Kenya.

Dr. Abdelmajid Tribak

ICESCO'da (İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Baş Danışman, Fas.

Aishah Ali Abdallah

Wilderness lideri ve IUCN Eğitim ve İletişim Komisyonu üyesi, Suudi Arabistan.

Doç. Dr. Evren Tok

İnovasyon ve Toplumu Geliştirmeden Sorumlu Dekan Yardımcısı. College of Islamic Studies, Hamad Bin Khalifa University, Katar.

Fatima Saleh Al-Khulaifi

Katar Kur'ân Botanik Bahçesi Müdürü.

Sidi Fazlun Khalid

İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Kurucusu, İngiltere.

Dr. İbrahim Özdemir

Üsküdar Üniversitesi Felsefe Profesörü, Çevre Ahlakı Forumu Direktörü.

Kamran Shezad Kamran Shezad

İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Eş Direktörü ve Bahu Trust'ın Sürdürülebilirlik Lideri, İngiltere.

❖ **Metni Kaleme Alan Ekip**

Sidi Fazlun Khalid (Başkan ve Eş-yazar)

İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Kurucusu, İngiltere.

Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn (Eş-yazar)

IUCN Dünya Korunan Alanlar Komisyonu ve Dünya Çevre Hukuku Komisyonu Üyesi. Suudi Arabistan Krallığı Ulusal Yaban Hayatı Merkezinde Ekolojik Planlayıcı, Suudi Arabistan.

Dr. Abdelmajid Tribak

ICESCO'da (İslâm Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Baş Danışman, Fas.

Aishah Ali Abdallah

Wilderness lideri ve IUCN Eğitim ve İletişim Komisyonu üyesi, Suudi Arabistan.

Dr. Azizan Baharuddin

Malezya İslâm Düşüncesi Enstitüsü (IKIM) Genel Müdürü ve Universiti Kebangsaan Malaysia-Yayasan Sime Darby (UKM-YSD), İklim Değişikliği Başkanı, Malezya.

Dr. Evren Tok

İnovasyon ve Toplumu Geliştirmeden Sorumlu Dekan Yardımcısı. College of Islamic Studies, Hamad Bin Khalifa University, Katar.

Fatima Saleh Al-Khulaifi

Katar Kur'ân Botanik Bahçesi Müdürü.

Prof. Fachruddin Mangunjaya

Çevreci, yazar ve Universitas Nasional Yüksek Lisans Programında kıdemli öğretim görevlisi, İslâmî Araştırmalar Üniversitesi Nasional Yönetim Kurulu Başkanı.

Dr. İbrahim Özdemir

Üsküdar Üniversitesi Felsefe Profesörü, Çevre Ahlakı Forumu Direktörü.

Şeyh Cafer Ladak

İslâm Hukuku Araştırmalar Öğretim Üyesi (Fıkıh).

Kamran Shezad

İslâm Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı'nın (IFEES/EcoIslam) Eş Direktörü ve Bahu Trust'ın Sürdürülebilirlik Lideri, İngiltere.

Prof. Odeh Al-Jayoussi

Bahreyn Arabian Gulf University'de İnovasyon ve Teknoloji Yönetimi profesörü ve bölüm başkanı.

İmam Saffet Catovic

Müslüman Toplum Organizatörü ve Çevre Lideri. Dünya Dinleri Parlamentosu Üyesi İklim Eylemi Görev Gücü ve Mütevelli Heyeti.

❖ Metni Okuyan, Yorum ve Katkı Yapanlar

Doç. Dr. Md. Abu Sayem, Dünya Dinleri ve Kültür, University of Dhaka, Bangladeş.

Prof. Dr. Azizah Al-Hibri, Emekli, Hukuk Fakültesi, University of Richmond, ABD.

Azmaira Alibhai, Faith and Ecosystems Koordinatörü (Danışman), UNEP Faith for Earth Initiative, Kenya.

Prof. Dr. Wardah Alkatiri, Universitas Nahdlatul Ulama Surabaya / Amani Institute, Endonezya.

Dr. Hassane Bendahmane, Çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınmada çevre danışmanı.

Prof. Dr. Mohammad Khalil Elahee, The University of Mauritius.

Atallah FitzGibbon, Islamic Relief Worldwide, İngiltere.

Muhammed Nizaar Gardee, Danışman, Güney Afrika Alimler Birliği.

Karena Gore, J.D., Kurucu ve İcra Direktörü, Dünya Çevre Ahlakı Merkezi, Union Theological Seminary, ABD.

Mumtaz Hussain, Baş Editör, The Environ Monitor.

Prof. Dr. Mawil Izzi Dien, İslâmî Bilimler, University of London SOAS, İngiltere.

Prof. Dr. Samira Idlallene, Kadı İyad Üniversitesi, Çevre Hukuku Danışmanı, Marakeş. Fas.

Dr. David Solomon Jalajel, Prens Sultan Çevre, Su ve Çöl Araştırmaları Enstitüsü, Kral Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan.

Hajj Muhammad Amir Kpakpo Addo, Gana Müslüman Konseyleri Federasyonu ve Gana Barış İçin Dinler Konferansı.

Dr. Ingrid Mattson, İslâmî Bilimler. London & Windsor Community İslâmî Araştırmalar Kürsüsü, İlahiyat Fakültesi, Huron At Western Üniversitesi, Kanada.

Farhana Mayer, Koordinatör, İslâmî Araştırmalar ve İnsan Bilimleri Yüksek Lisans Programı, İsmaili Araştırmaları Enstitüsü, Londra.

Patricia Musick, Çevre Sanatçısı ve Eğitmeni.

Alesandra Safiyah Palange, University College London, Muslims Declare. Mothiur Rahman kurucu üyesi, New Economy Law kurucusu, Muslims Declare üyesi.

Muhammad Tariqur Rahman, Islamic Circle of North America (ICNA)

Dr. Reza Shah-Kazemi, Uzman Araştırmacı. İsmaili Araştırmaları Enstitüsü, Londra.

Joyce d'Silva, Emekli Büyükelçi ve Çiftçilik Dünyasında Merhamet (Compassion in World Farming) Yönetim Kurulu eski Başkanı, İngiltere.

Dr. Sarra Tlili, Arap Dili ve Edebiyatı, University of Florida, ABD.

Risikatu Usman, Müslüman Kadınlar Derneği, Nijerya.

Rianne C ten Veen, Yeşil Yaratılış, Yeşil İnanç ve IFEEES (Green Creation, GreenFaith, and IFEEES), ABD.

Dr. Nafi Yalçın, Üsküdar Üniversitesi, Türkiye.

Dr. M. Anas Zarka, Danışman. The International Investor Co, Kuveyt.

ANAHTAR TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Allah

Kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlık.

Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bununla birlikte onun çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu ikinci grubun görüşleri şöyle özetlenebilir:

a) İlâh kelimesinden türemiş olup başına harf-i ta'rif getirilmiş, bir taraftan **el-ilâh** şeklinde dildeki yerini almışken diğer taraftan kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lâmlar birleştirilmiş ve azamet ifade eden kalın bir ses verilerek **Allah** tarzında okunmuştur. İlâh kelimesi ise “kulluk etmek” mânasındaki **elehe-ye'lehu** veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki **elihe-ye'lehu** ve **velihe-yevlehu** kökünden ism-i mef'ûl mânasında bir masdar olup “tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan” mânalarını ifade eder. Ancak ilâh, hak mâbud için olduğu gibi bâtil tanrılar için de kullanılmıştır.

b) “Gizlenmek, duyu idrakinin fevkinde olmak” anlamındaki **lâhe-yelîhu** kökünden **leyh** → **lâh** kelimesinden türemiş

olup “duyu idrakinin ötesinde bulunan” demektir. Lâh kelimesinin başına harf-i ta’rif getirilerek lâmlar birleştirilmiş ve Allah kelimesi elde edilmiştir. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifin özetlediği bir kavram hâline gelmiş, gerçek mâbudun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple O’ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş (bk. Meryem 19/65), gerek Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan diğer müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır. (*TDV İslâm Ansiklopedisi*) “Allah” ismi Allah’ın en güzel isimlerinin en önde gelenidir. Çünkü her biri belirli bir ilâhî sığata odaklanan diğler isimlerin aksine, “Allah” ismi her şeyi kapsar ve yücedir.

Âyet/âyât (Bkz. parag:2.8, dn: 39, 40)

“Âyet” kelimesi, çoğulu *âyât* “işaret, bir mûcize, hârikulâde, şaheser veya bir eser” anlamına gelir. “Bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet”tir. Buna bağılı olarak “açık alâmet, delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda da gelir.

İslâmî öğretilde, yaratılan her bir varlık fizik ötesine işaret eden hârikulâde bir işarettir. Kendisini Yaratana, O’nun bilgeliğine ve merhametine işaret eder. Her bir şey keşfedilmeyi bekleyen anlamlar ve öğrenilecek derslerle dolu birer işarettir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki sûrelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmaması açısından, Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğlerinden ayırdığı yahut da harfler topluluğundan oluştuğu için âyet diye adlandırılmıştır. Kur’ân’da tekil ve çoğul şeklinde 382 defa geçer.

Müslüman âlimler, Allah’ın elçileri olan peygamberler aracılığıyla insanlığa bildirilen yazılı metinlerin vahiyleri ile Allah’ın tabiatındaki vahiyleri arasındaki paralellikleri vurgulamışlar-

dır. Bunların her biri işaretlerden, âyetlerden oluşan vahiylerdir ve aynı kaynaktan gelir. İlâhî vahiy, tabiattaki işaretleri ve ilâhî olanın anlamlarını açıklığa kavuştururken yazılı metinlerdeki âyetler de yaratılıştaki işaretleri anlamamız için bize rehberlik eder.

Çiftçilik (Filâhah) (Bkz. parag: 4.17, 5.29; dn: 135, 136)

İslâm medeniyetinin çiftçilik mirası genel olarak “ekim” ve buna bağlı olarak “tarım, çiftçilik, hayvancılık” anlamına gelen Arapça *filâhah* kelimesiyle bilinir. *Fellâh*, “yetiştirici, toprağı işleyen, köylü, çiftçi”, “yarmak, ikiye ayırmak” ve özellikle “toprağı sürmek, sürmek, işlemek” anlamına gelen *f-l-h* kökünün fiil formundan türetilmiştir. Ancak aynı zamanda “gelişmek, başarılı olmak, talihli veya mutlu olmak” anlamına da gelir. (Bkz: Fitzwilliam Hall, Filâha.) Dolayısıyla Arap dilinde hayvancılık, refah (bu dünyada ve öbür dünyada) ve ibadet birbiriyle yakından ilişkilidir. İslâmî bahçe geleneği, suyun kıt ve değerli olduğu kurak ve yarı kurak topraklardaki vahalarda, meyve bahçelerinde ve tarım teraslarında filahanın mirasına dayanmaktadır.

Emânet/el-Emânah (Bkz. parag: 2.18, 2.19, 2.22)

Arapça *a-m-n* kökünden türeyen ve “sadık, güvenilir, emin olmanın yanı sıra emniyet ve güvenlik” anlamına gelen emânet kelimesi, güvenilirlik ve emânetçilik anlamına gelir.

Emânet, Kur’ân öğretisine göre Allah’ın göklere, yere ve dağlara teklif ettiği ancak onların korkup yüklenmek istemedikleri, insanların ise akılsızca yüklendikleri emânettir. (33:72)

Emânet genellikle kişinin inançları, niyetleri ve eylemleri ve bunların sonuçları için Allah’a karşı ahlâkî hesap verme sorumluluğunun (taklîf) üstlenilmesi olarak anlaşılır. Bu da sorumluluğun ödül ve ceza ile sonuçlanması anlamına gelir.

Hilâfet fi'l-ard, yeryüzünde sorumluluk ve hesap verebilirlik kavramıyla yakından ilişkilidir (aşağıya bakınız) ve bu kavram gibi emânet de yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyet meydana getirmenin (ifsâd fi'l-ard) karşısında durur.

Emir bi'l-Ma'rûf/İyiliği Emretmek (Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 248)

Otorite anlamına gelen Arapça *a-m-r* kökünden türetilen emr kelimesi “emretmek, talimat vermek ve etkilemek” anlamına gelir ve güç, otorite ve etki ile ilgilidir. **Ma'rûf** kelimesi, tecrübe ile bilmek, tanımak, onaylamak ve doğru ve iyi olarak kabul etmek anlamına gelen Arapça *a-r-f* kökünden türetilmiştir. İyi, doğru ve şerefli olduğu bilinen şey anlamına gelir. Dolayısıyla el-emr bi'l-ma'rûf, iyi ve doğru olduğu bilinen şeyi emretmek ve tesis etmek anlamına gelir. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü hem erkek hem de kadın tüm bireylerin, güçlerinin yettiği ölçüde iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma sorumluluğuyla yükümlü kılınmış olmalarıdır. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiliği tesis etme ve kötülükten alıkoyma yükümlülüğü, İslâm hukuku ve ahlâkında *hisbe* olarak da bilinir. (aşağıya bakınız)

Fıkıh (Bkz. parag: 5.3, 5.5; dn: 169, 232)

Anlama ve kavrama anlamına gelen Arapça *f-q-h* kökünden türetilen fıkıh, hukuk ve ahlâk bilimi, insanın şeriatı anlama çabası için kullanılan bir terimdir (aşağıya bakınız). Ayrıca *fikhu'l-bî'ah* - çevre hukuku ve ahlâkı ve *fikhu'l-umrân* - kalkınma hukuku ve ahlâkı gibi hukuk ve ahlâk dalları için de kullanılır.

“Fıkıhın kökleri, fıkıhın usûlü” anlamına gelen usûl-i fıkıh terimi, metinlerin incelenmesinden hüküm çıkarmanın kaynaklarını ve yöntemlerini ve çeşitli hukukî akıl yürütme yöntem-

lerini kapsayan ictihâd, hukuk teorisi ve hukuk metodolojisi anlamına gelir.

Fitrat (Bkz. parag: 2.14, 5.28; dn: 185)

Arapça *f-t-r* kökünden türeyen ve “yarmak, çatlamak, bölmek, parçalamak, ortaya çıkarmak ve var etmek” anlamlarına gelen fitrat kelimesi, bir şeyin veya bir kişinin aslî kalıbı veya doğal eğilimi anlamına gelir. Kur’ân bize insanoğlunun tabîî yaratılışın aslî kalıbı (fitrat) içinde yaratıldığını ve fitrî eğilimimizin (fitrat) bu kalıp tarafından belirlendiğini söyler. İnsanlara kendi fitratlarını veya doğal yaratılışın fitratını değiştirmemeleri veya bozmamaları emredilmiştir. Kur’ân, “Allah’ın yaratışının değiştirilmeyeceğini” (30:30) öğretmekte ve Allah’ın yaratışını değiştirmenin (bozmak veya saptırmak anlamında) şeytanî -kötülüğün özü- olduğunu bize bildirir. Kur’ân’da şeytan, “Allah’ın yaratışını değiştirirsiniz diye onlara emredeceğim.” (4:119) diye ilan eder.

Hakk/Hukûk (Bkz. parag: 2.5, 2.18, 2.20, 5.6, 5.7; dn: 32, 64, 156, 187)

Arapça *hakk* kelimesi, aynı anda hem hakikat, hem gerçeklik, hem hak, hem hukuk anlamına gelen *h-k-k* kökünden türetilmiş olup, hakikat, gerçeklik ve hakkı ifade eder. Bu kelimeden, haklar (hukûk) olarak ifade edilen, yaratılmış her bir varlığa karşı borçlu olduğumuz haklar anlamı çıkar. İslâmî öğretiyeye göre her varlık, hakikat (hak) sayesinde vardır ve tabiatı gereği hak sahibidir. Bundan dolayı insanlar, her varlığa saygı göstermeli ve hakkını teslim etmelidir; her varlığın da buna göre hakkı vardır. Çeşitli yaratıkların Allah tarafından kendilerine verilen haklarını ellerinden alamayız. Bakınız S. H. Nasr, *Islam, the Contemporary World, and the Environmental Crisis*, s. 97. İslâmî öğretilerde Allah, her şeyi hak ve hakikat üzere (bi'l-hakk) yaratmış olup, yaratılan tüm varlıkların hakla-

rı vardır (44:38-39). Hayvanların hakları (hukûku'l-bahâim ve'l-hayevân), Allah'ın kullarının, örneğin insanların ve hayvanların hakları olan (hukûku'l-ibâd) kategorilerinden biri olarak yer alır. Bu haklar, çok sayıda hadiste ayrıntılı olarak açıklanmış ve Müslüman hukukçular tarafından verilen hükümlerde özetlenmiştir.

Halife/Yeryüzünde Halife Olmak (Bkz. parag: 2.17-2.23, 3.9, 4.25, 5.15, 5.25, 5.29, 5.33; dn: 83, 155, 172)

Yeryüzünde hilâfet (hilâfet fi'l-ard) kavramı, Kur'ân öğretisinde insanoglunun hem yeryüzündeki rolünün hem de özellikle sorumluluk ve hesap verebilirliğinin anlaşılmasında merkezî bir öneme sahiptir:

Rabbin meleklere "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim." demişti; melekler ise "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz." dediler; Allah "Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi. (2:30)

O hâlde **halife** nedir?

Bu kelimenin birbirinden farklı yorumları oldukça çekişmeli ve şiddetli bir şekilde tartışılmaktadır. Bu nedenle bu sözleşmeyi hazırlarken *halife fi'l-ard*'ın anlamını Kur'ân âyetleri ve Nebevî hadislerdeki kullanımının sınırları içinde anlamaya ve bu sınırların dışına çıkmamaya çalıştık.

Halife kelimesi, *h-l-f* kökünden türemiş olup "sonra gelen, takip eden, başarılı olan, sonra kalan veya vefât eden veya mevcut olmayan bir başkasının yerine geçen" anlamına gelir; aynı zamanda, Hz. Peygamber'in "Ey Allah'ım, Sen ailem üzerinde halifesin." duasında olduğu gibi başkası adına hareket etmek anlamına da gelebilir. Bu kökün ikinci bir anlamı; yetiştirmek, büyütmek, geliştirmek ve gelişmesine neden olmaktır.

Bir başka anlamı ise bir kurala, emre veya söze karşı gelmek, ihlâl etmek veya çiğnemektir. (Meleklerin önsezisi ışığında önemli bir çağrışım)

Hilâfet, âlemlerin Rahmân ve Rahîm olan Rabbi tarafından bireysel olarak insanlara ve toplu olarak insanlığa verilen ahlâkî bir görevdir. Bu, özellikle Kur'ân'ın 6:133, 7:129, 11:57 ve 24:55 âyetlerinde geçen *istihlâf* kelimesinin ilgili formunda açıkça görülmektedir. Yeryüzünde gerçekleşir, yeryüzüyle bir ilişkiyi îmâ eder ve bir bireyden diğerine, bir nesilden diğerine ve bir halktan diğerine miras kalır.

Her şeyin Rabbinin yaptıklarımızı sınadığı bir sınav ve dene-medir (ibtîlâ). Doğru ve yanlışın bilgisiyle ve harekete geçme ve yaratılmış varlıkları ve dünyanın kendisini iyi veya kötü yönde etkileme gücüyle bağlantılıdır zira yetenek, sorumluluk gerektirir ve halîfenin gücünün derecesine göre kapsamı değişir. Yine de en yüksek yetki dereceleri bile insan eylemleriyle ilgili olarak dünyaya hükmetmeyi veya onu yönetmeyi değil; adil bir şekilde hüküm vermeyi gerektirir.

Âlemlerin Rahmân ve Rahîm Rabbi ve Sürdürücüsü, hüküm gününün Efendisidir ve halîfeyi iman etme ve iyi işler yoluyla yeryüzündeki tüm yaratılmışlara, insanlara, canlı varlıklara, cansız varlıklara ve hatta yeryüzünün kendisine karşı adanmış hizmetten sorumlu tutar. Allah, yeryüzünü iyi ve sağlıklı kılmıştır ve bunun korunmasında halîfeyi sorumlu tutar. Meleklerin insanların yapmasından korktukları kötü fiiller olan yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyete (fesâd) yol açmaya karşı özellikle insanları uyarır; yeryüzünde fesâd çıkarıcıları, onları ortadan kaldırıp yerlerine halîfenin ahlâkî yetkisini alacak başka halklar getirmekle uyarır. Dolayısıyla yeryüzünde hilâfet, yeryüzünde bozgunculuktan kaçınmayı, onu önlemeyi ve iyi ameller yoluyla yeryüzünün islâhını

korumayı gerektirir. Böylece biz insanlar, yeryüzünü miras almaya devam edebiliriz. Bu, ahlâkî sorumluluğun ilâhî ahdi veya emâneti olan el-emânet ile yakından ilişkilidir. (yukarıya bakınız)

Buna göre hilâfet, kişinin kendisine emânet edilen bir şeye dikkatli ve sorumlu bir şekilde davranmasıdır. Halife, kendisine emânet edilen ve bu emânetin dikkatli ve sorumlu bir şekilde yerine getirilmesinden sorumlu tutulan kişidir.

Halife unvanının İslâm ümmetinin siyasî liderleri tarafından benimsenmesinin ardından bu kavram, halifenin yeryüzünde Allah'ı temsil ettiği fikriyle karmaşık hâle gelmiş olsa da özgün anlamları arasında bu da bulunmamaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'ın hiçbir yerinde Allah'ın halifesinden söz edilmediğini belirtmek önemlidir. Halifenin, Allah'ın yeryüzüne hâkim olmakla veya onu yönetmekle görevlendirdiği vekili, naibi veya yardımcısı olduğu düşüncesi, kavramın yanlış ve tehlikeli bir okumasıdır. Kâhya ve kâhyalık kavramları halife ve hilâfetin anlamlarına çok daha yakındır; zira bu terimler Arapçanın doğasında var olan sorumluluk duygusunu ifade ederler. Bununla birlikte 'kâhyalık', olmayan bir ev sahibini temsil etme ve mülkünü yönetme çağrışımlarıyla yüklüken hilâfet, büyük ölçüde Allah'ın yeryüzünü düzene koyduğu ve bayındır hâle getirdiği tabii süreçlere müdahaleden kaçınma ve bunları önleme yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle özgünlük, doğruluk ve açıklık için kâhya ve kâhyalık kelimelerini kullanmayı bıraktık ve *hilâfet fi'l-ard* kelimesini yeryüzündeki sorumluluk, hesap verebilirlik veya vekillik; *halife fi'l-ard* kelimesini ise yeryüzünün emânet edildiği, sorumlu kılınan veya sorumlu tutulan kişi olarak tercüme ettik. Dr. Sarra Tlili ve Dr. David Solomon Jalajel'e halife kavramının yorumlanması konusundaki eleştirileri ve tavsiyeleri için teşekkür ederiz.

Harem (Bkz. parag: 3.18, 5.13, 5.14, 5.17; dn: 70, 207-210, 219)

Harem terimi Arapça *h-r-m* kökünden türetilmiş olup “yasak, haram, kutsal, mukaddes, dokunulmaz olan veya dokunulmayan” anlamına gelir. Ayrıca kutsal, mukaddes, kutsa, dokunulmaz olan veya dokunulamayan bir yeri, kısacası bir mabedi ifade eder.

İslâmî öğretilerde, Mekke ve Medine’yi çevreleyen ve kuşatan iki dokunulmaz mabed olan *Haremeyn-i Şerîfeyn*, yeryüzündeki ilk korunan alanlardır. Bunların her biri; insanlar, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü için dokunulmaz bir sığınaktır. Buralarda yerli bitkilerin yok edilmesi ve yabanî hayvanların öldürülmesi, yaralanması ve rahatsız edilmesi yasaktır.

Himâ (Bkz. parag: 3.22, 5.13, 5.14, 5.16-5.20, 5.32, dn: 216-220, 222-224)

Himâ kelimesi Arapça *h-m-y* kökünden türemiştir ve “koruma, savunma, siper, barınak, kalkan, muhafaza etme ve birini ya da bir şeyi koruma” anlamlarına gelir. Bazen “hema” olarak çevrilmiştir, ancak “himâ”, Arap Yarımadası lehçelerindeki telaffuzunu daha iyi yansıtmaktadır; hem klasik hem de modern standart Arapçanın harf çevirileriyle uyumludur. Her ikisinde de “e” harfi kullanılmaz çünkü temsil ettiği sesli harf, Arap dilinde mevcut değildir.

Hisbe (Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 249, 251)

İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât. İslâmî öğretinin ayırt edici bir yönü, tüm bireylerin güçlerinin yettiği ölçüde iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmekten sorumlu olmalarıdır. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme yükümlülüğü İslâm hukukunda hisbe olarak bilinir.

Arapça *h-s-b* kökünden türetilen bu terim “muhasabe, hesap, hesaplama, tahmin, takdir ve değer biçme anlamlarının yanı sıra dikkate alma, sayma, îtibar etme, değer verme ve çeşitli şekillerde dikkatli olma, tedbir alma, hesaba çekme, hesap verme, hesap sorma, birini sorumlu tutma ve vicdan muhasebesi yapma” anlamlarına da gelir. Bireysel düzeyde, her erkek ve kadın yeryüzünde bir halîfedir ve kıyamet gününde ailesini, komşularını ve genel olarak toplumu iyilik yapma ile kötülükten vazgeçme ve etkileme konusunda yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır. Toplumsal düzeyde, yönetim makamlarının müdahalesine de ihtiyaç vardır çünkü pozitif teşvik ve yaptırım olmaksızın vicdana yapılan çağrılar etkisizdir. Adâlet ve hakkaniyetin sağlanması için kanun gücü dolayısıyla muhtesiplik makamı vazgeçilmezdir. (aşağıya bakınız)

Hürmet (Bkz. parag: 2.13, 4.10, 5.26; dn: 240)

Harem kelimesi gibi Arapça *h-r-m* kökünden türetilen ve “yasak, haram, kutsal, mukaddes, dokunulmaz veya dokunulamaz olan” anlamına gelen hürmet kelimesi, dokunulmazlık ve kutsallığın hukukî statüsünü; saygı, yüceltme, hürmet ve onuru ifade eder. Müslüman hukukçular ve ilahiyatçılar, yaratılan her şeyin temel bir dokunulmazlığa sahip olduğunu ve insanların buna saygı göstermekle yükümlü olduğunu kabul ederler. Onları israf etmek, tüketmek, aşağılamak veya kirletmek, onlara ahlâksızca veya aşırı davranmak şöyle dursun, onları hafife alma veya göz ardı etme özgürlüğüne sahip değiliz. Onları kullanırken Yaratıcılarına saygı göstermek ve hürmet etmek zorundayız. Müslüman hukukçular, Allah’ın yarattıklarının dokunulmazlığının savaş sebebiyle geçersiz kılınmaya çağına hükmetmiş ve askerî bir taktik olarak çevre tahribatını yasaklamışlardır. Modern savaşta yaygın olarak kullanılan yıkıp-yıkma taktikleri, bu tür bir kısıtlamanın karşıtıdır; toprağın ve bereketin yok edilmesinin cisimleşmiş hâlidir.

İbâdet (Bkz. parag: 1.1, 2.2, 2.7, 2.9, 2.18, 2.20, 2.23, 2.24, 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.14, 3.15, 5.6, 5.28; Önümüzdeki Yol, Bir Dua; dn: 37, 171, 256; Anahtar Arapça Terimler: ihsân, ıslâh, İslâm, halîfe / hilâfet, mesâlih / maslahat, Rabbü'l-âlemîn, rahmet, tevhîd)

Arapça'da "hizmet, bağlılık, ibadet, tapınma, saygı, hürmet, kutsama ve itaat" anlamlarına gelen *i-b-d* kökünden türetilen ibâde terimi, tüm varlıkların Rabbi olan Allah'a adanmış hizmet ve ibadet anlamına gelir. Tüm varlıklar Yaratıcılarına, Rablerine ve Sürdürücülerine istekli bir itaat ve bağlılıkla boyun eğerler, hepsi O'na ibadet ve dua ile boyun eğerler.

Bütün varlıklar, insanoğlu hariç isteyerek itaat ve bağlılıkla Yaratıcılarına, Rablerine ve Sahiplerine teslim olur; ibadet ve dua ile O'na boyun eğerler. Âlemlerin Rabbi her şeye kadirdir, özgür iradeye sahiptir. İnsanoğlu isteyerek ibadet etmeyi veya Rablerinin emirlerini reddetmeyi ve direnmeyi tercih edebilirler ve böylece O'nun gazabına ve intikamına marûz kalabilirler (22:18, 3:83). İnsan hayatının nihâî amacı, Allah'a hizmet ve ibadet etmektir. Hizmet ve ibadet, hayatın her alanında Allah'ın söz ve işlerle sevdiği her şeyi içerir.

İhsân (Bkz. parag: 2.12, 3.4, 3.7, 4.11, 5.8, 5.29)

İyilik, güzellik, sevimlilik, kusursuzluk ve mükemmellik anlamlarına gelen *h-s-n* kökünden türeyen ihsan kelimesi, en üst düzeyde iyilik, güzellik ve mükemmellik içeren işler yapmak anlamına gelir. Hz. Peygamber'in bir Hadis-i Şerifinde açıkladığı gibi:

"Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet edin; eğer siz O'nu göremiyorsanız, O sizi görmektedir."

İslâmî öğretilerde sadece iyilik yapmak yeterli olmayıp, en üst düzeyde iyilik yapmamız istenir. İyilik ve güzellik işleri yaşamın ve ölümün amacıdır. (67:2) Peygamber Hz. Muhammed,

(s.a.v.), “Allah’ın her şeyle ilgili olarak en yüksek iyiliği, güzelliği ve mükemmelliği (ihсан) emrettiğini” beyan etmiştir. Bu, yaratılan her varlığa karşı davranışlarımızda ve her hareketimizde en üst düzeyde iyiliği veya mükemmelliği gerektirir. Bunun amellerimizdeki en yüksek tezahürü, O’nun tüm yarattıklarına en üst düzeyde iyilik yaparak tüm yaratılanların Rabbine kulluk etmektir.

İlim (Bkz. parag: 3.8, 3.9; dn: 82-87, 173)

Arapça *i-l-m* kökünden türetilmiş olup “bilmek, bilgi sahibi olmak, farkında olmak, idrak etmek, öğrenmek ve ayırt etmek” anlamlarına gelir. Dolayısıyla olgusal bilgi, öğrenme, idrak, akletme, algılama ve aynı zamanda sınırları çizilen, tasvir edilen ve ayırt edilen şey anlamına gelir. Genel olarak ilim, maddî bilgi ve bilim için kullanılan bir kelimedir. Ayrıca matematik (ilmü’l-hisâb), biyoloji (ilmü’l-ahyâ), psikoloji (ilmü’n-nefs), ahlâk (ilmü’l-ahlâk) ve şehir ve doğa düzenlemeleri (ilmü’l-’umrân) gibi belirli bilim ve sanat disiplinleri için de kullanılır.

İktisâd (Bkz. parag: 4.22, dn: 145)

Arapça bir kelime olan iktisâd “niyet etmek, amaçlamak, arzu etmek, azmetmek ve bir hedefe doğru yönelmek; bir sona, bir amaca, bir gayeye veya bir hedefe ulaşmak için doğrudan ilerlemek” anlamına gelen *k-s-d* kökünden türetilmiştir. İktisâd; tutumluluk, tasarruf, ihtiyatlılık, ölçülülük ve koruma anlamına gelir. İslâmî öğretilerde ekonomi için kullanılan bu terim; finans, bankacılık, ticaret ve sanayi ile ilgilidir. Kur’ân insanoğlunu îtidale, dengeye ve korumaya yönlendirir ve Rahmân’ın gerçek kullarını “Harcadıkları zaman ne israf ne de cimrilik eden, bu ikisi arasında orta yolu tutanlar.” olarak tanımlar. (25:67) İtidal, adâlete (kıst) ve onunla ilişkili dengeye (mîzân) yönelirken ölçsüzlük (isrâf), haddi aşmayı ve

adâletsizliği besler ve Allah'ın yaratılıştaki kurduğu dengeyi (mîzân) bozar.

İslâm (Bkz. parag: 2.7)

Arapça *s-l-m* kökünden türetilmiş olup “emniyetli, sağlam, güvenli, zarar görmemiş, zedelenmemiş, bozulmamış, bütün, ayrılmaz, eksiksiz, sağlıklı, barış içinde, uyum içinde ve bütünlük hâlinde olmanın yanı sıra boyun eğmek, teslim olmak, rıza göstermek, kabul etmek, uzlaşmak ve teslim etmek” anlamına gelir.

İslâm kelimesi, tüm varlıkların Rabbi olan Allah'a gönülden boyun eğmek anlamına gelir. İslâmî öğretiye göre tüm varlıklar; Yaraticılarına, Rablerine ve Sürdürücülerine içten bir itaat ve bağlılıkla boyun eğlerler. (3:83) İnsan hariç hepsi, Rablerinin her şeyi sürdürdüğü tabiat kanunlarına boyun eğmekten kaçınmaz. İnsan ise özgür iradeye sahip olduğu için, isteyerek bağlılıkla hizmet etmeyi ya da Rablerinin emirlerini reddederek direnmeyi tercih edebilir ve bu şekilde O'nun gazabına ve intikamına marûz kalabilir. (22:18) Her şeyin istekli bir şekilde Rablerine teslim olmasından, her şeyin Müslüman olduğu ve geniş bir İslâm topluluğunu oluşturduklarının kabul edilmesi gelir. İnsanoğlu, bu topluluğu isteyerek kabul edebilir ve bu topluluğun bir parçası olabilir.

İsrâf (Bkz. parag: 4.22, 5.10, 5.11)

Tüm sınırları veya kısıtlamaları aşmak anlamına gelen Arapça *s-r-f* kökünden türetilen isrâf; savurganlık, boşa harcama ve aşırı kullanım anlamına gelir. Kur'ân isrâfî yasaklar: “... yi-yin, için, fakat isrâf etmeyin; çünkü Allah isrâf edenleri sevmez.” (7:31; ayrıca bkz. 6:141) Meşhur bir hadis, bol kaynak olduğu zaman bile isrâftan nasıl kaçınılması gerektiğini açıkça göstermektedir:

“Bir gün Sa’d (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (s.a.v.) onun yanına uğramıştı. “Bu ne isrâf?” buyurdu. Sa’d, “Abdestte de mi isrâf olur?” diye sorunca, Resûlullah (sav), “Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (isrâf olur).” diye cevap verdi.

Hava, toprak, okyanuslar ve bir zamanların uçsuz bucaksız ormanları gibi bereketli hayat kaynaklarının bile isrâf edilerek kullanılması yasaklanmıştır. Meşrû bir gerekçe olmaksızın can almak da aynı şekilde isrâf olarak yasaklanmıştır.

Maslahatlar/Faydalar (Bkz. parag: 2.20, 5.4, 5.5; dn: 42, 162, 170, 172, 176, 180, 185, 232)

İslâm hukuku ve ahlâkında menfaatler için kullanılan terim masâlih'tir (tekili maslahat). Sâlih kelimesi gibi *s-l-h* kökünden türemiştir ve onun gibi “iyi, faydalı, sağlıklı, sağlıklı ve doğru olanı” ifade eder. Bu, yeryüzündeki sorumlu hilafeti somutlaştıran ve yeryüzünü miras almakla ödüllendirilen iyi iş kavramıyla aynıdır. (bkz. bu sözleşmenin 2.18-2.19 bölümleri) Bu, mefâsidin zıddıdır. İyi çalışma, Allah’a kulluk ve insanın yeryüzündeki sorumluluğunu yerine getirmesi için esastır. İslâm hukukunda tüm fiiller, sonuçları bakımından fayda (maslahat) ve zarar (mefâsid) olarak değerlendirilir. Mesâlih ve mefâsid kavramı, seküler maliyet ve fayda fikirlerine benzer ancak aynı değildir: Allah’ın yarattıklarının refahı hem şimdiki zamandaki refahımızı hem de âhiretteki nihâî refahımızı kapsamaktadır. İnsanlara maddî fayda sağlayan her şeye izin verilmez. Aynı zamanda tüm yaratılışın refahını da kapsar. Hiçbir tür veya nesil değerlendirilmeden hariç tutulamaz. Müslüman bireyler, yöneticiler, kanun koyucular ve hukukçular, yaratılmış tüm varlıkların ortak iyiliğini hedeflemekle mükelleftirler. Bundan dolayı tüm menfaatleri uyumlaştırmaya ve yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Tüm menfaatleri tatmin edemediklerinde ise ilgili çeşitli menfaatlerin aciliyetini ve önemini tartarlar ve daha baskın olanları, fayda

veya zararın kesinliğini veya ihtimalini ve etkilenenlerin yardım almadan menfaatlerini güvence altına alma yeteneklerini belirlemeye çalışırlar.

Mefâsid/Zararlar (Bkz. parag: 2.20, 5.5; dn: 172, 185)

İslâm hukuku ve ahlâkında zararlar için kullanılan terim mefâsiddir (tekili mefsedet). Fesâd terimi gibi *f-s-d* kökünden türemiştir ve onun gibi “fesat, bozulma, kutsallıktan uzaklaşma, yıkım, tahribat ve harabe” anlamlarına gelmektedir. İslâm hukukunda tüm fiiller, fayda ve zarar olarak sonuçları açısından değerlendirilir. Masâlih ve mefâsid kavramı, seküler maliyet ve fayda fikirlerine benzer ancak aynı değildir.

Müslüman bireyler, yöneticiler, yasa koyucular ve hukukçular, insan eylemlerinden kaynaklanan ve tüm yaratılmış varlıklara verilen zararları önlemekle yükümlüdürler. Bunu yaparken daha baskın olan zararları belirlemeye çalışırlar ve ilgili çeşitli zararların aciliyetini ve önemini, zararın ve faydanın kesinliğini veya ihtimalini ve etkilenenlerin yardım almadan zararı önleme yeteneklerini değerlendirirler. Bir fayda elde etmenin benzer veya daha büyük boyutta kaçınılmaz bir zarara yol açtığı durumlarda, zararın önlenmesi öncelik taşır. Bu da ihtiyatlılık ilkesine yani ağır veya geri döndürülemez zarar riski içeren faaliyetlerin önlenmesi gerektiğine karşılık gelir.

Mîzân (Bkz. parag: 1.1, 1.2, 1.10, 1.20, 2.10, 2.18, 4.22; dn: 45)

Sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki **vezn** (**zine**) kökünden türemiş bir isim olan **mîzân** “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adâlet” mânalarına gelir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vzn” md.; *Lisânü'l-‘Arab*, “vzn” md.).

Kur’ân’da “v-z-n” kökünden türemiş kelimeler farklı şekillerde yirmi üç (23) yerde, “**mîzân**” şeklindeyse dokuz yerde

geçer. Bunlardan beşinde insanî ilişkilerde adâletli olmanın gereği, ikisinde vahiyde birlikte mîzânın indirildiği, birinde de *kâinatın mîzân ile yaratıldığı*, birinde de mîzânın bozulması gerektiği ifade edilmiştir.

Muhtesib (Bkz. parag: 5.7, 5.32; dn: 249)

Hisbe teriminden türetilen (yukarıya bakınız) muhtesib kelimesi, hisbeyi uygulamakla görevli memur anlamına gelir. Muhtesib; pazarların, yolların, binaların, su yollarının, himâların ve benzerlerinin müfettişi olarak kendi pozisyonuyla ilgili İslâm hukuku hükümlerine tamamen âşinâ olması gereken bir hukukçuydu. Güvenlik ve hijyenle ilgili yönetmelik ve standartların uygulanması, kirleticilerin ortadan kaldırılması; tehlike ve sıkıntıların giderilmesi; himâların ihlâl ve izinsiz girişlerden korunması; hayvan hakları ve refahının gözetilmesi gibi çevre koruma ve muhafaza sorumluluklarının birçoğu muhtesibin yetki alanına giriyordu. İslâmî mahkemelere ek olarak işlev gören muhtesib, amaç ve değerlerini ihlâl etmeyen yerel örf ve âdetler ile birlikte şer'î hükümlere dayalı olarak nihâî kararlar alma ve uygulama, zararları değerlendirme ve kamu refahını güvence altına almak için para cezaları ve diğer cezaları uygulama konusunda geniş takdir yetkisine sahipti.

Nehiy ani'l-Münker/Kötülükten Vazgeçirmek (Bkz. parag: 4.17, 5.30-5.33; dn: 248)

Yasaklama ve engelleme anlamına gelen Arapça *n-h-w* kökünden türetilen *nahy* kelimesi “yasaklamak, men etmek, önlemek, engellemek ve dizginlemek” anlamına gelir.

Münker kelimesi Arapça *n-k-r* kökünden türetilmiştir ve “bilmemek, reddetmek, kınamak, onaylamamak, inkâr etmek, suçlamak, azarlamak, sitem etmek, nefret etmek, tiksinmek, reddetmek, kötü olarak reddedilen şey, yanlış, kınanabilir, iç-

renç veya onursuz” anlamına gelir. *En-nehı’an el-münker*, bu nedenle, kötü ve yanlış olduğu iyi bilinen bir şeyi yasaklamak ve önlemek anlamına gelir.

İslâmî öğretinin belirgin bir yönü hem erkek hem de kadın tüm bireylerin iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma sorumluluğuna sahip olduklarını kabul eder. (3:104; ayrıca bkz. 3:110, 114; 9:71 ve 22:41) İyiyi ve güzeli tesis etme yükümlülüğü İslâm hukuku ve ahlâkında yanlıştan kaçınmak ise hisbe olarak da bilinir. (yukarıya bakınız)

Rabbü'l-âlemîn/Âlemlerin Rabbi (Bkz. parag: 2.2, 3.1, 5.6; dn: 31)

Kur’ân, Allah’ın “âlemlerin Rabbi” (rabbü'l-âlemîn) olarak övülmesiyle başlar. (1:1) Bu ifade iki kelimededen oluşur. Arapça *r-b-b* kökünden türeyen rabb kelimesi, bir yandan kulluk ettiğimiz Rab ve Efendi’yi, diğer yandan da her varlığı var eden, sonra onu rızıklandıran, besleyen, geliştiren ve kaderi tamamlanıncaya kadar ona rehberlik eden Var Eden’i ifade eder.

İkinci kelime Arapça *a-l-m* kökünden türeyen el-’âlemîn’dir ve “bilmek, bilgi sahibi olmak, farkında olmak, algılamak, öğrenmek ve ayırt etmek” anlamlarına gelir; dolayısıyla âlem ismi, potansiyel olarak bilinebilen vevar olan şeyler anlamına gelir: varlık dünyası. Çoğul isim olan ‘âlemîn ise tüm varlık âlemleri anlamına gelir. Taberî’nin tefsiri, âlem kavramının tanımını yaparken İbn Abbâs’tan şu alıntıyı yapar: “De ki: Bütün hamdler, -bütün gökler ve içindekiler, bütün yerler ve içindekiler, bilinen ve bilinmeyen her şey- kendisine ait olduğu âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”

Ayrıca âlem kelimesinin bir tür ümmet veya topluluk anlamına geldiğini de belirtir: insanlar âlemi vardır, cinler âlemi

vardır ve yaratılmış varlıkların her bir çeşidi veya cinsi, bir âlemdir; ayrıca insanların, cinlerin ve yaratılmış varlıkların diğer her bir çeşidinin her bir çağı veya nesli de bir âlemdir. Dolayısıyla âlem terimi bütün yaratılmış varlıkları kapsar. Bu âlemîn (âlemler) kelimesinin önemli bir boyutu, gerçekliğin bizim için bilinmeyen sayısız boyutunu dikkate almak için farkındalığımızın ufkunu genişletmesidir. Birçok örnekte Rabbü'l-âlemîn'i 'tüm varlıkların Rabbi' olarak tercüme ederek terimin ahlâkî ve etik anlamlarına dikkat çektik. Allah; her türün, her neslin ve yaratılmış her bir varlığın Rabbidir. Allah'ın yaratılmış tüm varlıkların tek ve biricik Rabbi olduğunu kabul edersek O'na bağlılığın tüm yarattıklarına karşı en üst düzeyde iyiliği gerektirdiğini anlarız. Zira yaratılmış tüm varlıklar, Allah tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle yaratılıştan gelen bir değere ve kıymete sahiptir.

Rahmet (Bkz. parag: 2.12, 3.5, 4.11; dn: 44, 75, 76)

Arapça rahme kelimesi "merhamet, şefkat ve kadın rahmi" anlamına gelen *r-h-m* kökünden türemiştir. İlâhî lütuf, merhamet ve şefkati, insanların ve diğer yaratılmış varlıkların şefkat ve merhametini kapsayacak şekilde sonsuz şefkat ve merhamet anlamına gelir. Tüm varlıkların Rabbi ve Yaşatıcısı Rahmân ve Rahîm'dir. O'nun engin merhametinin, lütfunun ve şefkatinin boyutu bizim kavrayabileceğimizden çok daha büyüktür. (7:156) Allah, kâinatı ihtişamla, güzelliklerle doldurmuş ve canlılara bu ihtişamı ve güzellikleri algılayabilecekleri çeşitli duyular vermiştir. Şükretmenin en iyi yolu O'na kulluk etmektir. Rahmân ve Rahîm olan Allah'a nasıl kulluk etmeliyiz? Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "Merhametlilere Rahmân merhamet eder. Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(-ler) de size merhamet etsin." (Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16; Bkz. Ömer Abdullah, "Merhamet")

Ribâ/Faiz (Bkz. parag: 4.6, 4.20, 4.21)

Arapça *r-b-v* kökünden türetilen ve “artmak, büyümek veya aşmak” anlamına gelen ribâ kelimesi tefecilik ve faiz anlamına gelir. İslâm ribâyı yani tefeciliği ya da faiz almak da dâhil olmak üzere ticarete veya iş dünyasında elde edilen haksız, sömürücü kazançları yasaklar. Ribâ aynı zamanda borç şeklinde yoktan para kazanmak ve buna faiz uygulamak ve genel olarak ekonomik adâletsizlik için de geçerlidir. Kur’ân ribâ yoluyla başkalarını sömürenleri kınar ve onları hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılmaları konusunda uyarır. (2:275-281) Ribâ, zenginlerin muhtaçları sömürdüğü; borçlunun sıfırdan var edilen ve bileşik faizle büyüyen sermayeyi geri ödemek için daha çok çalışmaya zorlandığı; güçlülerin savunmasızları manipüle ettiği bir güç ilişkisini ortaya koyar. Zenginler, abartılı yaşam tarzlarını sürdürülebilmek için var olmayan parayı kullanırlar ve bu da sonuçta dünya çapında ekosistemleri bozar. Ribâ tarafından körüklenen sürekli ekonomik büyümeye dayalı çağdaş ekonomik düzen, tabiatı gereği doymak bilmez bir şekilde tüketici, sürdürülemez ve İslâm’ın ilkelerine aykırıdır.

Şeriat (Bkz. parag: 5.2-5.4, 5.7, 5.12, 5.27-5.29; 5.32; dn: 161-163, 165, 169, 171, 224)

Etimolojisinde *ş-r-a* kökünden türetilen şeriat terimi “yaşamın kaynağı olan suya giden geniş bir yol veya patika” anlamına gelir. Bu terimin sembolik çağrışımında tüm hayat biçimlerinin önemi ve değeri îmâ edilmektedir. Şeriat aynı zamanda ölüm ve âhiretle de ilgilidir çünkü insanlar, iki dünya arasında seyahat eden yolculardır ve âhiretteki mânevî mutluluğa giden en emin yolu bulmak için başvurdukları harita şeriattır. Amacı, tüm varlıkların Merhametli, Şefkatli Rabbinin iradesini nasıl yerine getireceğimizi; ha-

yatı -bireysel ve toplu olarak- en ahlâkî ve etik şekilde nasıl yaşayacağımızı ortaya koyar. Nitekim ahlâk ilmi ile hukuk ilmi esasen bir ve aynıdır.

Şeriat genellikle “İslâm hukuku” olarak tercüme edilir ancak seküler toplumlardan gelen insanlar için dinî hukuk fikri kafa karıştırıcı olabilir. Medenî toplumun işleyişi ve bireysel özgürlüklerin savunulması için gerekli olduğu kabul edilse bile hukuk yaygın olarak kuru ve biraz sevimsiz olarak değerlendirilir. Neredeyse gerekli bir kötülük olarak görülür. Sonuçta bir kişi neden bir avukat arar? Belki bir dava açmak ya da bir davaya karşı kendini savunmak için; en az vergiyi nasıl ödeyeceğini öğrenmek için ya da bir iş sözleşmesinde veya boşanmada en avantajlı şartları güvence altına almak için. İnancın mânevî ve etik değerlerinden ne kadar da uzak! Ancak İslâm medeniyetinde şeriat oldukça farklı biçimde kavranmaktadır. Bir kişinin bir müftüye veya İslâm hukuku uzmanına başvurusunun en yaygın nedeni, belirli bir durumda en etik, ahlâkî hareket tarzının ne olduğunu, tüm varlıkların Rabbini en çok memnun eden ve en kesin şekilde ebedî mânevî mutluluğa götüren davranışın ne olduğunu sormaktır.

Kur’ân ve sünnet (Hz. Peygamber’in normatif uygulaması), dinî ibadetler ve tamamen ahlâkî meselelerin yanı sıra anayasa ve uluslararası hukuk, aile hukuku, ceza hukuku, sözleşmeler hukuku, mülkiyet hukuku ve çevre hukuku gibi çeşitli hukuk alanları da dâhil olmak üzere her insan hareketini kapsamına alan şeriatın temelini oluşturur. Her bir davranış, sadece bu dünyanın maddî âleminde değil, aynı zamanda âhîretin mânevî âleminde de ne kadar fayda ve zarara yol açabileceğini belirlemek için incelenir. Ameller beş kademeli bir ölçüğe göre değerlendirilir. Bir amel; farz, müstehap, mübah, mekruh veya yasak olabilir. Dolayısıyla şeriat sadece yasaklayıcı ve emredici değil, aynı zamanda olması gerekenin ahlâkî

seyrini çizen kural koyucudur: mahkemelerin yetki alanına giren temel yasal zorunluluklara ek olarak, yalnızca bireysel ve toplumsal vicdan tarafından uygulanabilecek ideal davranış standartlarını ortaya koyar. Mahkemelerin başarısız olduğu ya da İslâmî mahkemelerin bulunmadığı durumlarda bile şeriat, inananların her zaman yönelmesi gereken normları ortaya koyar. Şeriatın nihâî amacı, Allah'ın yarattıklarının refahını gerçekleştirme.

Şükür (Bkz. parag: 2.4, 3.5, 3.6, 3.7, 5.8; Bir Dua; dn: 78, 192, 256)

Şükür ve minnettarlık anlamına gelen *ş-k-r* kökünden türetilen şükür kelimesi “minnettarlık göstermek, teşekkür etmek, tüm varlıkların Rabbi olan Allah’tan gelen bir nimeti kabul etmek, tanımak ve göstermek” anlamına gelir. Bunun zıddı küfürdür ve kelimenin tam manası nankörlüktür: bir nimeti gizlemek, örtmek, unutmak, görmezden gelmek veya inkâr etmek. Bu nedenle küfür, İslâm’da imansızlık ve inançsızlık için kullanılan kelimedir. Rahmân’ın lütfuna cevabımız minnettarlık ve takdir göstermek; O’nun nimetleri için şükretmekten ibarettir. (36:33-35) Kur’ân bizi evrendeki güzellikten haz almaya, yaratılıştaki güzelliği, zerâfeti ve ihtişamı tasvir eden âyetlerde gösterildiği gibi bedenlerimizi olduğu kadar duygularımızı da beslemeye ve bizi bunların tadına varmaya ve zevk almaya teşvik eder. Allah’a hamd gibi şükür de kalpte hissedilir ve dudaklarla ifade edilir. Aynı zamanda iyi işler yaparak ve Allah’ın yarattıklarına karşı en üst düzeyde iyilik (ihsân) yaparak uzuvlarla da ifade edilmelidir. Allah’ın nimetlerine şükür, onları koruyarak ve artırarak ve onları yarattıkları amaçlara göre iyi kullanarak gösterilir.

Şûrâ (Bkz. parag: 4.25, 5.27; dn: 154-159)

Arapça *ş-v-r* kökünden türeyen ve “işâret etme, imzalama,

gösterme ve çağırma” anlamlarına gelen şûrâ, karşılıklı danışma ve istişare anlamına gelir. İnsanların temel haklarından biri, refahlarını etkileyen tüm konularda istişâre etmektir. Her bir erkek ve kadın, yeryüzünde bir halîfe olarak, kıyamet gününde hayatında yaptıklarından dolayı tek başına yargılanacaktır. Bu muazzam sorumluluk, planlama ve karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma özgürlüğünü gerektirir. Kur’ân, “işlerini karşılıklı istişâre ile yürütenlerin” (42:38) Allah’tan daha iyi ve daha kalıcı bir ödül alacaklarını vaat eder. Tüm sosyal ve etnik gruplardan insanlara ayrımcılık yapılmaksızın danışılmalı; en zayıflar hakları tam olarak güvence altına alınana kadar en güçlü, en güçlüler de kanunlara tam olarak uyana kadar en zayıf olarak kabul edilmelidir. Yönetim makamlarının da planlarından etkilenen insanlarla istişâre (şûrâ) içinde hareket etme yükümlülüğü vardır. Mahallî düzeyde bu en iyi şekilde, kilit paydaşların veya temsilcilerinin yer aldığı katılımcı planlama ve iş birliğine dayalı yönetim yoluyla gerçekleştirilebilir.

Takvâ (Bkz. parag: 1.1, 2.12, 2.22, 2.23, 3.1, 3.3, 3.4, 3.8, 3.9, 3.13, 3.14, 3.15, 3.20, 3.21, 3.23, 3.24, 4.10, 4.11, 4.21, 5.8; dn: 68, 102, 116)

Arapça *t-k-y* kökünden türeyen takvâ kelimesi “hürmet ve huşu, Allah’ın bilincinde olmak, O’na saygı duymak ve yaratıklarına karşı davranışlarında O’nu incitmekten sakınmak” anlamına gelir. Hz. Ömer, takvâyı ince giysiler içindeyken lote ağaçlarının (sidr) arasından geçmeye benzetir. Bu ağaçların keskin, çengelli dikenlerine ve ne kadar acı verici olduklarına aşına olan herkes, bunların arasından geçmek için gereken aşırı dikkat ve özeni anlar. Filolog Randa Hamwi Duwaji, takvâ kelimesini tercüme etmek için “dikkat” kelimesini icat etti. *Takîy* sıfatı genellikle “Allah’tan korkan” ve “Allah’ın bilincinde olan” olarak tercüme edilir. Islam4u web sitesinde (ht-

tps://islam4u.pro/) ise güzel bir şekilde “Allah’tan sakınan” olarak tercüme edilmiştir. Bu sözleşmede, takvâ ismini genellikle bağlama bağlı olarak “hürmet”, “hürmetkâr özen” veya “hürmetkâr huşû” olarak, *ittakî* fiili ise “hürmet etmek” veya “özen göstermek” olarak ve *takîy* sıfatını da “hürmetkâr”, “özen gösteren” veya “dikkatli” olarak tercüme ettik. Allah, her şeyin Rabbi olduğu için her şeye karşı davranışlarımızda O’na saygı göstermeliyiz. Takvâ tavrı: Tüm varlıkların Rabbine karşı derin farkındalık ve hürmet, O’nun yarattıklarına karşı davranışlarımızda azamî özen ve dikkatle birleşir. Bu tutum asâletin özüdür. “Allah katında en soylunuz, en saygılı olanınızdır.” (49:13)

Teshir (Bkz. parag. 2.15, 2.16; dn: 50, 52)

Arapça’da *s-h-r* kökünden türeyen *taskhîr* kelimesi hizmet anlamına gelir. Kur’ân, evreni ve içindeki her şeyi, denizleri, dağları, bitkileri ve hayvanları, hatta gündüzü ve geceyi, güneşi, ayı ve yıldızları insanoğluna hizmet eden (musahhâr) varlıklar olarak tanımlar. Musahhar olmak, bu şeylerin insanoğluna faydalı olduğu anlamına gelir; insanoğlunun egemenliğine veya otoritesine tabi oldukları anlamına gelmez. Bu, onların insanoğluna olduğu kadar diğer canlı türlerine de hizmet etmelerini engellemez; nitekim gündüzün, gecenin, güneşin, ayın ve yıldızların genel olarak yeryüzündeki canlılara hizmet ettiği açıktır. Allah, hiçbir yerde diğer canlıların tamamıyla -hatta öncelikle- insanlara hizmet etmek için yaratıldığını belirtmemiştir. Bu yaratıkların yalnızca bizim zevk almamız için yaratıldığını düşünmek mantıksız olur. Paragraf 2.15’te belirtildiği gibi Allah’ın bu yaratıklarda insanoğluna hizmet etmekten başka ve daha yüce amaçları olduğu iyi maldur. Kur’ân, göğün ve yerin yaratılışının insanoğlunun yaratılışından daha büyük olduğunu belirtir. (40:57) (*Teşri* kavramının daha kapsamlı incelemeleri için bkz: Tlili, Sar-

ra, *Animals in the Qur'an*, Cambridge University Press, 2012, 92-115 ve Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 78, 128. Ayrıca bkz. el-Karadavi, *Ri'âyetü'l-Bi'ah*, 34-35.) Aynı şekilde, Kur'ân'daki "Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur." (2:29) ifadesiyle ilgili olarak İzzi Dien şöyle der: "Buradaki 'siz' kelimesi, zaman ve mekân sınırı olmaksızın yeryüzünde yaşayan tüm canlıları ifade etmektedir. Bu sonuç, bazılarının iddia edebileceği gibi anlamı asıl maksadının ötesine taşımaz çünkü Müslüman âlimler, metin yorumunda genellik ilkesini, bu ilkeye karşı çıkan herhangi bir neden olmadığı sürece kabul ederler." (Age, s. 87-88)

Tevhid (Bkz. parag: 2.2, 2.5, 3.1, 3.2)

Allah'ın birliğinin tasdiki olan tevhid, Arapça *w-h-d* kökünden türemiş olup "birlik, teklik, benzersizlik, eşsizlik ve kıyaslanamazlık" anlamlarına gelir. Tevhid, İslâm ahlâkının temelini oluşturur. Müslümanlar, inancının, metafiziğinin, ahlâkının, hukukunun ve mânevîyatının temelinde tevhid akîdesinin olduğunu kabul eder. Allah -yüceltilmiş ve yükseltilmiş olsun-yarattıklarından hiçbirini değersiz kılmamıştır: bir varlığı yaratmış olması ona özünde bir değer ve kıymet verir. Tanrı'nın birliğinin en temel etik anlamı, tüm yarattıklarına elimizden gelen en büyük iyiliği yaparak tek Tanrı'ya -tüm varlıkların Rabbine- hizmet etmektir. Allah'ın yaratılan her varlığın tek ve biricik Rabbi olduğunu kabul edersek, O'na bağlılığın tüm yarattıklarına karşı azamî iyiliği gerektirdiğini ve her bir yaratığa takvâyla ya da Yaraticısına hürmetle davranmamız gerektiğini bilmemiz gerekir. Yaratılan tüm varlıklar, Allah tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle özünde bir değere ve kıymete sahiptir. Yaratılmış herhangi bir varlığı ahlâkî değerlendirmenin dışında tutmak tevhit ilkesini ihlâl eder. Gerçekten de, nihâf amacımızı tüm varlıkların iyiliğinden daha az yapmak etik ve ahlâk dışıdır: tevhidin temel etik talebini ihlâl eder. (Tevhid'le

ilgili bkz: Azizah Y. al-Hibri, “Divine Justice and The Human Order: An Islamic Perspective”, *Humanity Before God: Contemporary Faces of Jewish, Christian, and Islamic Ethics*. Edited by William Schweiker, Michael A. Johnson, and Kevin Jung. Minneapolis, Minn.: Augsburg Fortress Press, 2006, 11. Bölüm)

Yaratma (Bkz. parag: 2.1, 2.18, 3.9, 4.15, 5.4, 5.6; dn: 30, 44, 75, 170)

Arapça’da “yaratma” anlamına gelen halk kelimesi *h-l-k* kökünden türetilmiş olup “şekillendirme, biçimlendirme, tahmin etme, hesaplama ve ölçme” anlamlarını içermekte ve yaratılışın ayrıntı ve doğrulukla birbirine bağlanmış karmaşık bir sistem olduğunu îmâ etmektedir. Kur’ân’da bu kelimenin çeşitli gramer biçimlerinde kullanıldığı 250’den fazla âyet yer almaktadır. *Halk* kelimesi genellikle insanoğlu anlamında kullanılır ancak insan veya beşer gibi kelimelerin aksine halk, insanlıkla sınırlı veya münhasır değildir ve tüm yaratılmış varlıkları kapsayacak şekilde genişir.

Yeryüzünde Bozgunculuk (Fesâd fi’l-ard/İfsâd fi’l-ard) (Bkz. parag: 1.19, 2.18, 2.19, 2.20, 5.9, 5.10, 5.11; dn: 229; hilâfet (bkz. Yukarıda))

Arapça fesâd kelimesi *f-s-d* kökünden türemiş olup “fesat, bozulma, tahribat, yıkım, tahrip ve harabe” anlamlarına gelir. Buna göre *fesâd fi’l-ard*; yeryüzünde bozgunculuk, bozulma, yıkım, saygısızlık, yıkım ve harabe anlamına gelirken ifsâd fi’l-ard; yeryüzünde bozgunculuk, bozulma, saygısızlık, tahribat, yıkım ve harabeye yol açmak anlamına gelir.

İnsanoğlunun yeryüzünde fesat çıkarmasından duyulan korku ve bu tür bir ihlâlin yol açacağı felaketler, Kur’ân’ın adâlet kozmolojisinde önemli bir yer tutar: Eğer ona veya içinde olana iyilik yapılırsa iyilik geri döner; eğer ona veya içinde olana kötülük yapılırsa ortaya çıkan şey tam bir dehşettir. Kur’ân

bize yeryüzünde bozgunculuk, yıkım ve harabiyet çıkaranların yani *mufsidûn fi'l-ard'*ın, sonunda başına gelenleri görmemizi emreder (7:85-86, vs.): Firavun, Âd, Semûd ve Medyen halklarının hepsi güçlü ve zengindi ama yeryüzünde bozgunculuk çıkardılar ve böylece kendilerini yok ettiler. Yeryüzündeki bozguncular emâneti kötüye kullanırlar ve yeryüzünde halîfe olarak sorumlu olanlarla açık bir tezat teşkil ederler.

Yeryüzünün Islâhı (İslâh fi'l-ard) (Bkz. parag: 2.18-2.20, 3.7)

Arapça islâh kelimesi, sâlih kelimesi gibi *s-l-h* kökünden türemiş olup, onun gibi “iyi, faydalı, sağlıklı, faziletli ve doğru olan” anlamına gelir. Aynı kökten iyi, faydalı işler anlamına gelen iki fiil olarak *el-a'mâl es-sâlihah* ve *es-sâlihât* (iyilik) kelimeleri türetilmiştir. İman ve faydalı işler, yeryüzündeki inkâr ve bozguncululuğun tersidir; insanlığın kurtuluşu ve nihâî refahı bunlarda yatar. (95:4-6, 103:1-3) Yeryüzünde bozgunculuk ve yıkım yapmak nasıl mahvolmamıza yol açıyorsa iyi, doğru, sağlıklı, yararlı işler yapmak da yeryüzünde hayatta kalmamızın ve refahımızın anahtarıdır. Allah, Kur'ân'da şöyle buyurur: “Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.” (21:105). İyi işler, Allah'a ibadetin ve yeryüzündeki insan sorumluluğunu yerine getirmek için çok önemlidir. Kur'ân'da bize söylendiği gibi (7:56) güzelliği, mükemmelliği ve en yüksek iyiliği getirmeye çalışarak ve onda bozulmaya, yıkıma ve harabeye (fesâd) yol açan her şeyden kaçınıp uzak durarak bunu yapabiliriz.

Zekât (Bkz. parag: 3.16, 4.21; dn: 95; 144)

Arapça *z-k-v* kökünden türeyen ve “ahlâkî saflık, arınma, aklanma, suçsuzluk ve suçsuzlukla birlikte gelişme, büyüme ve artış” anlamına gelen zekât kelimesinin hem genel hem de özel anlamları vardır ve her ikisi de bu temel ikili anlamı çağrıştırır: Özel anlam, belirli bir asgarî miktardan daha fazla birikime sahip olan Müslümanların her yıl bir kez vermele-

ri gereken zorunlu sadaka veya zekât vergisidir. Bu, birikmiş nakit paralarının yüzde 2,5'i ile mahsulleri ve çiftlik hayvanları gibi diğer sermaye fazlalarının çeşitli oranlarını fakirlere ve muhtaçlara vererek, geriye kalanı arındırmaktır. Servet, fazlasını ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak arındırılır. Genel anlamıyla zekât, insanların ve hatta diğer canlıların daha geniş bir hayat topluluğunun refahına ve büyümesine katkıda bulunduğu hayırseverlik hareketleri anlamına gelir. Sömürüye dayalı ekonominin aksine, Müslüman ekonomistler arındırıcı sadaka (zekât) ile örneklenen bir ekonomi vizyonuna çağrıda bulunurlar. Servet, fazlasının ihtiyaç sahipleriyle paylaşılmasıyla arındırıldığı gibi toplumlar da servetin zenginlerden ihtiyaç sahiplerine doğru dolaşımıyla arındırılır. Zekât sayesinde sosyal dayanışmaya katılırız. Zekât, hem insanın açgözlülüğünü engeller (Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 48) hem de böylece bize para ve zenginliğin hayatın amacı olmadığını öğreterek ruhumuzu arındırır. (a.g.e., 17) (Ayrıca bkz: Al-Qaradawi, *Ri'âyat al-Bi'ah*, s. 241-245)

SONNOTLAR

- ¹ <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> [Erişim: 22.08.2022]
- ² <https://inequality.org/facts/global-inequality/> [Erişim: 22.08.2022]
- ³ <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> [Erişim: 22.08.2022]
- ⁴ Varsayılan en kötü nükleer kıyamet senaryolarında bile, birçok bakteri ve diğer mikropların; muhtemelen bazı karmaşık hayat biçimlerinin hayatta kalması bekleniyor.
- ⁵ Richard Leakey ve Roger Lewin, *The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival* (London: Widenfeld and Nicolson, 1996), s. 245.
- ⁶ Önceki kitlesel yok oluşlardan kurtulan hayat formlarının çoğu mikroorganizmalar ve omurgasızlardı; geriye çok az karmaşık hayat formu kaldı. Hızlı metabolizmaya sahip büyük, sıcakkanlı memeliler olarak insanlar besin zincirindeki bozulmalara karşı savunmasızdır; nispeten yavaş üreme süremiz ve az sayıdaki yavrularımız - nüfus krizine rağmen - biyolojik adaptasyon hızımızı yavaşlatmaktadır. Tüm kıtalarda farklı habitatları kapsayan geniş coğrafi yelpazemiz, vahşi omurgalı türlerinden çok daha fazla olan bolluğumuz, omnivorlar olarak çok çeşitli besin kaynaklarını tüketme yeteneğimiz ve hepsinden önemlisi kültürel uyum yeteneğimiz, türümüzün kitlesel bir yok oluştan sağ çıkmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, sadece hayatta kalmak, hedeflemek için zayıf bir amaç gibi görünmektedir ve Dünya'daki hayat formlarının dörtte üçünden fazlasının kaybindan kaynaklanan aksamalar ve yıkımları hayal etmek zor olacaktır.
- ⁷ Bkz.: Kur'ân 6:133, 56:61, 46:20, vb. Kur'ân yorumcuları, Allah'ın insanları, milletleri veya nesilleri başkalarıyla değiştirme anlamında yeni bir yaratılışla değiştirme gücünü tarif eden Kur'ân âyetlerini anlamış olsalar da - ve bu anlam iyi kurulmuş olsa da, insanların başka türlerle yer değiştirmesi, bunun gerçekteşmesinin muhtemel olduğuna dair bi-

limsel deliller ışığında değerlendirilmesi gerektirmektedir. Allah, gerçekten de dilediğini yapmaya kadirdir. Biz insanlar, her şeyin Rabbinin yapabileceklerine sınır koyamayız.

⁸ “İklim değişikliğinin fiziksel ve insanî nedenleri” (*BBC Bitesize*, tarihsiz). <http://www.bbc.co.uk/education/guides/z3bbb9q/revision/6> (erişim 21.07.2021).

⁹ Bu, atmosferdeki CO₂'nin sanayi öncesi zamanlarda ve muhtemelen bundan milyonlarca yıl önce milyonda 280 parça (ppm) olarak tahmin edilen seviyelerden bugün 400 ppm'nin üzerine çıkmasıyla sonuçlandı.

¹⁰ “Sera gazı konsantrasyonları yeni rekor seviyeye yükseldi.” (Dünya Meteoroloji Örgütü, 30 Ekim 2017) <https://public.wmo.int/en/media/press-release/greenhouse-gas-concentrations-surge-new-record> adresinde bulunabilir. İnsan davranışı, iklim sistemlerinde benzeri görülmemiş değişikliklere neden olarak “ciddi ekolojik ve ekonomik bozulmalara” yol açtı.

¹¹ <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> [Erişim: 22.08.2022]

¹² https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21778#.X7YSIS-l3s2 [Erişim: 22.08.2022]

¹³ <https://unfccc.int/news/climate-change-is-an-increasing-threat-to-africa> [Erişim: 22.08.2022]

¹⁴ <https://www.wri.org/blog/2020/02/greenhouse-gas-emissions-by-country-sector> [Erişim: 22.08.2022]

¹⁵ Fosil yakıtlar ve mineral kaynaklar, ne kadar önemli olsalar da, hayatımızın temeli olarak biyolojik çeşitliliğin tamamlayıcısıdır. Modern ekonomilerimizi bunların üzerine inşa ettik ancak nihayetinde hayatlarımız yaşam ağına bağlı olduğu kadar bunlara bağlı değil: insanlık bunlar bizim kullanımımıza sunulmadan önce de gelişmişti ve bunlar ortadan kalktığında da kesinlikle gelişebilir.

¹⁶ Bilimsel makalelerin normalde akademik ciddi tonunu terk eden araştırmacılar, vahşi hayatın büyük ölçüde kaybolmasını, ‘insan uygarlığının temellerine ürkütücü bir saldırı’yı temsil eden bir ‘biyolojik imha’ olarak adlandırıyorlar” <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us> [Erişim: 22.08.2022]

¹⁷ 1992 yılında yürürlüğe giren *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* (BÇS) olarak bilinen çok taraflı anlaşma hak ettiği ilgiyi görmedi. Sözleşme, *BM 2011-2020 Biyoçeşitlilik On Yılı* sırasında “Aichi Biyoçeşitlilik Hedefleri” olarak bilinen 20 hedef ortaya koydu. BÇS'nin on yılda kaydedilen ilerleme hakkında olumsuz rapor vermesi, önemli bir endişe konusudur. Küresel Biyoçeşitlilik Görünümü 5 Eylül 2020 raporunda, “...20 hedefin hiçbirine tam olarak ulaşılmadığını...” gözlemliyor ve endişe verici bir

- şekilde "... arazi bozulması veya iklim değişikliği veya diğer *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* konularında da dünyanın doğru yolda olmadığını da ekliyor . Bkz.: <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf>, s. 132.
- 18 Yeni taslak, tüm ülkelere 2030 yılına kadar biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için özel öneme sahip alanlar da dâhil olmak üzere, karasal ve iç su alanlarının en az yüzde 30'unu ve kıyı ve deniz alanlarının yüzde 30'unu, ekolojik olarak temsil edici, daha geniş peyzaj ve deniz manzaralarına entegre edilmiş ve etkili ve adil bir şekilde yönetilen iyi bağlantılı korunan alan sistemlerinde korumaları çağrısında bulunmaktadır. Biyoçeşitliliğin korunması konusunda uzmanlar arasında, 2050 yılına kadar çeşitli etkili ve adil yollarla korunan alanın en az yüzde 50 olması gerektiği konusunda bir fikir birliği oluşmuştur.
- 19 Biyolojik çeşitliliği kültürel çeşitlilikle ilişkilendiren araştırma makalelerinin çok az olduğunu not ediyoruz. Bu alanda daha fazla bilimsel çalışmalara ihtiyaç var. Konuyla ilgili nadir bir çalışma için bkz. https://www.jstor.org/stable/26392968?seq=1#metadata_info_tab_contents
- 20 Fazlun Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis* (Leicester, UK: Kube, 2019), s. 23.
- 21 Saygın uluslararası kuruluşların, bilimsel ve akademik toplulukların, hassas dünya sistemlerine benzeri görülmemiş insan saldırısının sonuçları konusundaki endişelerini dile getirdiğini not ediyoruz. *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı* (OECD), yeni politikalar olmadan eylemsizliğin sonuçlarının (a) İklim değişikliğinin, sonunda küresel ortalama sıcaklığı, sanayi öncesi seviyelerin 3 santigrat derece ile 6 santigrat derece üzerine çıkarmak olacağını tespit ediyor. (b) Ticarî ormancılığın genişlemesi, altyapı geliştirme, insan müdahalesi ve doğal yaşam alanlarının parçalanmasının yanı sıra kirlilik ve iklim değişikliğinden daha fazla biyolojik çeşitlilik kaybı meydana gelecektir. *OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction - Key Facts and Figures* (2050'ye OECD Çevre Görünümü: Eylemsizliğin Sonuçları - Temel Gerçekler ve Rakamlar) <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/oecdenvironmentaloutlookto2050the-consequencesofinaction-keyfactsandfigures.htm> [Erişim: 22.08.2022]
- 22 World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience*, Volume 67, Issue 12, 1 December 2017, Pages 1026–1028. American Institute of Biological Sciences, <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229> [Erişim: 22.08.2022]
- 23 <https://www.un.org/en/climatechange/un-secretary-general-speaks-state-planet> [Erişim: 26.08.2022]
- 24 13:12, 30:24.
- 25 Bugün dünyamız önceki medeniyetlerden daha büyük, daha güçlü,

- daha bilgili ve daha müreffeh ve eşi görülmemiş derecede teknolojik gelişmişliğe sahip görünüyor. Ne var ki, gerçekte geçmiş çağların büyük medeniyetlerinden daha fazla istikrara sahip değil. Çevre tarihçisi Clive Ponting, “bilimsel bilgide süregelen artış ve teknolojinin istikrarlı gelişimi, tarihin cürümeden ziyade ilerlemenin bir kronolojisi olabileceğine bazı düşünürleri ikna etmeye ancak on yedinci yüzyılın sonlarında başardı.” demektedir. Avrupalı aydınlar tarafından “tarihin yalnızca bir yönde geri döndürülemez bir dizi değişiklik- sürekli gelişme” olduğu kabul edildi. On sekizinci yüzyılda ise “gelecekte ve her alanda ilerlemenin kaçınılmazlığı hakkında bir iyimserlik dalgası hakimdi”. Bkz. Clive Ponting, *A New Green History of the World: The Environment and Collapse of Great Civilizations* (Londra: Vintage Books, 2007), 1, 56, 57, 69-72, 125. (Türkçesi: Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, çev.: A. B. Sander, Sabancı Üniversitesi)
- 26 Joel Kurtzman, *The Death of Money: How the Electronic Economy Has Destabilized the World's Markets and Created Financial Chaos* (Toronto: Little Brown & Co., 1993), 71. Kurtzman üretken bir Amerikan ekonomisti ve *The Harvard Business Review* eski genel yayın yönetmeni.
- 27 Bkz. Bu sözleşmenin paragrafı: 2.14.
- 28 Khalid, *Signs on the Earth*, 149, 150.
- 29 “Çevrecilik” olarak bilinen ideolojik hareketin tarihi, ancak geçen yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Bu noktada insanlık, modern dünyayı oluşturma çabalarımızın sonucunun bizi çevresel çöküşün eşiğine getirdiğini fark ederek sarsıldı. Geleneksel ve yerli toplumların kelime dağarcıklarında “çevrecilik” için bir kelime yoktu. Hayat tarzları tabii olarak böyle olduğu için “bütünsel” için de bir kelimeleri yoktu. Aynı şey, taraftarları modernite tarafından alt üst edilmeden önceki büyük inançlar için de söylenebilir ki İslâm da bunun bir istisnası değildir.
- 30 Arapça “yaratma” anlamına gelen *halk* kelimesi; oluşturma, biçimlendirme, tahmin, hesaplama ve ölçme anlamlarını içeren *h-l-k* kökünden türetilmiştir. Yaratılış karmaşık bir sistem olduğunu, ayrıntı ve doğrulukla birbirine bağlantılı olduğunu îmâ eder. Bakınız Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge: The Lutterworth Press, 2000, s. 50-51. Bu kelimeyi çeşitli şekillerde kullanan 250’den fazla Kur’ân âyetine ek olarak doğrudan yaratılıştan bahseden yaklaşık 500 âyet daha vardır.
- 31 Taberî’nin tefsiri, “âlem”in tanımını yaparken İbn Abbâs’tan şu alıntıyı yapar: “De ki: Bütün hamdler, bütün yaratıklar -bütün gökler ve içindikiler, bütün yerler ve içindikiler, bilinen ve bilinmeyen her şey- kendisine ait olan Allah’a mahsustur.” Ayrıca, âlem kelimesinin bir tür ümmet ya da topluluk anlamına geldiğini de belirtir: İnsanlar âlemi vardır, cinler âlemi vardır ve yaratılmış varlıkların diğer türü de bir âlemdir.

Dahası insanların, cinlerin ve yaratılmış varlıkların diğer her türünün her çağı ve her nesli bir âlemdir. Bu âlem kelimesinin önemli bir boyutu, bizim için bilinemez olan sayısız gerçeklik dünyasını dikkate almak için farkındalığımızın ve ahlâkımızın ufkunu genişletmesidir.

32 Hakikati ve hakkı ifade eden bu Hak kelimesinden, her yaratılmış varlığa borçlu olduğumuz ve hak olarak ifade edilen hak duygusu gelir. Bundan dolayı bütün yaratılmışların hakları vardır. S. Hossein Nasr “Islam, the Contemporary World and the Environmental Crisis” (Türkçesi: Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Çevre Bunalımı*, çeviren: Mevlüt Uyanık, *İslâmî Araştırmalar*, 1990, cilt: IV, sayı: 3, s. 155-174) başlıklı makalesinde, hakkın birbiriyle ilişkili anlamları üzerinde şöyle düşünür:

“İslâm’ın kilit kavramlarından biri, Kur’ân’da sıklıkla geçen ve doğruluk, gerçeklik, gerçek doğru, adâlet, vecibe anlamına gelen “hak”tır (çoğul “hukuk”). Hak aynı zamanda Allah ve Kur’ân için kullanılan adlardan biridir. İnsanların yaratıklar anlamındaki doğal çevreyle ilişkisine dair İslâmî görüşü anlama açısından da çok büyük önem taşır. İslâm’a göre, her varlık hak sayesinde var olur ve doğasının gereği olarak hak sahibidir. Aynen hayvanlar gibi ağaçların, hatta ırmakların ve dağların da hakları vardır. Doğayla ilişkiye girerken insanların her yaratığın haklarına saygı göstermesi ve gereğini yerine getirmesi gerekir; her yaratık da buna uygun olarak vecibeler taşır. İslâm, biz insanların bütün haklara sahip olduğu ve diğer yaratıkların bizim onlara tanımaya karar verdiklerimiz dışında hiçbir hak tanımadığı yolundaki fikre tamamen karşıdır. Yaratıkların haklarını biz değil, Allah vermiştir, biz öyle karar verdik diye de o haklardan mahrum bırakılmaları söz konusu olamaz.” (s. 97). Richard C Foltz, Frederick M Denny ve Azizan Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003) içinde. (Türkçesi: Foltz, R. C. (Ed.). (2007). *İslâm ve Ekoloji/Bahşedilmiş Bir Emanet* (N. Elhüseyini, Çev.). Oğlak Yayınları)

33 32:7 âyetindeki *ahsana* fiili, en yüksek hayır, en yüksek güzellik, mükemmellik ve kusursuzluk anlamlarını bir araya getirir. 27:88 âyetindeki *atkane* fiili ise, bir şeyi kesinlik, tamlık ve tam bir hünerle mükemmelleştirmek anlamına gelir.

34 Kur’ân’ın her sûresi, Besmele ile yani “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla” başlar. Bu kısa ve şiirsel ifade, Kur’ân’ın özünü içerir ve Kur’ân’da (Tevbe sûresi dâhil) 114 defa tekrarlanır. İslâm’ın dinî metinlerine göre Rahmân isminin, yani O’nun merhametinin, ezelden ebede; burada ve âhirette Allah’ın yaratıklarıyla olan temel ilişkisini gözetir. İslâm geleceğinde, Rahmân ve Rahîm, Allah’tan sonra Allah’ın en büyük isimleri olup, Esmâ-i Hüsnâ arasında Allah’ın yarattıklarıyla olan ilişkisini en iyi şekilde açıklayan isimlerdir.

- ³⁵ Meydana gelen her şey – hatta acı, ıstırap, zarar, ölüm ve kötülük bile – zamanı gelince kozmik merhametin himayesi altına girecektir. “*Allah merhameti kendine emretti.*” (6:12) âyeti, merhametin evrensel bir kanun (sünnetullah), kozmosun hakim teması ve yaratma eyleminin temel amacı olduğunu vurgular. Bkz. Umar Faruq Abd-Allah, “Mercy: The Stamp of Creation” (Nawawi Foundation, 2004); Mohammed Rustom, *The Triumph of Mercy: Philosophy and Scripture in Mullā Şadrā*, SUNY Press, 2015; (Türkçesi: Rustom, M. (2017). *Merhametin Zaferi Molla Sadra’da Felsefe ve Kutsal Kitap*, çev.: Z. H. O. Aström, Nefes Yayınları)
- ³⁶ “40:7. âyet’te, teknik olarak bir fiil sıfatı olan merhamete, bir zat sıfatı olan bilgiye göre öncelik verilmiş ve yine evrensel plandaki merhametin üstünlüğü vurgulanmaktadır.” Abdullah, “Mercy” (2004)
- ³⁷ İsteyerek ibadet etme veya Rablerinin emirlerini reddetmeyi seçme yeteneği, insan için olduğu kadar cinler için de geçerlidir...(51:56)
- ³⁸ Bkz.: İbrahim Özdemir, “Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur’anic Perspective,” in Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003), 17: Türkçesi: “Kur’an Perspektifleriyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru”, *İslam ve Ekoloji: Bahsedilmiş Bir Emanet*, ed.: R Foltz, F.M. Denny, A. Baharuddin, çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak yayınları, 2007, s. 41-65): “Kur’ân’ın vurguladığı gibi, insanlar bu evrensel yasanın tek istisnasıdır, çünkü Allah’ın emrine uyma ya da uymama yönünde özgür tercihin bahsedildiği tek varlık insandır. Aradaki tek fark şudur: Başka her yaratık gayri ihtiyari kendi doğasına uyarken, insanların kendi doğalarına uymaları *icap* eder; *gayri ihtiyarlığın* yerine *icabeti* geçiren dönüşüm, insan olmanın getirdiği emsalsiz bir ayrıcalık olduğu kadar emsalsiz bir risktir de. İnsanlardan başka varlıklar Rablerine isyan etme kabiliyetlerine sahip olmasalar da, Kur’ân öğretisinde isteyerek teslim olurlar: Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de “İsteyerek geldik.” dediler (41:11).
- ³⁹ Bkz.: Yusuf Al-Qaradawi, *Ri’âyat al-Bi’ah fî Şari’ati ’l-İslâm* (Cairo: Dâr ash-Shurûq, 2006), ss. 31 ve Seyyed Hossein Nasr, *Islam and the Environmental Crisis*, 95-96, *The Need for a Sacred Science* (Albany, NY: State University of New York Press, 1993) içinde, ss. 130-133.
- ⁴⁰ Mahlûkâtta Allah’ın âyetleri/işaretleriyle ilgili olarak bkz.: Al-Qaradawi, *Ri’âyat al-Bi’ah*, 31, 33-34, 155; Nasr “*Islam and the Environmental Crisis*,” ss. 95-96; *Sacred Science*,130-133; İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, ss. 27, 98, 100; Özdemir, “Environmental Ethics,” ss. 10-11, 19-22; Nomanul Haq, “Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction” Foltz, Denny and Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology* (2003) içinde. ss. 126, 130; ‘Ali Gomaa, *Al-Bi’ah wa’l-Hifâz ‘alayhâ min Manzûr Islâmî* (Cairo: Al-Wâbil As-Sayyib, 2009), 33-34. Said Nur-

si, *The Supreme Sign* (trans. Hamid Algar), Berkeley, California, 1979. (Türkçesi: *Ayet-ül Kübra*. Sözler Neşriyat A.Ş., İstanbul)

⁴¹ Al-Qaradawi, *Ri'āyat al-Bī'ah*, 12-14.

⁴² Izz ad-Dīn ibn 'Abd as-Salām (d. 660 H. / 1262 G.), *Qawā'id al-Ahkām fī Masālih al-Anām*. İnsan topluluklarıyla ilgili bu gözlem, bir bütün olarak yaratılış için de geçerlidir... (Türkçesi; *Hükümün Delilleri*, çev: Zübeyir Çetin, İTİSAM Yay., 2022, İstanbul).

⁴³ Al-Munāwī (952-1031 H. / 1545-1621 G.) *Fayd al-Qadīr Sharh al-Jāmi' as-Saghīr* quoted in Al-Qaradawi, *Ri'āyat al-Bī'ah*, 18.

⁴⁴ Enes ibn Mālik ve Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. *Mishkāt al-Masābīh*, hadis no. 4998, 4999.

Bkz. Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn, Foltz, Denny ve Baharuddin (Eds), *Islam and Ecology*, 2003, 185-247'de "The Basis for a Disiplin of Islamic Environmental Law". Ayrıca bkz. Abubakr A. Bagader, Abdulatif T. E. El-Sabbagh, Mohamed A. Al-Glayand ve Mawil Y. I. Samarrai, Othman A. Llewellyn ile birlikte, *Environmental Protection in Islam*, 2d rev. ed., IUCN Environmental Policy and Law paper no. 20 Rev, World Conservation Union / Meteorology and Environmental Protection Administration of the Kingdom of Saudi Arabia (Gland, Switzerland and Cambridge: IUCN, 1994), 1-2. http://cmsdata.iucn.org/downloads/eplp_020reven.pdf [Erişim: 22.08.2022] Ayrıca bkz. Othman A. Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," *Journal of Research in Islamic Economics (Jeddah)* 1, no. 2 (1984): 29; ve Othman Llewellyn, "Shari'ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design," *Islamic Architecture and Urbanism (Dammam, Saudi Arabia: King Faisal University, 1983)*, 32.

⁴⁵ Mîzân ve kıst kelimelerinin aynı güçlü birleşimleri, Kur'ân'da yetimlerin bakımıyla ilgili olarak da kullanılır: "Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın". (6:152)

⁴⁶ Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an*. Chicago: Bibliotheca Islamica, 1980, s. 45. (Türkçesi: Fazlur Rahman. (2017). *Ana Konularıyla Kur'ân*. çev.: Alparslan Açıkgeç, Ankara: Ankara Okulu, 15. Baskı)

⁴⁷ Zeyd b. Ziyâd, Bûsr es-Suleimî'nin oğullarına, binek hayvanını kırbaçla dövmek ve onu dizginle kabaca kontrol etmek hakkında Hz. Peygamber'den bir hüküm bilip bilmediklerini sordu. Evin içinden bir kadın: "Ey soru soran! Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır" (6:38) diyerek cevap verdi. Oradaki erkekler, konuşanın Hz. Peygamber'i tanıyan abları olduğunu söylediler. İmâm Ahmed b. Hanbel ve El-Beyhakî.

⁴⁸ Muvvaffak ed-Dīn b. Kudāma (ö. 620 H. / 1223 G.), *Al-Muğni: kitāb al-*

cihād; Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 11; Samarrai, "Environmental Protection and Islam," *Journal of the Faculty of Arts and Humanities*, King Abdulaziz University (Jeddah) 5 (1985), 39. Alıntılanan Kur'ân âyetinde geçen ekin ve nesil kelimeleri sadece bitki örtüsünü ve sürüleri değil, genel olarak tüm flora ve faunayı da kapsadığı dikkate alınmalıdır. Ayrıca bkz. İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, ss. 90-91.

49 Kur'ân'da şeytanın insanlara sığırların kulaklarını kesmelerini emredeceğini bildirilmektedir (4:119). Bu nedenle İslâm medeniyetlerinde köpeklerin kulaklarının kesilmesi, atların kuyruklarının kırılması gibi hayvanların sakat bırakılmasından vazgeçilmiştir. O hâlde radyasyonlu yaprak dökücülerin ve diğer pestisitlerin kullanımıyla ortaya çıkan tüm ekosistemlerin bozulması, tahrip edilmesi ve kirletilmesi bir yana, hayvan deneylerinde gerçekleşen canlı muayenesi ve türümüzün Dünya üzerinde yarattığı diğer etkiler ne kadar daha vahim ve şeytanî bir iğrençliktir?

50 *Teshir* kavramının kapsamlı bir incelemesi için bkz. Tlili, Sarra, *Animals in the Qur'an*, Cambridge University Press, 2012, ss. 92-115. Musahhar olmak; gündüzün, gecenin, güneşin, ayın, yıldızların, denizlerin, dağların, bitkilerin ve hayvanların insanlığa faydalı olması demektir; insan hakimiyetine veya otoritesine tabi oldukları anlamına gelmez. Bu durum, insanlığa olduğu kadar diğer türlere de hizmet etmelerini engellemez; gerçekten de genel olarak Dünya'daki canlılara hizmet ettikleri açıktır. Bkz. Tlili, 92, 100, 111-115; İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 128; Ayrıca bkz. Al-Qaradawi, Ri'ayat al-Bi'ah, 34-35.

51 İnsan ve yaratılmışların geri kalanı yaratılmada birbirine benzer eşittir. İnsanın diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu iddia etmek, tıpkı Şeytan'ın Allah'ın Âdem'e boyun eğme emrini üstünlük gerekçesiyle kabul etmeyi reddetmesi gibi Allah'a itaatsizlik gibi görünmektedir: "Beni ateşten onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm' cevabını verdi." (7:12). Bkz. İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 78.

52 İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 128:

"Bazı Kur'ân müfessirleri bu hizmetin yani görevin sadece insan yararına olduğunu düşünseler de, çeşitli âyetler incelendiğinde böyle bir iddiayı doğrulayacak hiçbir açık delil olmadığı görülmektedir. İnsan, diğer canlıların hizmetlerinden yararlırsa da bu mutlaka tek yönlü bir süreç değildir.

Yapılan inceleme, yalnızca insanlara hizmet eden hayvanlarla ilgili âyetlerle sınırlıysa, teshir bu anlama gelebilir. Ancak gündüz, gece, güneş, ay ve yıldızlar gibi çevrenin diğer unsurlarını düşündüğümüzde anlam daha da berraklaşır. Bu unsurların insanın hizmeti için oldukları ifade edilse de, diğer canlılara da hizmet ettikleri açıktır. Kur'ân'da bunun aksi de belirtilmez..."

- Aynı şekilde, Kur'ân'daki "Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur." (2:29) âyeti ile ilgili olarak İzzi Dien, "Buradaki 'siz' kelimesi, zaman ve mekân sınırlaması olmadan yeryüzünde yaşayan tüm bu yaratıkları ifade eder. Bu sonuç, bazılarının iddia edebileceği gibi anlamı özgün niyetinin ötesine genişletmez çünkü Müslüman âlimler, metin yorumlarında bu ilkeye karşı çıkan hiçbir neden olmaması koşuluyla genellik ilkesini kabul ederler." (s. 87-88)
- 53 Taqî ad-Dîn Ahmad ibn Taymîyah, *Majmû' al-Fatâwâ*, 11:96-97. (Türkçesi: *Mecmu'u'l Fetava* (8. Cilt), Dar'ul İman, 2018, İstanbul. Bu fetvayla ilgili bir tartışma için bkz.: Samarrai, "Environmental Protection and Islam," 37-38; İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 99-100; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 36-37; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 5.
- 54 Samarrai, "Environmental Protection and Islam," 37; İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 27, 97-100. Also see Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 5-6, 33-34 and Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 37.
- 55 Buhârî, *Tecrid-i Sarih*, C. 8, Hadis no: 1265, s.388. Ebû Hüreyre'den rivayet eden Buhârî ve Müslim. Karıncalar, belki de insan gözünün algıladığı en küçük canlılar arasında oldukları için İslâm ahlâkının çeşitli örneklerinde söz konusu olmuşlardır. Onlar için geçerli olan bazı hükmüler arkel bakteriler ve diğer mikroorganizmalar gibi daha küçük canlılar için de geçerli olabilir. Bu türler, Dünya'daki en bol ve çeşitli yaşam biçimleri arasında olup dünya'nın biyokütlesinin yarısından fazlasını oluşturabilir. Ayrıca Kur'ân'ın 27. sûresi Karınca (en-Neml) olarak adlandırılmıştır.
- 56 Müslim, *Kitâbu'z-Zikr*, 99; Tirmizî, *Fiten*, 26. Bu hadis-i Şerif, Kur'ân'daki: "Sonra da, nasıl davranacağınızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık (Onların yerine sizi getirdik)." âyetini yakından yansıtır. (10:14).
- 57 Ar-Râghib Al-İsfahânî (d. 502 H. / 1108/1109 G.), zikreildiği yer: Al-Qaradawi, *Ri'âyat al-Bi'ah*, 23. (Türkçesi: *İslam'da Çevre Bilinci* çev.: Mithat Acat-M. Mihdi Acat, Nida Yay., 2011)
- 58 Al-Qaradawi, *Ri'âyat al-Bi'ah*, 23.
- 59 Nomanul Haq, "Islam and Ecology," 132. Kur'ân, Allah'ın meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" dediğinde meleklerin, "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? diye sorduğunu öğretti. (2:30). Bu, meleklerin, Adem oğullarının iyilik kadar kötülük de yapma özgürlüğüne ve gücüne sahip olacaklarını öngörebileceklerini gösterir.
- 60 Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], A.R. Agwan, (Ed.), *Islam and the Environment*, (New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997), 55.

Kur'ân, fasadın (bozulmanın) ekin ve bereketin yok edilmesiyle bağlantılı olduğunu açıkça belirtir (2:205; 7:85). "Fesad karada ve denizde ortaya çıktı." (30:41)

⁶¹ Özdemir, "Environmental Ethics," 203.

⁶² Bkz.: paragraf. 5.5.

⁶³ 95:4–8.

⁶⁴ Llewellyn, "Letter to Aishah"; The Qur'an, 99:7–8; Buhârî, Cuma, 11.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 321.

⁶⁶ 33:72.

⁶⁷ Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 6; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 30.

⁶⁸ Kur'ân, (2:286). Merhametin, şefkatin ve iyiliğin timsali olan ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, günah işlemekten korunmasına rağmen "Hiç kimseyi kendi ameli (iyi işleri ve ibadeti) cennete koyamaz." buyurdu. Sahâbeler, "Seni de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca da, "Evet, Rabbimin rahmeti bürümedikçe ben de." cevabını verdi. Buhârî, Rikak, no.474. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=7&SAYFA=668> [Erişim: 22.08.2022]

⁶⁹ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."

⁷⁰ Llewellyn, Taslak Ekibi adına hazırlanan yayınlanmamış bildiri, *İslâm İklim Değişikliği Deklarasyonu*, 2015 (<https://www.ifees.org.uk/wp-content/uploads/2020/01/iccd-turk.pdf>); Llewellyn, "Reverence and Utmost Good," 2019 ve Othman A. Llewellyn ve Abdallah R. Altlat, "The Haraman and the Hima: Inviolable Sanctuaries and Protected Areas in Islam" Proceedings of Delos4 Workshop, 23-27 Nisan 2017, (IUCN/WCPA Specialist Group on Cultural and Spiritual Values of Protected Areas, baskıda). Uluslararası yükselen milliyetçi hareketlerle ilgili olarak, Hz. Ali'ye izâfe edilen şu söz anlamlıdır: "Adâlet, milletlerin kalkanıdır." Bkz. *Ghurar al-Hikem ve Durar al-Kalim*, 'Abd al-Wâhid b. Muhammad al-Amidi, Hadis no. 1873.

⁷¹ Llewellyn, "Letter to Aishah"; Samarrai, "Environmental Protection and Islam," 37–39; Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 5–6, 9–10.

⁷² Llewellyn, "Letter to Aishah"; Kur'ân, 44:38–39, 21:16–18, 38:26–28, 3:190–191, 14:19, 16:3, 25:68, 29:44, 45:22, 64:3, vd.

⁷³ Bkz.: İbrâhîm ibn Müsâ Ash-Shâtîbî (d. 790 H. / 1388 G.), *Al-Muwâfaqât fî Usûl ash-Sharî'ah: kitâb al-maqâsid*: Giriş kısmı.

⁷⁴ Müslim ve Ebu Dâvûd. Burada, "*her şeyde en yüksek iyilik*", her yaratılmış varlığa karşı davranışımızda en yüksek iyiliği ve her eylemde en yüksek iyilik veya mükemmelliği içerir. "Bütün mahlûklar Allah'ın kullarıdır ve onların Allah'a en sevgili olanları, kullarına en faydalı olanlarıdır." el-Hatîb et-Tebrîzî. Mişkâtü'l-Mesâbih. Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1380/1961, *Hadis No*: 4998, 4999.)

- ⁷⁵ Buhârî, Kitap 1, Hadis No: 7.
- ⁷⁶ Abd-Allah, "Mercy."
- ⁷⁷ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 16; Buhârî, "Edeb", 13.
- ⁷⁸ Şükür ve şükretmek, tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'tan bir nimeti kabul etmek, tanımak ve göstermektir. Zıddı ise küfürdür. Kelimenin tam anlamı nankörlük: gizlemek, örtmek, unutmak, görmezden gelmek veya bir nimeti inkar etmektir. İslâm'da inanmama ve inançsızlık da küfür kelimesi ile ifade edilir. Bizi şükretmeye çağıran birçok âyet arasında şu ikisi öne çıkmaktadır: "*Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi*". (16:78); "*Söyleyin; içtiğiniz suyu buluttan indirenler sizler misiniz yoksa onu Biz mi indiririz? Dileseydik onu acılaştırırdık; hala şükretmez misiniz?*" (56:68-70)
- ⁷⁹ Al-Qaradawi, Ri'âyat al-Bî'ah, 35-37.
- ⁸⁰ Al-Qaradawi, Ri'âyat al-Bî'ah, 33-34.
- ⁸¹ Al-Qaradawi, *Ri'âyat al-Bî'ah*, 34-35. Ayrıca her sanat eseri sadece bizim ilgimizi, takdirimizi ve hayranlığımızı değil, aynı zamanda özen ve korumamızı da hak eder. Allah'ın âyetleriyle dolu, O'nun yaratılışının bir şaheseri olan ve kâinatta bildiğimiz tüm canlıları içinde barındıran yeryüzü, ne kadar ilgimizi ve korumamızı hak ettiği açıktır. Bkz. Özdemir, "Environmental Ethics", 20-22.
- ⁸² İbn Mace, Mukaddime, 17. Çok sayıda dinî kaynak öğrenmenin önemini göstermektedir. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen Kur'ân'ın ilk ayeti, "Oku! Yaratan Rabbinin adıyla" (96/1) Daha sonra Hz. Peygambere "Rabbim, ilmimi artır" (20/114) diye dua etmesi emredildi. Hz. Peygamber de bir çok Hadis-i Şerifte ilmin önemini vurguladı: "Âlimin âbid kişiden üstünlüğü ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Mu-hakkak, âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır". "Kim bir yola ilim aramak üzere giderse Allah onun için Cennet'e giden bir yolu kolaylaştırır ve şüphesiz melekler ilim öğrencisinin rızasını istedikleri (veya) ondan hoşnut oldukları için kanatlarını indirirler" (Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17).
- ⁸³ 20. yüzyılda ulus-devlet zihniyetiyle şekillenen Müslüman ülkelerdeki aynı eğitim sisteminin, bizi Dünya'da daha iyi yaşam biçimlerine geri dönmeye hazırlayamayacağı açıktır. Bu nedenle, mevcut eğitim sistemleri semptomları tedavi eden teknik çözümler sunmak için yeterli olabilir, ancak bu teknik çözümler krizin temel nedenlerini ortadan kaldıramaz. Ekolojik değerleri ön planda tutan, bize ve gelecek nesillere krizi ele almak ve çözmek ve yeryüzünde duyarlı, yetkin halifeler olmak için ekolojik okuryazarlık sağlayan kökten yeni bir eğitime şiddetle ihtiyacımız var. Bkz. David Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect* (Washington, DC: Island Press, 2004), 5-25.

- ⁸⁴ Orr, *Earth in Mind*, 9. Dünya ve sistemlerinin tüm karmaşıklıklarına rağmen güvenli bir şekilde yönetilip yönetilemeyeceği sorusuyla ilgili olarak bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild* (Tucson, AZ: U. of Arizona Press, 1996), 107-125.
- ⁸⁵ Orr, *Earth in Mind*, 9.
- ⁸⁶ UNESCO, Tiflis Deklarasyonu, 1978. Tiflis Deklarasyonu'ndan bu yana geçen kırk yılda, çevre eğitiminin beş orjinal hedefi, *Farkındalıktan Eyleme* bir süreklilik olarak daha da geliştirildi ve rafine edildi:
- Dünyayı insanlıkla paylaşan yaşam çeşitliliğinin *farkındalığı ve takdiri*.
  - Doğal sistemlerin nasıl işlediğine ve insan sistemlerinin bunlara nasıl bağlı ve bağımlı olduğuna dair *Bilgi ve Kavrayış*.
  - Dünya'nın sağlığına saygı ve ilgi gösteren tutumlar ve çevre yönetimine katılmak için *ahlâkî motivasyon*.
  - Çevre sorunlarını tanımlamak, eleştirel bir şekilde tahlil etmek ve bunların temel nedenlerini çözmeye katkıda bulunmak için gereken *Problem Çözme Becerileri*.
  - Ahlâkî sorumluluk duygusu, ekolojik olarak duyarlı hayat tarzı ve davranış seçimleri yapma yeteneği ile *Kişisel Eylem Taahhüdü*.
- Bkz.: Joel Barnes, Tiflis Hükümetlerarası Çevre Eğitimi Konferansı Nihâi Raporundan. Ayrıca William Stapp, Joseph Cornell, Judy Braus ve David Wood, Steve Van Matre ve David Sobel'in çalışmalarından uyarlanmıştır.
- ⁸⁷ Dünya ve onun canlı toplulukları hakkında bilgi edinmek için her zamankinden daha iyi kitaplara, filmlere, resimlere ve etkileşimli bilgisayar oyunlarına sahip olmamıza rağmen, her neslin vahşi doğa ile giderek daha az temasa sahip olması çelişkisinden derinden rahatsızız. Kitaplar, filmler, belgeseller ve etkileşimli oyunlar, ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, tabii hayatla gerçek temasın yerini tutamazlar. Bkz. Aishah Abdallah, "Islamic Values relating to Wildlands and Wildlife, and Wilderness Leadership" (Sunum Zawayah Rosales, İspanya, 2017'de yapılmıştır). Ayrıca bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild*, 89-90. Abdallah, "Wildlands and Wildlife."
- ⁸⁸ Abdallah, "Wildlands and Wildlife."
- ⁸⁹ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve sahabelerinin içinde doğduğu kültürü ve toplumu, yaban hayatının değerleri şekillendirmişti. Araplar, sağlık gerekçesiyle küçük çocuklarını Bedeviler tarafından büyütülmek üzere çöle gönderiyorlardı. Hz. Peygamber de dört yıl kadar Tâif yakınlarındaki Beni Sa'd dağlarında üvey annesi Halîme ve ailesiyle yaşamıştı.
- ⁹⁰ Abdullah, "Wildlands and Wildlife." Şiirde, karşılıksız aşktan aklı başından gitmiş olan aşık Mecnun, vahşi hayvanların arkadaşları olduğu çöle sığınır. Felsefe literatüründe, bir tabiat çocuğu olan Hayy ibn Yakzân, bir adada tek başına bir ceylan tarafından büyütülür. Vahşi tabiatla bü-

yümesine rağmen, hayatının geç döneminde tanıştığı bir âlimin Kur’ân ve sünnetten hareketle iman, ahlak ve hikmet konularından ulaştığı hakikatlere ulaşır.

⁹¹ Abdullah, “Wildlands and Wildlife.” İki ya da üç kuşak önce bile şehirli insanlar mevsimlere, iklime, topladıkları yağmur suyuna, çektikleri yeraltı suyuna ve yiyeceklerini yetiştiren çiftliklere uyum sağlıyorlardı. Birçok insan, vahşi doğada kamp yapmayı seviyordu. Ancak günümüzde giderek daha fazla insan topraktan, hayvanlardan ve hatta bazı açılardan birbirlerinden kopmakta ve yabancılaşmaktadır. Özellikle kızlar, hanımlar için tehlikeli olduğu veya uygunsuz olarak görüldüğü için yaban hayatından mahrum edilmektedirler.

⁹² Nasr, *Sacred Science* (1993), 142.

⁹³ Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3.

⁹⁴ Llewellyn, “Fâtiha Sûresi” (Zaviye Rosales, İspanya, 2017’de yapılan sunum) Fâtiha’yı okuduktan sonra Kur’ân’dan kolayımıza gelen âyetleri okuruz. Yıldızlar ve ağaçlar gibi secdeye gideriz. (55:6). Sonra yüzlerimizi, tozundan yaratıldığımız toprağa koyarız. Bütün varlığımız; kalbimiz ve aklımızla, dilimiz ve uzuvlarımızla ibadet ederiz. Cemaat halindeyse omuz omuza vererek birlikte ibadet ve dua ederiz.

⁹⁵ Al-Qaradawi, *Riayat al Bi’a*, ss. 241-245.

⁹⁶ Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 48. Said Nursi, *On Fasting: Meanings and Messages from the Month of Ramadan*, (Translated by Colin Turner), Nursi Society, Windsor, CT, 2021. (Türkçesi: Nursi, B. S. (2009). *Ramazân İktisat Şükür Risalesi*. Yeni Asya Neşriyat)

⁹⁷ Muhammed Esed ve diğer alimler, Kâbe’yi tavaf etmemizin, Dünya’nın güneş ve ayın da Dünya etrafındaki yörüngelerini yansıttığını belirtmişlerdir. Bkz. Muhammed Esed, *The Road to Mecca* (Cebelitarık: Dar al-Andalus, 1980), 370. (Türkçesi: Esed, M. (2021). *Mekke’ye Giden Yol* (A. M. Gündoğdu, Çev.). İnsan Yayınları)

⁹⁸ Esed, *age*, s. 370.

⁹⁹ Taberî ve İbn Kesîr.

¹⁰⁰ Yazar Michael H. Hart, onu, insanlık tarihindeki en etkili insan olarak nitelendirmesi, Hz. Muhammed’i (s.a.v.) hem mânevî bir lider hem de toplumun hükümdarı ve reformcusu olarak ikili rolünden kaynaklanmaktadır. Kendini beyaz ayrılıkçı olarak tanımlayan Hart, ne Müslüman ne de İslâmî değerlerin destekçisidir. İslâmî değerlerin Müslüman ülkelerdeki hayvanlara yapılan muamele üzerindeki etkisi, Avrupa’dan gelen seyyahlar tarafından not edildi. 1832-1833 yıllarında İstanbul ve Türkiye üzerinden Kudüs’e hacca giden Fransız şair, seyyah ve diplomat Alphonse de Lamartine (1790-1869) şu tespitte bulunmuştu:

“Müslümanlar, canlı ve cansız mahlûkâtın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhasıl *Allah’ın yarattığı her şeye hürmet*

ederler; bizim memleketlerde başıboş bırakılan veyahut eziyet edilen bu zavallı hayvan cinslerinin hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen (belirli) aralıklarla su kovaları sıralanır; bazı Türkler, ömürleri boyunca besledikleri güvercinler için, ölürlen vakıflar kurarak, kendilerinden sonra da (bu hayvanlara) yem serpilmesini sağlarlar.” A. Lamartine, *Travels in East, Including A Journey in The Holy Land*, vol. 2. Edinburgh: William and Robert Chambers, 1850.

Mısır’da on yıldan fazla yaşamış olan İngiliz seyyah Edward William Lane (1801-1876) de *Manners and Customs of the Modern Egyptians* (Modern Mısırlıların Görgü ve Gelenekleri) (1836) adlı eserinde benzer şekilde şunları söyler: “İnsanlıklarını dilsiz hayvanlara karşı gözlemlemekten çok memnun oldum.” Lane, Müslümanların hayvanlara karşı bu duyarlılıkta yıllar sonra bir düşüş gözlemlediğinde, bunun Avrupalıların davranışlarının bir etkisi olduğuna inandığını belirtti: “Avrupalıların yaşadığı ya da sık sık ziyaret ettiği yerler dışında dilsiz hayvanlara karşı gaddarlık yapıldığını hatırlamıyorum.” Bkz. Nomanul Haq, “İslâm ve Ekoloji”, 148). Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, The American University in Cairo Press, 2003, 284-285. Bkz.: Nomanul Haq, “Islam and Ecology,” 148)

- ¹⁰¹ Çocukken yetim kalan Hz. Muhammed (s.a.v.), Müslümanlar tarafından cahiliye olarak bilinen, zayıfların güçlülerin insafına terk edildiği bir toplumun zulmünü ve sertliğini ilk elden yaşamıştı. Kendisi gibi yetimlerin, dulların, kölelerin, kadınların, yabancıların, etnik ve ırksal azınlıkların, evcil ve vahşi hayvanların, kabile liderlerinin keyfi korumalarının ötesinde hiçbir hak ve güvenceleri yoktu. Kötülüğe ve adâletsizliğe karşı verdiği mücadelede kararlı, sert ve güçlü, hem insanlar hem de diğer yaratılmış varlıklar olmak üzere zayıflara karşı nazikliği nefes kesiciydi. Allah’ın, karı koca arasına koyduğu sevgi ve şefkat bağlarını Kur’ân’da şöyle örneklendirmişti: “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle!” diyenlerdir (25:74). Gelin ve damatları, “Allah’ın bereketi içinizde yaşasın, üzerinize bereket yağdırsın ve sizi hayırda birleştirsin.” sözleriyle selamladı. Ailesi, arkadaşları, komşuları ve hayvanlarıyla etkileşimde iyi bir mizah ve sevecen bir yaklaşım gösterdi. Eşi Aişe ile yarışır; bazen kaybeder, bazen kazanırdı. Kazandığında “Bu, öncekini telafi eder.” derdi. Çocuklar sırtına bindiği zaman namazda secdesini uzatırdı. Bir kadın ona deve için ısrarla yalvarınca, ona “deve yavrusu” verdi. Kadının üzüldüğünü görünce “Her deve bir başka devenin yavrusu değil mi?” diye gönlünü aldı. Binelerinden biri olan katırı hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla “kirpi” anlamına gelen düldül adı verilmişti. bkz. İbrahim Özdemir, “The Prophet Muhammed (s)”, *Encyc-*

- lopedia of Religion and Nature*, ed. Bron Taylor and Jeffrey Kaplan (New York: Continuum, 2003), ss. 1124-1125.
- 102 Müslim, Birr, 77.
- 103 Ebû Dâvûd, Sünen; Bkz.: Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], "Islamic Environmental Ethics", 62.
- 104 *Mishkat al-Masabih* 4103, Book 20, Hadith 39. <https://sunnah.com/mishkat:4103>. [Erişim: 22.07.2022].
- 105 Muslim, Hadith: 4944.
- 106 Bukhari, Vol. 3, Book 40, Hadith 551. <https://sunnah.com/bukhari:2363>. [Erişim 22.07.2022]
- 107 *Mishkat al-Masabih*, Book 6, Hadith 129; (Sahîh al-Bukhârî 2365). Hadîth related by Abû Dâwûd from 'Âmir Ar-Râm.
- 109 *Mishkat al-Masabih* 3542, Book 16, Hadith 88. <https://sunnah.com/mishkat:3542>. [Erişim: 22.07.2022]
- 110 Mişkât al-Mesâbîh, hadis no. 2970.
- 111 Ahmed b. Hanbel, VI, 444. Bkz. Müslim, Müsâkât, 7. *Mishkat al-Masabih* 4103, Book 20, Hadith 39. <https://sunnah.com/mishkat:4103>. [Erişim: 22.07.2022]
- 112 Bkz.: paragraf 5:14; 5:17.
- 113 Muslim, Hadith: 4944
- 114 Bukhari, Vol. 3, Book 40, Hadith 551. <https://sunnah.com/bukhari:2363>. [Erişim: 22.07.2022] Ibn Hajar al-Asqalani, *Fath al-Bari bi Sharh Sahih al-Bukhari* (Beirut: Dar al-Fikr, 1992), vol. 8, p. 18.
- 115 Bkz.: paragraf: 5:14-5:15
- 116 Vedâ Hutbelerinde de "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun! Şüphesiz siz onları Allah'tan bir emânet olarak aldınız ve Allah'ın sözüyle onlardan helâl olarak yararlanıyorsunuz... Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları var. Öyleyse kadınlar hakkında Allah'tan korkun ve onların esenliğine dikkat edin. Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahidim ol!"
- 117 Carl Sagan, "*The Pale Blue Dot* (Soluk Mavi Nokta) adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "Şu noktaya tekrar bakın. Orası burası. Orası evimiz. Burası biziz.... türümüzün tarihindeki her aziz ve günahkâr orada yaşadığı bir güneş ışını içinde asılı duran bir toz zerresinde...." Bilim insanları astronomların uzayda hayatını sürdürebilmesi için Dünya'nın kendi kendine yeten hayatta kalma sistemini kopyalayarak paradoksal bir şekilde Dünya'ya daha derin bir değer vermemizi sağladılar.
- 118 <https://ourworldindata.org/world-population-growth> [Erişim. 22.08.2022]
- 119 Mohandas K. Gandhi, alıntı: E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered* (London: Blond and Briggs, 1973), p. 29. (Türkçesi: Schumacher, E. F., *Küçük Güzeldir*, Varlık Yayınları, 2019)

- ¹²⁰ Khalid, *Signs on the Earth*, s. 159. İslâmî bağlamda sürdürülebilir kalkınma konusunda bakınız Safei-Eldin A. Hamed, "Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamisation of Environmental Institutions," Foltz, Denny ve Baharuddin (der.), *Islam and Ecology*, 2003)
- ¹²¹ Yeryüzündeki çevresel yıkımın çoğuna sanayileşmiş ülkelerin sebep olduğu kuralının, sanayileşmemiş ülkelerden okyanuslara karışan muazzam miktardaki plastik, yağmur ormanlarının kesilmesi ve yakılması ve kurak alanların çölleşmesi gibi bazı istisnaları vardır.
- ¹²² Dünyadaki hayat kaynaklarının kullanımında ölçülü davranılması, bu kaynaklara erişimin adil bir şekilde dağıtılması ve vahşi ekosistemlerin korunması, muhtemelen insanlığın biyosfere büyük zarar vermeden sayıca artmasını sağlayabilir. Ancak hayat tarzımızda köklü değişiklikler yapana kadar bu akademik bir konu olarak kalacaktır. Permakültürle yaşayan çok azımız dışında, dünyaya getirdiğimiz her hayat onun üzerinde bir yük olacaktır.
- ¹²³ Hz. Peygamber, Müslüman erkekleri "Sevgi dolu, doğurgan kadınlarla evlenin çünkü ben sizin sayenizde insanların sayısını artırırım." diye teşvik etmiştir. Mişkâtü'l-Mesâbil, hadis no. 3091. Ayrıca şöyle dediği de rivayet edilir: "Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim..." İbn Mâce, Nikâh, 1.
- Gerçekten de nüfus tahminlerine inanılacak olursa önümüzdeki on yıllar içinde İslâm'ın diğer tüm inançlardan daha fazla sayıda müntesibi olacak. Bu da büyük ölçüde Müslüman ülkelerdeki doğum oranından kaynaklanıyor. Ancak bu hadis, bir emir veya sonsuza kadar çoğalma ruhsatı olarak mı yorumlanmalıdır? Metinde tartışılan değerlerin değiş tokuşu göz önünde bulundurulduğunda, bizce böyle değildir. Çocuk sahibi olmayı planlayan her Müslüman çift, ailelerinin dünya, Dünya'da yaşayanlar ve gelecek nesiller üzerindeki ayak izini nasıl azaltacaklarını düşünmeli ve dünyaya getirecekleri yeni hayatların *biyosfere yük getirmemesini* sağlamaya kendilerini adanmalıdır.
- ¹²⁴ İlgili ilkeler arasında Llewellyn, "Islamic Environmental Law" adlı eserden alıntılanan (Mecelle'den esinlenen) şu ilkeler de yer almaktadır: "İki kötülükle karşı karşıya gelince daha hafif olanı işlenerek, büyüğünün çaresine bakılır" (Mecelle, md. 28) ve "Daha şiddetli olan zarar, daha hafif olan zararla izâle olunur" (Mecelle, md. 27). Bu ilkelerin ayrıntıları için bu belgenin 5.5 bölümüne bakınız.
- ¹²⁵ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 19; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 42.
- ¹²⁶ Ebu Dâvûd, Tirmizî. Ayrıca Mecelle'nin 85, 87, ve 88 maddeleri; Mahmassani, *Falsafat al-Tashrî fi al-İslâm: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, 203-204; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 19; Llewellyn "Islamic Environmental Law", 14.

- ¹²⁷ Llewellyn "Islamic Environmental Law", 14.
- ¹²⁸ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 30–31.
- ¹²⁹ Üst toprak, yüzey suları ve sulak alanlar, balıkçılık, ormanlar ve ormanlık alanlar, meralar ve tarım arazilerinin yanı sıra yabani ve evcil türler ve ait oldukları ekosistemler yenilenebilir. Bu, yenilenme kapasitelerini aşmayacak oranlarda hasat edilmeleri koşuluyla sürdürülebilir bir şekilde kullanılabilirler anlamına gelmektedir. Fosil yakıtlar ve fosil yeraltı suları da dahil olmak üzere çoğu mineralin üretildiği, depolandığı ve yeryüzünde döngüye girdiği süreçler o kadar geniş bir zaman aralığında gerçekleşir ki, insanoğlu söz konusu olduğunda bunlar etkin bir şekilde yenilenemez. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmaları mümkün değildir. Ancak geri dönüşüm, daha az kullanım ve yenilenebilir ikameler kullanılarak bu kaynakların ömrü uzatılabilir. *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living* (Gland, İsviçre: IUCN, UNEP ve WWF, 1991), 9-10. Ayrıca bakınız Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 15.
- ¹³⁰ Abū 'l-Faraj 'Abd ar-Rahmān ibn Rajab (d. 795 H. / 1393 G.), *Al-Qawā'id: qā'idah no. 86*. Burada intifa hakkı, başkasının (Allah'ın) mülkünü aşılamadan ondan yararlanma hakkı olarak anlaşılmaktadır.
- ¹³¹ Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 18; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning" 39, 43.
- ¹³² İbn Mâce, "Aḥkām", 17.
- ¹³³ "Su bir dereceye kadar kaçak bir kaynaktır ve bu nedenle kurak topraklardaki kaçak özellikleriyle yaban hayatı ve hatta otlatma gibi diğer kaynaklar için özellikle uygun bir emsaldir. Kavramsal olarak, bir su akışının mümkün olan en iyi şekilde tahsisi ve kullanımından elde edilecek faydalar ile doğal ekosistemlerdeki enerji akışından elde edilebilecek faydalar arasında çarpıcı paralellikler vardır." Graham Child ve John Grainger, *A System Plan for Protected Areas for Wildlife Conservation and Sustainable Rural Development in Saudi Arabia* (Gland, Switzerland: National Commission for Wildlife Conservation and Development and IUCN, 1990), 107. Kaçak bir kaynak zaman veya mekânda sabit değildir; bir yerden bir yere hareket edebilir ve geçici, fanî veya kısa ömürlü olabilir.
- ¹³⁴ Araplar ziraatçı olmaktan çok çoban olarak tanınıyor olabilirler. Ortaya çıkardıkları İslâm medeniyeti tarımdaki yetkinliklerinden çok mimarîdeki başarılarıyla ve felsefe, matematik, tıp ve bilimlerdeki öğrenimleriyle tanınıyor olabilir. Yine de Yemen'de teras tarımı ve salma sulama, Umman'da ise *aflāj* olarak bilinen yeraltı ve yerüstü su kemerleri vasıtasıyla sulanan yoğun vaha tarımı gibi değerli geleneklerin mirasçıları olmuşlardır. Bkz: Abdal Hamid Fitzwilliam Hall, *An Introductory Survey of the Arabic Books of Filāha and Farming Almanacs*, (2010). <http://www.filaha.org/introduction.html>

- ¹³⁵ Arapça *filâhah*, “ekim, toprak işleme” ve buna bağlı olarak “tarım, çiftçilik, hayvancılık” ve fallâh, “çiftçi, toprağı işleyen, köylü” kelimeleri, “yarmak, bölmek” ve özellikle “toprağı sürmek, işlemek, ekip-bıçmek,” anlamına gelen *falaha* fiil formundan türetilmiştir. Aynı zamanda “gelişmek, zenginleşmek, başarılı, şanslı veya mutlu olmak” anlamlarını da taşımaktadır. Bakınız Fitzwilliam Hall, Filâha.
- ¹³⁶ Dahası, İslâm dünyasındaki tüm camilerin minarelerinden her gün beş vakit ezan okunurken “Başarıya gel, kurtuluşa gel” anlamına gelen felah kelimesi okunur: *Hayya ‘ala l-felah*: Dolayısıyla Arap dilinde hayvancılık, refah (bu dünyada ve öbür dünyada) ve ibadet ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. “Endülüs’te uygulanan İslâmî hayvancılık, tarımsal kimyasal gübreler ya da böcek ilaçları kullanılmaksızın yaklaşık dört yüz yıl boyunca (ve Granada örneğinde yedi yüz yıla kadar) büyük bir nüfusu ve gelişen bir medeniyeti destekleyen yoğun, organik, karma bir tarım sistemi olduğunu göstermektedir.” Fitzwilliam Hall, Filâha.
- ¹³⁷ M. K. Suleiman, vd (Eds), *International Workshop: Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans* (Kuwait Institute for Scientific Research, 2013). Şu adresten erişilebilir: <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu> [Erişim: 12.08.2022]
- ¹³⁸ Nehc’ül Belağa, Mektup no. 53. Halife Ali de şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah’ın yarattıklarının rızkı beş şeydedir: İyi yönetim, sağlam ekim, adil ticaret, kiralama ve sadaka.” Tarımla ilgili olarak, Allah’ın “O sizi yerden yarattı ve orada yerleştirdi.” (11: 61) buyurması bize, Allah’ın yarattıkları için hayat kaynağı kıldığı tahıl, meyve ve benzerlerinden top-raktan çıkanlarla geçimlerini sağlamaları için onlara ekim yapmalarını emrettiğini öğretmektedir.” Muhammed ibn el-Hasan el-Hurr el-Âmilî, Vasâil eş-Şfa, vol. 13, Kitâbu’l-Muzâra’a, Bölüm 2, Hadis no.10 .
- ¹³⁹ Yahya ibn Âdam Al-Qurashî (ö. 203 H.) *Kitâb al-Kharâj*, Sa’id ad-Dabî’den. Ayrıca bkz.: Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 3; Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” 36.
- ¹⁴⁰ Kurtzman, *The Death of Money*, 71.
- ¹⁴¹ Kurtzman, *The Death of Money*, 85.
- ¹⁴² Bu açıdan bakıldığında, para, modern dünyanın tasarladığı şekliyle, gezegenin dokusunu kemiren bir virüs niteliği kazanmaktadır. Bkz: Khalid, *Signs on the Earth*, 29-30.
- ¹⁴³ https://www.economist.com/content/global_debt_clock (Küresel borç, hızla 100 trilyon dolar sınırına yaklaşıyor. Küresel Ayak İzi Ağı, “insanlığın Dünya’nın ekosistemlerine olan talebini desteklemek” için artık 1,6 gezegene ihtiyacımız olduğunu bildiriyor ve “dünyanın aşım gününün 22 Ağustos 2020’ye denk geldiğini” hesaplıyor. Yani, gezeg-

- nin on iki ayda ürettiğini biz sekiz aydan daha kısa bir sürede tüketmiş olacağız.)
- 144 İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 132-133. Zekât sayesinde sosyal dayanışmaya katılırız ve zekât insanın açgözlülüğünü hedef alarak (Izzi Dien, age, 48) ve bize para ve zenginliğin hayatın amacı olmadığını öğreterek ruhumuzu temizler. (a.g.e., 17)
- 145 İktisâd, finans, bankacılık, ekonomi, ticaret ve sanayi ile ilgili İslâmî öğretilerle ilgilenir.
- 146 Alî ibn 'Abd al-Malik Al-Hindî *Kanz al-'Ummâl*, Hadis no. 5454. (Türkçesi: Hindi, Ali el-Muttaki el-. *Kenzu'l-Ummal (5 Cilt)*. Çeviren Hüseyin Yıldız ve Hasan Yıldız. Ocak Yayıncılık, 2019).
- 147 Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], "Islamic Environmental Ethics", 57.
- 148 Abdal Hamid [Fitzwilliam-Hall], "Islamic Environmental Ethics", 58.
- 149 İbn Mâce, Tahâret, 48. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/indexarama.php>. Bu hadisin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Özdemir, *Çevre Etiği*, s. 14-15.
- 150 Müslim, Zekât, 32; Buhârî, İstikrâz, 3.
- 151 Ticaret: İslâm'da izin verilen adil sözleşme yükümlülüklerine bazı örnekler şunlardır: şirket, borç verenin riski paylaştığı bir ortaklık; müdârebe, sermaye ve emek sağlayıcıları arasında bir anlaşma; bey' as-salam, ürünün ağırlığına ve teslimat süresine dayalı bir avans ödemesi; günümüzde uygulandığı şekliyle vadeli işlem ticareti yasaktır.
- 152 Günümüzde kullanılan sosyo-finsman ve yoksullukla mücadele gibi kavramlar Kur'ân'da ifade edilmiş ve Peygamberimizin uygulamasıyla örnekendirilmiştir. Asutay, Mehmet. 2013. "Islamic Moral Economy as the Foundation of Islamic Finance." ss. 55-68. *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. Cheltenham: Edward Elgar içinde .
- 153 İbn Mâce, Rühûn, 4. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=242&SRC=i%C5%9F%C3%A7i> [Erişim: 20 Temmuz 2022]
- 154 İslâm hukuku, başkalarının bilinçli bir görüş oluşturmak için tüm gerçeklere sahip olmayabileceği durumlarda, yönetim makamlarının çeşitli uzmanlık alanlarındaki uzmanlara (ehlü'l-hall ve'l-akd) danışması gerektiğini kabul eder. Bununla birlikte, bunun herhangi bir topluluğun veya insan grubunun dışlanması yol açmamasını sağlamak için güvenceler alınması gerekir. İnsanlar ne kadar vicdanlı olurlarsa olsunlar, kendi ihtiyaçlarını ve çıkarlarını ve iş arkadaşlarının ihtiyaçlarını ve çıkarlarını, diğer insanların ve diğer sosyal grupların rekabet hâlindeki ihtiyaçlarını ve çıkarlarını bilebileceklerinden çok daha iyi bilirler; bu nedenle, ahlâkî güdüler bile ortak iyiye karşı çalışabilir. Tüm insan gruplarının ve tüm bireylerin, özellikle de en savunmasız olanların güç-

- lendirilmeye ihtiyaç duymasının bir nedeni de budur. Bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 29.
- 155 Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 30-31: Totaliter yönetimin en kötü yönlerinden biri, insanların yeryüzündeki halife rollerini terk etmelerine yol açması ve onları tam olarak insan olmaktan daha az bir şeye indirgemesidir.
- 156 Ebû 'Ubeyd el-Kâsım ibn Sellâm, Kitâbu'l-Emvâl: bâb hakkı'l-imâm 'alâ'r-ra'îyye ve hakkı'r-ra'îyye 'alâ'l-imâm; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 45. Erkeklerin yanı sıra kadınlar da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biat ettiler. Halife Ömer ibn el-Hat-tâb'ın ölümü üzerine, halefini seçmek üzere görevlendirdiği heyet, sadece ilim ehline ve kabile liderlerine değil, aynı zamanda evlerindeki kadınlar, okullardaki gençler ve ziyarete gelen yolcular da dahil olmak üzere sıradan insanlara danışmak için acele etti. Bkz. İbn Kesîr, el-Bidâ-ye ve'n-Nihâye: hilâfet Osman, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Sidon; Beyrut: el-Maktabatü'l-Asriyye, 2001) 5:373. Bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 30.
- 157 *Nec' al-Balâga*, Hutbe no, 40). (Türkçesi Er-Radi, Eş-Şerif, ed. Hz. Ali, *Nehcül Belağâ, Hz. Ali'nin Konuşmaları Mektupları ve Hikmetli Sözleri*. Çeviren Adnan Demircan. Beyan Yayınları, 2009).
- 158 *Nac'u al-Balâga*, Mektup 27, Muhammed b. Ebu Bekir'e talimatlar.
- 159 Eşitlikçi ve etkili istişâre, kadınların yanı sıra erkeklerin, kırsal kesimde yaşayanların yanı sıra şehirlerde yaşayanların, okuma yazma bilmeyenlerin yanı sıra okuma yazma bilenlerin de adli ve idarî süreçlerde yer almasını gerektirir. Böylece görüşleriyle katkıda bulunabilir ve çevreye verilen zararın giderilmesini talep edebilirler. Halkın bilgiye erişimini gerektirir, böylece insanlar bilgi temelli aydınlanmış kararlar verebilirler. Çevre mevzuatının uygulanması ve yürütülmesinden sorumlu kurumların eylemlerinden ve eylemsizliklerinden sorumlu tutulmasını gerektirir. Yerel toplulukların geçim kaynaklarının bağlı olduğu kaynaklarla ilgilenebilmelerinin sağlanmasını gerektirir.
- 160 Buhârî, Şirket, 6. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?-CILT=3&SAYFA=97&SRC=gemi> [Erişim: 20 Temmuz 2022]
- 161 Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 2-3: Ancak "İslâm hukuku" fikri, özellikle seküler toplumlardan gelen insanlar için kafa karıştırıcı olabilir. Dünyanın birçok yerinde hukuk, medenî toplumun işleyişi ve bireysel özgürlüklerin savunulması için gerekli olsa bile, oldukça kuru ve en iyi ihtimalle biraz sevimsiz olarak kabul edilir. Neredeyse gerekli bir kötülük olarak görülür. Sonuçta, bir kişi neden bir avukat arar? Belki bir dava açmak ya da bir davaya karşı kendini savunmak için; en az vergiyi nasıl ödeyeceğini öğrenmek için; ya da bir iş sözleşmesinde, boşanmada ya da benzerlerinde en uygun şartları sağlamak için. İnançın

mânevî ve ahlâkî değerlerinden ne kadar da uzak! Ancak İslâm medeniyeti bağlamında Kanun veya şeriat tamamen farklı algılanır. Bir kişinin bir müftüye veya İslâm hukuku uzmanına başvurmasının en yaygın sebebi, belirli bir durumda en ahlaki, en doğru hareket tarzının ne olduğunu, tüm varlıkların Rabbini en çok memnun eden ve en kesin şekilde ebedî mânevî mutluluğa götüren davranışın ne olduğunu sormaktır.

162 Kur'ân ve sünnet, genel olarak şeriat olarak bilinen İslâm hukuku ve ahlâkının temelini oluşturur. İslâm medeniyeti büyüdükçe, ilim camiası ortaya çıkan meseleleri ele almak için icmâ kavramını ve çeşitli akıl yürütme usullerini (içtihat) uygulamaya koymuştur. Çoğu hukuk ekolünde birincil yöntem kıyas yoluyla çıkarımdır. Bununla birlikte, çeşitli hukuk ekollerinde, kıyasî hükümler yerini daha güçlü veya daha temel değerlerden türeyen ve onlara tercih edilen (istihsân) düşüncelere bırakabilir. Uygun bir emsalin bulunmadığı durumlarda ise doğrudan Kur'ân ve sünnet metinlerine bağlı olmayan ve onlardan kıyasî akıl yürütme yoluyla çıkarılamayan sınırsız faydalar olan kamu yararı (el-mesâlihü'l-mürsele) temelinde hükümler verilebilmektedir. İçtihadın diğer yöntemleri arasında, dıştan meşrû araçların gayri meşrû amaçlar için bahane olarak kullanılmasının engellenebildiği *sadd adhdharâ'i'* ve şeriatın amaçlarına uygun olduklarında örfi uygulamaların ve tanımların ('âdah ve 'urf) yasal güç kazanabildiği *istishâb al-urf as-sâlih* yer alır. Bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 6-7.

163 Etimolojik olarak şeriat, hayatın kaynağı olan suya giden geniş bir yol ya da patika anlamına gelmektedir. Suya giden yol anlamına gelen şeriat teriminin sembolik çağrışımında tüm hayat biçimlerinin önemi ve değeri îmâ edilmektedir (bkz. 'Izzi Dien, Environmental Dimensions of Islam, 101). Şeriat aynı zamanda ölüm ve âhiret ile de ilgilidir çünkü insanlar iki dünya arasında seyahat eden yolculardır ve âhiretteki mânevî mutluluğa giden en emin yolu bulmak için başvurdukları yol haritası şeriattır. (bkz. 'Izzi Dien, Environmental Dimensions of Islam, 79) Ayrıca bkz., Asutay, a.g.e.

164 Llewellyn "Islamic Environmental Law", 2-3.

165 Şeriat, dinî ibadetler ve tamamen ahlâkî meselelerin yanı sıra anayasa ve uluslararası hukuk, aile hukuku, ceza hukuku, sözleşmeler hukuku, mülkiyet hukuku ve hatta çevre hukuku gibi modern dünyanın bildiği çeşitli hukuk alanları da dahil olmak üzere insanın tüm davranışlarını kuşatır. Her bir davranış, yalnızca mevcut dünyanın maddî alanında değil, aynı zamanda âhiretin mânevî alanında da ne kadar iyilik ve zarara yol açabileceğini belirlemek için incelenir. Bkz: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 3. Ayrıca bkz: Asutay, a.g.e.

166 Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 3.

167 J. C. Wilkinson, "Islamic Water Law with special Reference to Oasis

Settlement,” *Journal of Arid Environments* (Londra) 1 (1978): 95. Metinde alıntılanan ifade şöyle devam etmektedir: “Bu nedenle Büyük Sahra’dan Orta Asya’ya kadar geniş bir yelpazede kurak ve yarı kurak ortamlarda yaşayan birbirinden yalıtılmış toplumlar, herhangi bir merkezî hükümet müdahalesi olmaksızın ekonomik hayatlarının temelini düzenleyen bir kanunu tanımakta ve uygulamaktadır.”

168 Bkz.: Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam* (Cambridge: The Lutterworth Press, 2000) and Othman Llewellyn, “The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law.” *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, edited by Richard C. Foltz et al. (Cambridge, Mass.: Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School, 2003).

169 İslâm hukukunun nihâî amaçları olan makâsîd-ı şerîa, İslâm hukuku (usûl-i fıkıh) içinde ve bazı açılardan onun üzerinde yer alan kendine özgü bir bilgi dahıdır. Makâsîdın önemi çağdaş Müslüman hukukçular tarafından giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Makâsîdü’ş-şerîa hakkında bilgi için bkz. Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach* (Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008) ve Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah: A Beginner’s Guide* (Washington, DC: Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü, 2008).

170 Allah’ın yarattıklarının refahı hem şu andaki refahımızı hem de âhiretteki nihâî refahımızı kapsar. Zira insanlara kendilerine maddî fayda sağlayan her şeyi yapmalarına izin verilmez. Aynı zamanda tüm yaratılışın refahını da kapsar (mesâlih-i halki kâffe). Hiçbir tür veya nesil değerlendirme dışı bırakılamaz. Yaptıklarımızdan kaynaklanan zerre ağırlığındaki iyilik ve zerre ağırlığındaki zarar Kıyamet Günü’nde tartılacaktır (99:7-8); ayrıca 45:15, 53:31, vb.) Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 7-8; “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning,” 27-28; Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 17, 20, 30.

171 Şeriatın insan dışındaki türler için bu gereklilikleri ne ölçüde koruduğuna dikkat etmek gerekir. Kur’ân’da Allah şöyle buyurur: “Yeryüzünde yürüten hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır.” (6:38). Tüm türler, Rablerini yüceltmeye, ona kulluk ve ibadet etmeye katılmış olarak kabul edilir. Şeriat yalnızca türleri değil, aynı zamanda tek tek hayvanların hayatlarını da ahlaksızca yok edilmekten korur. İslâmî değerler aynı şekilde biyoçeşitliliğin korunmasını da teşvik eder. Hayvanların nesli, evcil hayvanların mevsiminde üremelerine izin verilmesi gerektiği hükmü ve birçok fakihin cerrahi kısırlaştırmaya karşı duruşu ile korunmaktadır. Hayvanların akıl sağlığı ve psikolojik refahı, onları sıkışık veya uygun olmayan koşullarda hapsedmenin yasaklanması ve vahşi hayvanların esaret altında tutulmasına getirilen sınırlamaların yanı sıra, annesinin

gözü önünde yavru bir hayvanın kesilmesinin yasaklanması ve hayvanlar arasında eğlence amaçlı dövüşler düzenlenmesinin yasaklanmasıyla da gözetilir. Hayvanlar, mülkiyet hakkına sahip olmamakla birlikte, yeterli bakım hakları güvence altına alınmıştır. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 8. Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an. Animals in the Qur'an (Cambridge Studies in Islamic Civilization)* içinde. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

- ¹⁷² Mesâlih terimi; iyi, faydalı, sıhhatli, sağlıklı ve doğru olanı tanımlayan *s-l-h* kökünden; mefâsid termi ise fesat ve yıkımı tanımlayan *f-s-d* kökünden türetilmiştir: Yeryüzünde sorumlu hilâfeti somutlaştıran ve yeryüzünü miras almakla ödüllendirilen iyi işler ile bunun zıddı olan ve azapla ödüllendirilen yeryüzündeki fesat, yıkım kavramları aynıdır (bkz. bu Antlaşma'nın 2.18-2.19 bölümleri). Mesâlih ve mefâsid kavramları, seküler fayda ve mâliyet fikirleriyle pek çok ortak noktaları olmakla beraber birebir aynı değildir.
- ¹⁷³ Bu metodolojik hukuki kurallar, sırasıyla fayda ve zararları ölçme ve öncelikleri belirleme, 'ilmü'l-muvâzene ve 'ilmü'l-evleviyyât ilimlerinin merkezinde yer alır. Bunların gelişimine öncülük eden hukukçulardan üçü; Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym'dir. Bkz. Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî (ö. 771 H.); el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî (ö. 911 H.), el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Zeynü'l-Âbidîn ibn Nüceym (ö. 970 H.), el-Eşbâh ve'n-Nezâir; Mecelletü Ahkâmî'l-Adlîyye; Subhi Mahmassânî, *Felasfetü't-Teşrî fi'l-İslâm: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, trc. Farhat J. Ziadeh (Leiden: E. J. Brill, 1961), 149-159. Bu hukuki kuralların çevre sorunlarına uygulanması konusunda bkz. Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 13, 18-23 ve S. Waqar Ahmed Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering* (Londra: Macmillan, 1980), 76-79.
- ¹⁷⁴ Taqî ad-Dîn Ahmad ibn 'Abd al-Halîm ibn Taymîyah (d. 728 H. / 1328 G.), *As-Siyâsat ash-Shar'îyah: al-bâb ath-thâni: al-amwâl, al-fasl al-khâmis: az-zulm al-wâqî' min al-wilât wa 'r-ra'îyah*; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 20. (Türkçesi: Siyasetuş Şeriyye (Şeri Siyaset), İTİSAM Yay., 2022, İstanbul.
- ¹⁷⁵ Genel kamu yararı, çoğu zaman özel ve yerel çıkarlarla karıştırılmaktadır. Yerel topluma küresel toplum karşısında öncelik verilmemelidir. Bkz.: İzzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 144.
- ¹⁷⁶ Ash-Shâtibî, *Al-I'tisâm: al-bâb ath-thâmin fî 'l-farq bayn al-bida' wa 'l-masâlih al-mursalâh wa 'l-istihsân*; As-Suyûtî, 'Uthmân ibn Fudî (d. 1817 G.), *Bayân Wujûb al-Hijrah 'alâ 'l-'ibâd*, ed. ve tercüme . F. H. El-Masri (Khartoum: Khartoum University Press; New York: Oxford University Press, 1978), Arapça metin, s. 82, İngilizce tercüme; s. 104; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 20.

- ¹⁷⁷ Kamunun ortak çıkarını sağlamak ve korumak amacıyla özel bir çıkarı feda etmek, en aşırı özgürlükçü ideolojiler hariç, her toplum ve hukuk sistemi tarafından şu veya bu şekilde kabul edilmektedir. Sorun, kamu yararı adına bireysel hakların gölgede bırakılmaması için ayrıntıların belirlenmesi ve sınırların tanımlanmasında yatmaktadır.
- ¹⁷⁸ Dini, hayatı, nesli, aklı ve malı korumak için vazgeçilmez olan zaruretlere (zarûriyyât); sonra yerine getirilmediği takdirde gerçek sıkıntı ve zorluğa yol açacak olan ihtiyaçlar (hâcîyât) ve son olarak ahlâkın mükemmelleştirilmesini ve hayatın iyileştirilmesini içeren tamamlayıcı faydalar veya incelikler (tahsînîyât) vardır.
- ¹⁷⁹ Bu, önceliklerin korunmasını temin eder. Zira bunların terk edilmesinde kamu refahı için temel olana zarar verilmesi ya da küçümsenmesi yarar. Hatta seçimin kendisi yanlış olduğundan, daha az önemli olanı seçmek hareketi geçersiz kılabilir.
- ¹⁸⁰ 'Izz ad-Dîn ibn 'Abd as-Salâm, *Qawâ'id al-Ahkâm fî Masâlih al-Anâm: fasl fî tanfîdh tasarrufât al-bughâh wa a'immat al-jür limâ wâfaq al-haqq li-darûrat al-âmmah*. Also see Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 21.
- ¹⁸¹ Bu kural doğrultusunda, çevre standartlarını karşılamayan bir fabrika kapatılabilir, maden çıkarma izinleri reddedilebilir veya çevreye duyarlı yerlerde yapılaşma engellenebilir. Bkz: Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 21; Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, 80-81, Majallah, madde 30'a atf.
- ¹⁸² Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, 6, 10, 23-24, 29; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 3-4, 36; Izzî Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, 98. Nasr, *Islam and the Environmental Crisis*, 95-96.
- ¹⁸³ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."
- ¹⁸⁴ Llewellyn, age, (Kötü niyetin yokluğu, tıpkı soykırım ve benzeri zulümler için bir mazeret olarak kabul edilmediği gibi *ekokırım* için de koşturmaya karşı bir savunma olarak kabul edilmemelidir. Kur'ân'da yaratılan tüm varlıkların ve ilmin değeri ilan edilmişken, herhangi bir Müslümanın cehalet savunması da kesinlikle kabul edilmemelidir.)
- ¹⁸⁵ 'Izz ad-Dîn ibn 'Abd as-Salâm, *Qawâ'id al-Ahkâm fî Masâlih al-Anâm: al-qism ath-thâlîth min aqsâm ad-darb ath-thâni min jalb al-masâlih wa dar' al-mafâsid*; (Türkçesi; *Hükümün Delilleri*, çev: Zübeyir Çetin, İTİSAM Yay., 2022, İstanbul); Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 27-30; Othman A. Llewellyn, rejoinder in *Journal of Research in Islamic Economics* (Jeddah) 3, no. 1 (1985): 90; Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 11, 35.
- ¹⁸⁶ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 39. Vahşi hayvanlara vahşi doğada fitratlarına ve hakikatlerine göre tabii bir şekilde davranmalıyız. Esasen bu, onların gelişmesini engellemememiz gerektiği anlamına ge-

lir. Ahlâkî olarak onların habitatlarını sağlıklı ve bütünlük içinde korumak ve birey olarak, türlerinin temsilcileri olarak ve ekolojik topluluklarının üyeleri olarak onlara ve yaşam biçimlerine saygı göstermekle yükümlüüz. Bu, onların hayatlarını yöneten ilâhî olarak düzenlenmiş tabii süreçlere -Allah'ın sünnetine- müdahale etmememiz veya karışmamamız gerektiği anlamına gelir. Bu sünnet yalnızca işbirliği ve ortak yaşamı değil, aynı zamanda rekabeti, yırtıcılığı, hatta açlık ve hastalığı da ihtiva eder. İnsan perspektifinden bakıldığında bu süreçler sert veya zalimce görülebilir. Ancak büyük resme bakıldığında bunlar ilâhî merhametin tezâhürleridir. Çünkü canlıları zaman içinde daha çevik, daha güçlü, daha akıllı ve daha zinde olmaları için geliştirirler. Müslüman hukukçular, uzun zamandır vahşi hayatı esaret altında tutmanın sorunlu olduğunu ve yalnızca bütünlüklerini bozmayan, fitratlarına ve haklarına hakaret etmeyen geçerli amaçlar için izin verilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.

Yabani hayvanları vahşi doğadan çıkarıp kontrolümüz altına aldığımızda, Allah'ın kendi başına buyruk yaratıkları olarak bütünlüklerini azaltırız; ayrıca onların refahından doğrudan sorumlu hâle geliriz. Onlara gelişmeleri, en azından yaşamaya değer bir hayat sürmeleri için gerekli şartları sağlamakla yükümlüüz: beslenme, su, rahat bir yaşam, kendi türleriyle birlikte sosyal bir hayat; gerektiğinde veteriner bakımı ve birçok hukukçuya göre çiftleşme ve üreme hakkı. Bkz: Llewellyn, "Reverence and Utmost Good.". Halife Ali bin Ebû Tâlib kızına şöyle demişti: "Bu kuşlar konuşamaz, bu yüzden onları beslemeye özen göster! Eğer bunu yapamazsan, o zaman onları serbest bırakmalısın ki yeryüzünde dolaşarak yiyeceklerini bulabilsinler." Cafer Hüseyin, *Seerah Ameer al-Mo'mineen* (Ensariyan Yayınları, 2006), 707. Ja'far Husayn, *Seerah Ameer al-Mo'mineen* (Ansariyan Publications, 2006), 707.

¹⁸⁷ Çağdaş Batı hukukunda olduğu gibi Hanefî hukuk ekolünde de hâkim olan görüş, hayvanların mahkemede temsil edilmesinin mümkün olmadığını, zira hayvanların ekinlere benzediğini savunurken Muvaffakedin ibn Kudâme (ö. 620 H.) Sünnî ekollerin çoğunluğuna paralel olarak hayvanların gerçekte kölelere benzediğini ve haklarının mahkemeler tarafından korunması gerektiğini savunur. Bkz. İbn Kudâme, el-Muğnî: kitâbu'n-nefse: fasl ve men maleke bahîme... 1972 yılında Christopher Stone, şirketler, denizdeki gemiler ve belediyeler gibi çeşitli cansız nesnelere gibi doğal nesnelere de Birleşik Devletler hukukunda yasal temsil hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bkz: Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects* (New York: Avon Books, 1975). Ayrıca bakınız Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 39. Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 39, İdarî makamlar, hayvanlara kötü muamele edildiğinde

onları korumak için müdahale etmek, kanunsuz yöntemlerle veya kanunsuz amaçlarla öldürülmelerini yasaklamak ve onları zulümden ve ahlâksızca yok edilmekten korumakla yükümlüdür. Bir hayvanın sahibi ona kötü davranır veya yeterli bakımını (nafaka: yiyecek, su, barınak ve benzeri) sağlamazsa, yetkili makamlar hayvanın ihtiyaçlarını karşılaması için onu zorlamak zorundadır.

¹⁸⁸ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 40; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."

¹⁸⁹ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 38; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."

¹⁹⁰ Yalnızca katledilen ve avlanan hayvanları değil, aynı zamanda onların üzerinde veya içinde yaşayan parazitleri, balıkçılıktan kaynaklanan yan avları, yaşayabilir bir ürün yetiştirmek için öldürülmesi gereken tüm böcek, kuş ve memeli zararlıları, toprak sürülürken veya çiğnenirken ezilen topraktaki tüm küçük ve mikroskobik canlıları, kullandığımız biyolojik kontrollerden ve kimyasallardan etkilenen tüm canlıları dikkate almalıyız... Llewellyn, "Reverence and Utmost Good."; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 38.

¹⁹¹ Hayat ağında ilâhî olarak belirlenmiş rolleri olan parazit organizmaları küçümsemek istemiyoruz; ancak parazitliğin insanoğlunun rolünü tanımlamaması gerektiğine inanıyoruz.

¹⁹² Bkz.: Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 38; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good." "Gündelik ekmeğimiz ve gücümüzü aldığımız ve bedenimizi inşâ ettiğimiz et, sayısı hayatlara mal oluyor. Onların öldürülmesini nasıl telafi edeceğiz? Eğer bu gücü aldığımızdan daha fazlasını geri vermek için kullanmazsak, o zaman kendimiz parazitlerden başka neyiz? Ama keserken ve yerken Allah'ın adını minnetle anar ve güzelliği inşâ ederek, hakikati öğreterek, toprağa yeni bir hayat getirerek ya da O'nun yolunda çabalayarak şükranlarımızı sunarsak, onların hayatlarını daha fazla hayata dönüştürebilir, ölümlerine anlam katabilir ve onları kutsallaştırabiliriz. O zaman aynı katliam eylemi artık bir saygısızlık eylemi değil, bir kurban sunusu olacaktır." Yaşam ve ölüm döngülerine ahlâkî bir şekilde katılmak, gözlerimizi kapatmamamızı gerektirir. Gaflet - dikkatsizlik, umursamazlık, ihmalkârlık - övgüye değer bir nitelik değildir. Bitkilerin ve hayvanların hasadı en iyi şekilde yetenekli meslek sahipleri tarafından gerçekleştirilebilir. Ancak, tecrübe açısından, yediğimiz etin tüm sorumluluğunu, onu yetiştirerek ve bakımını yaparak, kendimiz keserek veya avlayarak, kendi ekinlerimizi ekerek ve bakımını yaparak veya kendi ellerimizle vahşi hayattan toplayarak üstlenmek daha asil bir davranış olabilir mi?

¹⁹³ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Bu Hadis-i Şerifin daha derin bir yorumu için bkz.: Patrick Bensen, "The Meaning of Ihsan: Excellen-

- ce in All Things” <https://beyonddhalal.org/meaning-of-ihsan/> ve Friedlander, Nuri. 2020. “Sharpen Your Blade and Put Your Animal at Ease”: Islamic Ethics and Rituals of Killing Non-Human Animals. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, pp. 5-7. <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37365851>
- 194 Müslim, Sayd ve Zebaih, 57. Ebû Dâvûd, Edâhî 12. (at-Tirmidhi 1409. Vol. 3, Book 14, Hadith 1409. <https://sunnah.com/tirmidhi:1409>. [Erişim: 22.07.2022])
- 195 Avcılar olarak asil ya da alçak, bitki tüketicileri olarak da asil ya da alçak olabiliriz. Bu, hayvanlar yerine bitkileri yemeyi ya da yetiştirmeyi seçmek gibi basit bir mesele değildir. Ekin yetiştirmenin de en az çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesi ve hasat edilmesi kadar acı, can kaybı ve çevresel etki açısından mâliyetli olabileceğini kabul etmeliyiz. Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”
- 196 Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Tüm endüstriyel çiftliklerin ve balıkçılığın kaçınılmaz olarak İslâmî etik öğretilere aykırı olduğunu iddia etmemekle birlikte, şu anda uygulandığı şekliyle çoğunun böyle olduğunu düşünüyoruz.
- 197 Buhârî, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 59.
- 198 Nesâî, Sayd, 34.
- 199 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, IX, 602; Miras Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1983, XII, 10; Canan, *Kütüb-i Sitte*, VI, 310-11.
- 200 Bu büyük ölçüde avcının niyetiyle ilgili bir konudur ve düzenlenmesi kolay değildir. Avcının iz sürme ve takip etme becerilerinden aldığı meşrû zevk ya da kovalamacanın heyecanı hangi noktada spor için öldürmeye dönüşür? Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 40; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Özdemir, “Muhammed”.
- 201 Ekosistemler durağan değildir ve Dünya'nın herhangi bir yerindeki her tür bir zamanlar orada bulunmuyordu. Ancak tabiatla, ekosistemlerin uyum sağlayabilmesi için geçişler normalde uzun süreler boyunca kademeli olarak gerçekleşir. İnsanoğlunun faaliyetlerinin yol açtığı türlerin yeryüzüne yerleşmesi, Dünya'nın biyolojik çeşitliliğinde önemli bir azalmaya yol açtı. Her yeni türün girişini engellemek ne mümkün ne de arzu edilen bir durum değildir. Yerli ürün ve hayvanları tercih etmek için birçok iyi neden olmasına rağmen, yeni türler ve evcil hayvanlar hayatta kalmamız için gerekli olabilir. Bkz. Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, 37; Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.”
- 202 Llewellyn, “Reverence and Utmost Good.” Pestisitler esasen Dünya'daki yozlaşmayla bağlantılı olup, zehir olarak en zehirli kirleticiler arasında yer almaktadır. İstenmeyen sonuçları arasında, tarım işçilerinin ve yerel toplulukların sayısız bireysel hayatlarına getirdiği ölüm ve hastalıklar

vardır; hedeflenmeyen türlere ve Dünya'daki hayatın dokusuna getirdiği anlatılmamış yıkımdan bahsetmeye gerek bile yok. Kullanımlarının amaçlanan sonuçları bile kötülükten pek arınmış değil. Böcek öldürücüler, herbisitler ve diğer pestisitlerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır; bunlardan kaçınılamıyorsa biyolojik olarak parçalanabilen maddeler ve dar spektrumlu toksinler daha yıkıcı alternatiflerinden daha iyidir. Bu tür zehirlerin kullanımının kaçınılmaz olduğunu düşündüğümüzde, onları itidalli bir şekilde kullanalım ve tüm varlıkların Rabbinden af dileyelim. Ayrıca bkz. Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 12, 37.

²⁰³ Buhârî, Cezâ'î's-Sayd, 7; Müslim, Selâm, 137.

²⁰⁴ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 12, 37; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good." Örneğin, Entegre Zararlı Yönetim planları - kültürel kontroller (ürün çeşitlendirmesi ve rotasyonu ve zararlıların yoğun olduğu dönemlerden kaçınmak için ekim ve hasat zamanlaması gibi), dayanıklı veya toleranslı çeşitler, uygun biyolojik kontroller ve seçici ve kalıcı olmayan kimyasal kontrollerin bir kombinasyonunu kullanan - gereksiz öldürmeyi yasaklayan İslâm ahlâkı ilkeleri tarafından kesinlikle zorunlu kılınmıştır.

²⁰⁵ Seyyid Hüseyin Nasr'la şahsî görüşme. (Harvard Üniversitesi'nde Mayıs 1998 tarihinde yapılan *İslam ve Ekoloji* konulu konferans sırasında.), Kur'ân'a atıfla, 2:219.

²⁰⁶ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 37-38.

²⁰⁷ Haram terimi Arapça *h-r-m* kökünden gelmektedir ve kutsal, mübarek, mukaddes, yasak, dokunulmaz veya dokunulmaz bir yer, kısacası bir mabed anlamına gelmektedir.

²⁰⁸ Öldürme ve yaralama yasağı yabani hayvanlar ve bitkilerle ilgili olup, kesilebilen ve hasat edilebilen evcil hayvanlar veya ekili ürünlerle ilgili değildir. (İsrâf ve zulüm her durumda yasaklanmıştır). Yaklaşık 570 km² yüzölçümüne sahip olan Mekke haremî en geniş yerinde doğudan batıya yaklaşık otuz beş kilometre, kuzeyden güneye ise yirmi beş kilometre uzanır. Bir milyondan fazla nüfusa sahip Mekke şehrinin yanı sıra, Wadi 'Uranah'daki bazı geçici sulak alanları ve en ünlüleri Sevr Dağı ve Hira Dağı (Cebel-i Nur olarak da bilinir) olan nispeten bozulmamış granitik dağ zirvelerini içerir. Haram, 157 tür çiçekli bitki, en az 172 tür kuş, 20 tür sürüngen, 2 tür amfibi ve aralarında Arap kurdu, çizgili hayaena, hamdryas babunu, bal porsuğu ve kaya sırtlanının da bulunduğu 13 tür memeli hayvan dâhil olmak üzere dikkate değer bir yerli yaban hayatı çeşitliliği barındırmaktadır. Bkz: Llewellyn ve Altlatas, "Haraman ve Hima". Ayrıca bakınız Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 19-20 ve Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 26.

²⁰⁹ Buhârî ve Müslim. Bu hadis-i şerif, Hz. Peygamber'in Harem'deki yeşil otların kesilmemesini emretmesi üzerine, amcası ve sahâbî Abbâs'ın

Arapça'da *izhir* (الإذخر) denilen, şifalı, güzel kokulu ve böcekleri kovan *Cymbopogon schoenanthus* adlı limon otuna ilişkin bir muafiyet talebinde bulunduğunu çünkü insanların bu otu; evleri, mezarları ve bazı nakillerde demircileri veya kuyumcuları için kullandıklarını anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu istisnayı kabul etti.

²¹⁰ Medine Haremi, yaklaşık 230 km²lik bir alana sahiptir ve şehrin güneybatısındaki Ayr Dağı ile kuzeydoğusundaki Sevr Dağı arasındaki toprakları kaplamaktadır. Son yıllarda ağırlıklı olarak kentsel bir alan haline gelmiş olsa da, hala çok çeşitli yerleşik ve göçmen kuşları barındıran hurma bahçelerini desteklemekte ve yerli Akasya ağırlıklı bitki topluluklarına sahip bazı kayalık çıkıntılar barındırmaktadır. Bunların en büyüğü, Allah'ın rahmeti ve barışı üzerine olsun Hz Peygamber'in "Uhud bizi seven bir dağdır, biz de onu seviyoruz" dediği engebeli bir kırmızı riyolit dağı olan Uhud'dur. Yakın zamanda Medine Haremide kaydedilen omurgalı yaban hayatı türleri arasında Arap kurdu, kızıl tilki, kaya sırtlanı, çöl kirpisi, Mısır meyve yarasası, Arap kurbağası ve çok çeşitli kuş ve sürüngenler bulunmaktadır. Bakınız Llewellyn ve Altlatas, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

²¹¹ Muslim. Bkz.: Bagader vd Environmental Protection in Islam, 26.

²¹² Arapça mil kendisinden türetilen uluslararası deniz mili ile neredeyse aynıdır ki bu da bahsedilen yirmi iki kilometrelik alana tekabül etmektedir.

²¹³ Müslim, Hac, 445 vd.; Ebû Dâvûd, Menâsik, 90 vd., ra. 2018 vd.; Taberâni, XI, 335, ra. 11928. Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 26.

²¹⁴ Llewellyn and Altlatas, "The Haraman and the Hima" (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 19-20; Bagader, vd, *Environmental Protection in Islam*, 26. Llewellyn and Altlatas, "The Haraman and the Hima" (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 19-20.

²¹⁵ Llewellyn ve Altlatas, (baskıda); ayrıca bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 2003.

²¹⁶ Himâ kelimesi Arapça *h-m-y* kökünden gelir ve korunma, savunma, örtü, barınak, kalkan, muhafaza etme ve birini ya da bir şeyi koruma anlamlarına gelir. Bazen "hema" olarak çevrilir. Ancak "himâ" Arap Yarımadası lehçelerindeki telaffuzunu daha iyi ifade eder ve hem klasik hem de modern standart Arapçanın transliterasyonları ile uyumludur. Her ikisinde de "e" harfi kullanılmaz, çünkü temsil ettiği sesli harf Arap dilinde mevcut değildir.

²¹⁷ Abû Yûsuf (d. 182 H. / 798 G.), *Kitâb al-Kharâj: fasl fi 'l-kala' wa 'l-murûj*; Ibn Qudâmah, *Al-Mughnî: kitâb ihyâ' al-mawât: fasl fi 'l-himâ*; (Türkçesi: Kitâbü'l-Haraç, çev.: Ali Özek, AlBaraka Yayınları, 2022, İstanbul) Bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 22; Llewellyn and Altlatas,

- "The Haraman and the Hima" (baskıda). Himâ konusunda daha fazla bilgi için bkz.: John Grainger and Othman Llewellyn, "Sustainable Use: Lessons from a Cultural Tradition in Saudi Arabia," *Parks: The International Journal for Protected Area Managers* (Gland, Switzerland) 4, no. 3 (1994); Hala Kilani, Assad Serhal, ve Othman Llewellyn, *Al-Hima: A Way of Life* (Amman, Jordan: IUCN West Asia Regional Office and Beirut, Lebanon: SPNL, 2007); Lutfullah Gari, "A History of the Hima Conservation System," *Environment and History* 12(3) (2006), 213-228. [DOI:10.3197/096734006776680236]; Mohammed A. Eben Saleh, "Land Management Systems in the Highlands of the Southwestern Saudi Arabia: Indigenous vs. State Experiences" (Riyadh, Saudi Arabia: King Saud University, 1997); ve Hala Kilani, *Al-Hima: A Way of Being* (London: University College of London, Master's thesis, 2009).
- 218 Hima ash-Shajar hakkında bkz.: Abdullah M. Al-Shanqiti, *Ahma' al-Madinah al-Munawwarah: Hima ash-Shajar, Hima an-Naqi', Hima ar-Rabdhah* (Al-Madinah: Almahmoudia Press, 2013), 21-99 ve Llewellyn and Atlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).
- 219 Himâ eş-Şecer, çevresindeki 230 km²'lik Medine Haremi ile birlikte yaklaşık 1.300 km²'lik bir alan oluşturmakta olup, Mekke Hareminin iki katından daha büyüktür. Hima eş-Şecer, engebeli volkanik lav arazi-sini, volkanik ve granitik tepeleri ve dağ zirvelerini, iyi bitkilendirilmiş kanyonları ve geçici sulak alanları kapsayan, biyolojik çeşitliliğe sahip ve doğal bir yeşil kuşaktır. Tiyyam Dağı ve bitişiğindeki Vadi el-Hanak'ın ekosistemleri nispeten bozulmamışken, Cebel el-Malsa' ve Harrat Rahat'ın güneydoğu kesimlerindeki bitişik volkanik konileri, engebeli lav alanları tarafından aşırı otlatmadan korunarak oldukça doğal bir durumda kalmıştır. Hima eş-Şecer; bitkiler, kuşlar, memeliler, sürüngenler, amfibiler ve omurgasızlar için bir sığınak olarak Medine Haremini önemli ölçüde güçlendirmekte ve barındırdığı biyolojik çeşitlilik yelpazesi bakımından Mekke Haremine benzetmektedir. Bkz: Llewellyn ve Atlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).
- 220 Halifeler Ömer ibn el-Hattab ve Osman ibn Affan da süvarilerin develerini burada otlatmıştı. Zamanla Himâ en-Nakî, daha fazla sayıda hayvanın otlatılabilmesi için daha da genişletildi; devlet kurumlarından oluşan bir komite tarafından yerleştirilen sınır işaretleri, yaklaşık 90 km² 'lik bir alan olan himâ'nın en geniş sınırlarını belirlemektedir (Bkz. Al-Shanqiti, *Ahma' al-Madinah*, 101-185). Bölge bol miktarda akıntı alır ve yağmurların ardından geçici otsu bitki örtüsüyle yeşillenir. Bakınız Llewellyn ve Atlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).
- 221 Llewellyn ve Atlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).
- 222 Abū Yūsuf, *Kitāb al-Kharāj: fasl fī 'l-kala' wa 'l-murūj*; Ibn Qudāmah, *Al-Mughni: kitāb ihyā' al-mawāt: fasl fī 'l-himā*. Hima er-Rabah, halife

Osman ibn Affân tarafından genişletilmiş ve sahabe Ebû Zerr el-Gifârî hayatının son dönemini Er-Rabah'ta geçirmişti. Daha sonraki hükümdarlar döneminde Himâ er-Rabah yaklaşık 4.000 kilometrekarelik bir alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Bkz. Al-Shanqiti, Ahmâ'al-Madînah, 187-313)

²²³ Hazreti Peygamber ve ilk halifelerin zamanını takip eden yüzyıllar boyunca, Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılar, Eşref ve Al Sa'ud gibi daha sonraki hükümetler himâları kurdu ve idare etti. Bazı himalar doğrudan merkezî hükümetler tarafından belirlenmiş ve yönetilmiş; ancak çoğu köyler ve kabileler tarafından idare edilmiştir. Yöneticiler genellikle himâları kurmaları ve yönetmeleri için kabile liderlerine yetki veriyordu. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar, Arap Yarımadası'nın güneybatı dağlarındaki neredeyse her köy bir veya daha fazla himâ ile ilişkiydi. Diğer himâlar, kuzey ve orta bölgelerde dağınık olarak bulunurdu. Himâ'lar 10 ila 1.000 hektar arasında değişmektedir. Himâların çoğu küçük olmakla birlikte, birlikte yerel topluluklar tarafından etkin bir şekilde korunan ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılan geniş bir arazi alanı oluşturuyorlardı (Eben-Saleh, age, s.; Gari, age, ss.214-228): Kilani, age, ss.). Ancak son yıllarda arazinin kamulaştırılması, nüfus artışı ve değişen arazi kullanımları nedeniyle bu himâların çoğu kayboldu. Belki bir düzine himâ, geleneksel yöneticileri tarafından etkin bir şekilde korunmaya devam edilmektedir. Himâ, bireylerin otlama, hasat ve arıcılık hakkı gibi intifa haklarından yararlandığı kamu arazilerinin korunması ve yönetilmesi için önemli bir kültürel örnektir. Bu durum özellikle özel arazi mülkiyetinin az olduğu ve arazilerin çoğunun ortak otlamaya verildiği ülkelerde önemlidir (Grainger ve Llewellyn, "Sustainable Use," s.; Kilani, vd., Al-Hima s.; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", s. 22-26; Llewellyn ve Altasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda).

²²⁴ Jalâl ad-Dîn 'Abd ar-Rahmân As-Suyûtî (1445-1505 G.) alıntılı olduğu yer: 'Uthmân ibn Fûdî, d. 1817; Himâ, 19. yüzyılda Sokoto Halifeliği tarafından bugün Nijerya'nın kuzeyinde uygulanan başlıca şeriat uygulamalarından biridir.

²²⁵ M. K. Suleiman, vd, *International Workshop: Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu...> [Erişim: 12.08.2022]

²²⁶ Endonezya'daki Adat örfî hukuk sistemi, İslâm hukuku ve ahlâkının amaçlarıyla uyumlu kültürel emsaller anlamına gelen Arapça 'âdât terimiyle adlandırılmaktadır. Bkz. son not 139.

²²⁷ Llewellyn, "Islamic Environmental Law"; ayrıca bkz.: Aishah Abdallah,

"A Process to Establish Traditional Himas as Community Conserved Areas: Essential Skills Required," M. K. Suleiman, et al. (Eds), *Human Integrated Management Approach* içinde.

228 Llewellyn ve Altlasat, "The Haraman and the Hima" (baskıda); Aichi Hedefleri gibi ilgili uluslararası belgelere de atıfta bulunmalı ve bunlara bağlantılar sağlamalıdır.

229 İslâm ülkelerindeki bu kadar az sayıda lider ve düşünürün Dünya'nın yok olmakta olan bakir alanları için kayda değer bir endişe göstermesini son derece rahatsız edici buluyoruz. Belki de kendileri bakir ve vahşi tabiatla baş başa kalma tecrübesini yaşamamış ve neleri kaçırdıklarını bilmiyorlar. Belki de Dünya'ya bakma ve onunla ilgilenme hevesleriyle, Dünya'daki sorumlu halifeler olarak insanların Dünya'yı yönetme konusunda kendilerine güvenebileceğini hayal ediyorlar. İnsanların Dünya'yı yönetme girişimlerinin tam da onun yozlaşmasına (fesâd, ifsâd) yol açtığını ve bir parçası olduğumuz canlı topluluklarının yok olmasıyla tehdit ettiğini göremiyorlar mı? (Bkz. Jack Turner, *The Abstract Wild*). Ku'rân'da bize söylendiği gibi, eğer yaratılış Allah'ın âyetlerinin ve sıfatlarının bir tecellisi, Allah'ın yüceliğinin bir tezahürü ve tüm mevcudatın Rabbine ibadet ediyor ve O'nu övüyorsa; eğer yeryüzünde bozgunculuk o kadar büyük bir kötülükse ve Allah'ın cezası o kadar korkunçsa, her ne pahasına olursa olsun bundan kaçınmak gerekir. Bu durumda, el değmemiş bakir tabiatın değeri büyük olmalı ve hızla azalan kalıntılarının korunması yüksek bir öncelik olmalıdır. Bkz: Aishah Abdallah, "Wildlands and Wildlife."

230 Aishah Abdallah, "Wildlands and Wildlife."

231 *Harîm* alanlar için bkz. Bagader et al., *Environmental Protection in Islam*, 26–27; Llewellyn, "Conservation in Islamic Law", s. 51–52; Abû Yûsuf, *Kitâb al-Kharâj*; Ibn Qudâmah, *Al-Mughnî: kitâb ihyâ' al-mawât: fasl fî ahkâm al-miyâh*; 'Uthmân ibn Füdî, *Bayân Wujûb al-Hijrah 'alâ 'l-'Ibâd*, Arabça metin: s. 40–41, İngilizce çeviri: s. 72–73.

232 Fıkıh kaynaklarında -fıkıh ekolüne göre değişmekle birlikte- bir nehir için harîm, nehri her iki yakasındaki genişliğinin yarısını kapsayabilir; bir kuyu için, yerel koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte, kuyunun merkezinden itibaren kırk arşınlık bir yarıçap; bir kaynak için ise yerel şartlara bağlı olarak değişiklikler vardır. Bkz. örneğin İbn Kudâme, *el-Mughnî: kitâbu ihyâ' l-mevât: fasl ve mâ karube mine'l-âmir ve ta'al-laka bi-mesâlihî... Kamu yararına olduğu düşünülen gölge sağlayan bir ağaç harîmin bir parçası olabilir.*

233 Tarih boyunca hayırsever bağışların rolü çok büyük olmuş; Müslüman dünyasında camiler, okullar, hastaneler ve diğer kamu işleri için birincil finansman kaynağını vakıflar oluşturmuştur. Şimdi bile, hükûmetler kamu refahını finanse etmenin başlıca sorumluluğunu üstlendikten

sonra, hayır amaçlı katkılar, özellikle de mali varlıkları aile nafakasına daha az bağlı olabilen kadınların katkıları da dahil olmak üzere, hafife alınmaktadır.

²³⁴ Bagader, vd, *Environmental Protection in Islam*, 27.

²³⁵ Bagader, vd *Environmental Protection in Islam*, 27; Llewellyn, "Conservation in Islamic Law", 52-53.

Fıkıh kaynaklarında -fıkıh ekolüne göre değişmekle birlikte- bir nehir için harîm, nehrin her iki yakasındaki genişliğinin yarısını kapsayabilir; bir kuyu için, yerel koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte, kuyunun merkezinden itibaren kırk arşınlık bir yarıçap; bir kaynak için ise yerel şartlara bağlı olarak değişiklikler vardır. Bkz. örneğin İbn Kudâme, el-Muğnî: kitâbu ihyâi'l-mevât: fasl ve mâ karube mine'l-âmir ve ta'allaka bi-mesâlihî... Kamu yararına olduğu düşünülen gölge sağlayan bir ağaç harîmin bir parçası olabilir. [Arşın, Türkiye'de metrenin resmen kabulüne kadar kullanılan uzunluk ölçüsü birimi ve aletidir. Kullanıldıkları yerlere ve uzunluklara göre arşın: Metre hesabıyla çarşı arşını 68 cm; bina ve mimar arşını ortalama 75.774 cm'dir. (ç.n.)]

²³⁶ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 11, 31. Dünya üzerindeki canlı hayatını destekleyen tabii unsurlar ve süreçler, insanoğlunun dayattığı siyasî sınırları tanımamaktadır. Bu durum özellikle göçmen türler, uluslararası nehir havzaları, deniz ekosistemleri, küresel ısınma ve asit yağmurları da dahil olmak üzere hava kirliliği konularında açıkça görülmektedir. Çevre üzerindeki etkiler ve paylaşılan doğal kaynakların kullanımı konusundaki uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için anlaşmazlıkların çözümüne yönelik yenilikçi yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Daha da vahim olanı, doğal çevreyi ve dünyadaki hayat kaynaklarını askeri eylemlerin neden olduğu ciddi veya onarılamaz zararlardan koruma ihtiyacıdır. Bkz.: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 40-41.

²³⁷ İmâm Mâlik, Al-Muwatta, Book 43, Number 43.23.15c. https://www.iiu.edu.my/deed/hadith/malik/043_mmt.html [Erişim: 22.07.2022]

²³⁸ Tirmizî, Birr, 63, *Miṣkatül- Mesabih*, hadis no. 5129.

²³⁹ Muvatta'da anlatıldığı üzere, halife Ebû Bekir, komutanları Zeyd b. Sâbit ve Ebû Süfyân'a şu öğütte bulunmuştur "Size on şeyi emrediyorum: Bir çocuğu, bir kadını veya yaşlı ve güçsüz bir kimseyi öldürmeyin; meyve veren ağaçları kesmeyin ve ekili/yerleşik arazileri harap etmeyin; yemek dışında bir koyunu veya deveyi öldürmeyin; arıları boğmayın/yakmayın ganimetten çalmayın ve korkak olmayın." (Muvatta' 965). Ayrıca bkz. el-Karadâvî, s. 149; Gomâ, *el-Bî'ah ve'l-Hifâz 'aleyhâ*, s. 78-79.

²⁴⁰ Müslüman hukukçular, Allah'ın yarattıklarının dokunulmazlığının (hurmet) savaşta bile geçerli olduğuna hükmetmişlerdir: "Hz. Peygamber'in, Allah'ın selâmı ve bereketi onun üzerine olsun, arıların öldürül-

mesini yasakladığı ve ele geçirilen herhangi bir hayvanın öldürülmesini yasakladığı sabittir... bu bir bozgunculuktur, bu nedenle Allah'ın "yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez." (2:205). Dahası, onlar hayat sahibi hayvanlardır. Bu yüzden onları öldürmek helal değildir... Ve çünkü hayvan olarak dokunulmazdılar; kadınlar ve çocuklar gibidirler." İbn Kudâme, el-Muğnî: kitâbu'l-cihâd: mes'ele: kâle ve lâ yugrîk en-nahl; Bkz: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, s... Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, s. 11; Samarrai, "Environmental Protection and Islam", s. 39. Alıntılanan Kur'ân ayetinde geçen *el-harth ve'n-nasl* kelimeleri sadece otlakları ve sürüleri değil, genel olarak flora ve faunayı da kapsayacak şekilde anlaşılabilir. Tlili, a.g.e.

²⁴¹ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, madde: 58; Bagader vd *Environmental Protection in Islam*, s. 19.

²⁴² Bu, sel riski taşıyan bölgelerde bina ve yerleşim yasağında ortaya konan emsalle uyumludur; uygun olmayan arazi kullanımını uygulamalarına ve faaliyetlerine, doğası gereği veya potansiyel olarak hayat için tehlikeli olan alanlarda izin verilmemeli veya tabii süreçlerin bozulmasına karşı savunmasız olan bölgelerde bunlara izin verilmemelidir. Bkz: İbn Kudâme, el-Muğnî: kitâbu ihyâi'l-mevât: fasl ve mâ nadibe 'an-hû'l-mâ' mine'l-cezâ'ir... Bagader ve diğerleri, *Environmental Protection in Islam*, 24, 31; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning," 44-46. Çevre planlamasına kapsamlı bir yaklaşım biyo-bölgesel planlama olarak bilinir; bkz.: *the Global Biodiversity Strategy* (n. p., WRI, IUCN, UNEP, 1992), s. 97-100.

²⁴³ Bu temellendirme, *Biyobölgecilik* olarak bilinen sürdürülebilir yaşam ve yönetim vizyonu ve stratejisinde gerçekleştirilebilir. İdarî birimlerin yeryüzü şekilleri, su havzaları ve biyotik toplulukların sınırlarıyla ve bu varlıkların şekillendirdiği ve bunlara adapte olan kültürlerle tanımlanması gerektiğini ileri sürer. Tabiatla tasarım ve *biyobölgesel* planlama metodolojilerinde, *biyobölgeler* (ekolojik bölgeler olarak da adlandırılır) bir yerin jeolojisi, topografyası, iklimi, hidrolojisi, toprakları, bitki toplulukları ve yaban hayatı gibi doğal faktörlerin haritalanması ve üst üste çakıştırılmasıyla tanımlanır ve haritalar her bir arazi kullanımını için doğal olarak uygun olan ve olmayan alanları bulmak için üst üste çakıştırılır. Ekolojik planlama ve tasarıma ilişkin klasik referanslar arasında şunlar yer almaktadır Ian L. McHarg, *Design with Nature* (New York: John Wiley & Sons, 1967); Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: U. of Georgia Press, 2000; Bill Mollison, *Permakültür: Bir Tasarımcının El Kitabı*, Tyalgum, Avustralya: Tagari Yayınları.

²⁴⁴ Kavramsal olarak İslâmî bahçe geleneği, "suyun sembolik ve fiziksel

- olarak yaşam kaynağı olarak gösterildiği” geometrik sulama desenlerine odaklanarak tabiattaki ilâhî olarak düzenlenmiş desenleri temsil eder. Bu geometri, bitki büyümesinin yaygın özgülüğüyle iç içe geçer ve üst üste bindirilir ve kurak topraklara özgü kalın veya pürüzlü kaya şekilleriyle karşılaştığı yerlerde kayalar baskın çıkar. Estetik açıdan, yeryüzü bahçelerinin ve özellikle de Kur’ân’da tasvir edilen temsili cennet bahçelerinin Kur’ân’daki tasvirlerini yansıtır. İslâmî bahçeler tüm duyulara hitap eden bir güzellik, bereket ve bolluğun en üst düzeyde yoğunlaşması ile doludur. Llewellyn, “Shari’ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design,” 1983. Ayrıca bkz: Safei El-Deen Hamed, Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East, Arid Lands Newsletter No. 36 Fall/Winter 1994. <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln36/Hamed.html> [Erişim tarihi: 12.08.2022]
- ²⁴⁵ Ibn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, el-Musannafu fi’l-ehâdisi ve’-âsâr, (tahk.: Kemal Yusuf el-Hût) Riyad, 1409. c.IV, s. 487.
- ²⁴⁶ Müslim, İmân, 78.
- ²⁴⁷ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, s. 30; Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, s. 29.
- ²⁴⁸ İbnü’l-Kâsım tarafından İmâm Mâlik’ten rivayet edilmiştir. Bkz. Yûsuf b. Abdullah b. Abdülberri, Tecdü’t-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Esânîd, 1:118; Osman b. Fûdî, Beyân Vücûbi’l-Hicreti ‘alâ’l-İbâd, Arapça metin, s. 143, İngilizce çeviri, s. 163. Hukukçular hükûmetin gerekli olduğunu çünkü doğruyu emretme ve yanlış yasaklama temel yükümlülüğünün güç ve otorite olmadan yerine getirilemeyeceğini savunmuşlardır. Bkz. İbn Teymiyye, Es-Siyâsetü’s-Şer’iyye. Ayrıca bkz: Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), 51-61; Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, 92.
- ²⁴⁹ Bagader vd, *Environmental Protection in Islam*, 21; Hisbe and muhtesible ilgili olarak bkz.: Tâj ad-Dîn As-Subkî, *Mu’id an-Ni’am wa Mubîd an-Niqam*, ‘Abd ar-Rahmân ibn Nâsir Ash-Shayzarî (d. 589 H. / 1193 G.), *Nihâyat ar-Rutbah fî Talab al-Hisbah*, and Diyâ’ ad-Dîn Muhammad ibn Muhammad ibn Al-Ukhûwah (d. 729 H. / 1329 G.), *Ma’âlim al-Qurbah fî Ahkâm al-Hisbah*. Büyük şehirlerde, muhtesibe ilgili alanlarda uzman bir kadro yardımcı olmaktadır. Kamu refahını sağlamak için gerekli tedbirleri alma konusunda geniş bir takdir yetkisine sahipti. Bazı hukukçular, muhtesibin içtihat konusunda bir hâkimden beklenenin ötesinde uzmanlığa sahip olması gerektiğini savunuyordu.
- ²⁵⁰ Abû’l Hassan al-Mâwardî (Translation by Assadullah Yate), *Al-Ahkam As Sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance* (London: Ta-Ha, 1996), s. 337-362.
- ²⁵¹ Tıp alanındaki uzmanlığı nedeniyle daha çok Eş-Şifâ olarak bilinen

Leylâ bint Abdüllâh, Hazreti Peygamber'in en eğitimli sahabelerinden biriydi. Aralarında Ömer ibn el-Hattâb'ın kızı olan eşi Hafsah'ın da bulunduğu diğerlerine okuma yazma öğretmişti. Hisbe sorumluluğunun ona yüklenmesi ihtilâfıdır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî (1372-1449 G. / 773-852 H.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*.

²⁵² Müslim, Kader 34. Ayrıca bk. İbni Mâce, Mukaddime 10.

²⁵³ Daha sonraki dinazorlar ve pterozorlar ile çiçekli bitkilerin ortaya çıkışıyla dikkat çeken *Kretase Dönemi*, yaklaşık 145 ila 66 milyon yıl önce sürdü. Bu dönemin aniden sona ermesine, Dünya'daki canlı türlerinin yaklaşık yüzde 76'sının yok olduğu bir asteroid çarpmasının neden olduğu düşünülmektedir; bu, Dünya'daki karmaşık canlı tarihinin beşinci ve en son kitlesel yok oluşudur.

²⁵⁴ Savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırımların dehşetini azaltıyormuş gibi görünen bu tür karşılaştırmalar yapmaktan hiç hoşlanmıyoruz. Kurbanların çektiği acılar hiçbir şekilde küçümsememelidir; bunlar son derece dehşet verici zulümlerdir (Dr. Farhana Mayer, kişisel iletişim). Hiçbir şekilde dehşeti azaltmak ya da kurbanların acılarını küçümsemek niyetinde değiliz. Yine de kitlesel bir yok oluşun neredeyse tüm omurgalı canlıları, omurgasızların ve bitkilerin büyük bir bölümünü ortadan kaldıracağını ve insanoğlunun daha önce hiç tanık olmadığı bir ölçekte, hem insanlar hem de diğer canlılar üzerinde hayal bile edilemeyecek acılara yol açacağını belirtmek zorunda hissediyoruz. Uluslararası hukuk kurumları, haklı olarak savaş suçlarını, insanlığa karşı işlenen suçları ve soykırımları kınamış ve eksik de olsa dava açma ve yaptırım uygulama usulleri getirmiştir. Yine de böyle bir kurum kitlesel yok oluşa yol açmanın bir suç olduğunu kabul etmemiştir bile!

²⁵⁵ Ahmed ibn Hanbel, Hadis No. 12902; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Hadis No: 479.

²⁵⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.), günlük beş vakit namazdan sonra Rabbimizden istememi tavsîye ettiği duaya bakalım: "Allah'ım, Seni anmam, Sana şükretmem ve Sana en güzel şekilde kulluk etmem için bana yardım et!" Ebû Dâvûd, no. 1522; Nesâî, no. 9937.

**“Kıyametin kopacağını bilseniz dahi
elinizdeki fidanı dikiniz.”
(Hadis-i Şerif)**